

Susanna Tuomainen
TIELLÄ TAVALLISUUTEEN
Sosiologinen tutkimus turvapaikanhakijoiden
ja suomalaisen yhteiskunnan kohtaamisista
Pro gradu -tutkielma
Sosiologia
2015

Lapin yliopisto, yhteiskuntatieteiden tiedekunta

Työn nimi: Tiellä tavallisuuteen – sosiologinen tutkimus turvapaikanhakijoiden ja suomalaisen yhteiskunnan kohtaamisista

Tekijä: Susanna Tuomainen

Koulutusohjelma/oppiaine: Sosiologia

Työn laji: Pro gradu –työ X Sivulaudaturtyö __ Lisensiaatintyö __

Sivumäärä: 92

Vuosi: 2015

Tiivistelmä:

Tämän tutkielman tarkoituksena on tarkastella turvapaikanhakijoiden ja heitä työssään kohtaavien suomalaisten tekemiä kuvauksia turvapaikanhakijoiden tilanteesta sekä heidän mahdollisuuksistaan rakentaa elämäänsä ja tulevaisuutta Suomessa. Oletuksena on, että erilaisten kulttuuriryhmien kohtaaminen on haasteellista kaikille osapuolille. Tutkielmaa varten haastateltiin kahdeksaa nuorta turvapaikanhakijaa ja neljää suomalaista sosiaali- ja kasvatustieteen ammattilaista. Maahanmuuttoa ilmiönä taustoitetaan etnisyyden ja monikulttuurisuusdiskurssien näkökulmasta. Tutkielman teoreettis-metodologinen viitekehys on sosiaalisessa konstruktionismissa, sekä etnometodologisessa jäsenyyuskategoria-analyysissa, jonka perustavan oletuksen mukaan ihmiset rakentavat merkityksiä sosiaalisessa vuorovaikutuksessa kategorisointien avulla. Analyysissa ydinkysymys on, millaista sosiaalista todellisuutta haastateltavat tuottavat puheenvuoroissaan. Huomio kiinnittyy erityisesti kategorisointeihin, joiden voidaan tulkita rakentavan sosiaalista identiteettiä, ryhmärajoja sekä erilaisuutta tai samankaltaisuutta suhteessa muihin.

Keskeisinä teemoina molemmista aineistoista nousevat esille erilaisuus, ulkopuolisuus, täysivaltaisuus tai vajaavaltaisuus sekä aktiivinen toimijuus. Nämä kategoriat liittyvät sekä turvapaikanhakijoiden nykyhetkeen, että mahdolliseen tulevaisuuteen, josta piirtyy hyvin epämääräinen kuva. Molemmissa aineistoissa suomalaiseen yhteiskuntaan liittyminen tapahtuu opiskelun kautta.

Turvapaikanhakijoiden puheenvuoroissa kategorisointeja esiintyy vähän, ja sosiaaliset identiteetit rakentuvat yleisluontoisiksi ulkopuolisen, täysivaltaisen ja tavallisen ihmisen sekä aktiivisen toimijan kategorioiksi. Suomalaisten puheenvuoroissa käytetään paljon kategorisointeja ja tarkastellaan turvapaikanhakijoiden tilannetta monesta eri näkökulmasta. Kuvauksissa muotoillaan turvapaikanhakijoille toistuvasti erilaisen sekä vajaavaltaisen ihmisen kategorijäsenyyttä.

Molemmissa haastatteluaineistoissa esiintyy tavallisuusretoriikaksi kutsuttua tavallisuuden rakentamista puheenvuoroissa. Suomalaisten puheenvuoroissa tavallisuus on suomalaisuutta, jota ei kyseenalaisteta. Turvapaikanhakijat edustavat erilaisuutta. Turvapaikanhakijat puolestaan rakentavat itselleen tavallisen ihmisen identiteettiä omissa puheenvuoroissaan, ja tämä voidaan nähdä heihin liitetyn erilaisen ja vieraan sosiaalisen identiteetin vastustamisena.

Analyysissa esille nousseista teemoista päätellen erilaisten kulttuurien kohtaamisissa on tärkeää huomioida täysivaltaisuuden ja tavallisuuden merkitys. Kun ne käsitetään luokituksina, jotka muodostetaan sosiaalisessa toiminnassa, niitä voi olla mahdollista hyödyntää tarkoituksellisesti kohdattaessa kokemuksellista vierautta ja erilaisuutta.

Asiasanat: sosiologia, turvapaikanhakijat, sopeutuminen, suomalaisuus, monikulttuurisuus
Tutkimusmenetelmä(t): etnometodologia, kategoria-analyysi

University of Lapland, faculty of social sciences

Title of the work: Tiellä tavallisuuteen – sosiologinen tutkimus turvapaikanhakijoiden ja suomalaisen yhteiskunnan kohtaamisista

Author: Susanna Tuomainen

Degree programme/subject: Sociology

Type of the work: Pro gradu -thesis

Number of pages: 92

Year: 2015

Summary:

The aim of this thesis is to view the accounts of asylum seekers and of Finnish professionals about the situation of the asylum seekers and their possibilities to build their lives and futures in Finland. The constitutive assumption is, that the encounters between different cultural groups are challenging for all parties. Eight young asylum seekers, and four Finnish professionals from the fields of education and social services were interviewed for this thesis. Immigration as a phenomenon is situated in the fields of ethnic studies and studies of multiculturalism. The theoretic and methodological frame of reference of this work draws from the theory of social constructionism and from ethnomethodological membership categorization analysis. The constitutive notion in membership categorization analysis is that individuals create significations through categorizations in social interaction. The main question in the analysis of the two interviews is what kind of social reality is created in the utterances of the interviewees. The focus is in categorizations that can be seen as building social identities, group boundaries or differences or similarities in relation to others.

The main themes that stand out in both interviews are the concepts of disparity, externality or otherness, autonomy and an individual in control of their own life. These categorizations are connected to the present of the asylum seekers, and to their future, which is seen as uncertain and obscure. In both interviews' view the way into the Finnish society is through studying.

In the utterances of the asylum seekers categorizations are few, and social identities are built as general categorizations of an outsider, and of an ordinary, autonomous and active individual. In the utterances of Finnish professionals categorizations are diverse, and the situation of asylum seekers is seen through many different angles. In the latter interview the prominent categorizations are those of a distinct and incapable individual.

In both interviews a tendency of creating ordinariness can be found. In the utterances of Finns normality is unquestioned Finnish culture. The asylum seekers represent disparity. The asylum seekers build themselves the identity of an ordinary person, which can be seen as a method of objecting to the social identity of a different and unfamiliar individual that has been assigned to them from the outside.

The assumption made from the analysis is that in the encounters of different cultural groups it is important to notice the significance of autonomy and ordinariness. As these concepts are considered as categorizations that are being formulated through social actions, it might be possible to utilise them in encountering disparity and otherness.

Subject terms: sociology, asylum seeker, social integration, Finnish culture, multiculturalism
Research method(s): ethnomethodology, membership categorization analysis

Sisällys

1. JOHDANTO	5
2. MAAHANMUUTTO & MONIKULTTUURISUUS	7
Maahanmuuttaja käsitteenä	11
Etnisyys ja kulttuurien monimuotoisuus	12
Monikulttuurisuus käsitteenä ja monikulttuurisuusdiskurssi	15
Kysymyksiä kotona olemisesta ja sopeutumisesta	18
3. TODELLISUUTTA RAKENTAVAT PUHUMISEN TAVAT JA SOSIAALINEN INTEGRAATIO	20
Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen.....	23
Etnometodologinen jäsenyysskategoria-analyysi	25
Sosiaalisen identiteetin rakentuminen.....	29
Kulttuurien kohtaaminen kuvausten tekemisen tasolla.....	32
4. TURVAPAIKANHAKIJOIDEN NÄKÖKULMA: AKTIIVISTA TOIMIJUUTTA RAKENTAMASSA	36
Vihjattu turvapaikanhakijan kategoria.....	39
Pitkä tie yhteiskunnan jäseneksi	42
Oman elämänsä subjekti.....	46
Tavallisuutta tekemässä.....	50
Yhteenveto: toisiinsa kietoutuvat kategorijäsenyydet	54
5. SUOMALAISTEN NÄKÖKULMA – TIE SAMANLAISUUTEEN	58
Ulkopuolisuus ja sopeutumattomuus.....	61
Puhetta lapsista ja eläimistä: täysivaltainen ihminen	65
Uhka suomalaisuudelle keskellä kaupunkia.....	69
Sosiaalisesta ongelmasta asiakkaaksi.....	72
Yhteenveto: yhtäläinen erilaisuus, näkymätön tavallisuus	74
6. POHDINTAA	76
LÄHTEET	82

1. JOHDANTO

Aloittaessani tämän tutkielman tekemistä en osannut kuvitellakaan, miten ajankohtainen sen aihe tulisi olemaan sitä palauttaessani. Kotinsa pakon edessä jättäneitä on ympäri maailmaa tällä hetkellä enemmän kuin koskaan tilastoidun historian aikana (UNHCR 2014). Vuonna 2015 myös Suomessa on kohdattu konkreettisesti tämän kehityksen seuraukset, kun sadat tuhannet ihmiset Euroopan lähialueilla ovat jättäneet kotinsa ja hakeneet turvapaikkaa eri puolilta Eurooppaa sotien ja levottomuuksien seurauksena. Suomalainenkin lehdistö on vuoden 2015 keväästä lähtien uutisoinut ennennäkemättömästä pakolaiskriisistä: kymmenien tuhansien on kerrottu menettäneen henkensä pyrkiessään rajojen yli ja valtioiden on kerrottu olevan vaikeuksissa tulijoiden vastaanoton sekä sijoittamisen kanssa. Myös erilaisista konflikteista valtakulttuurien edustajien ja turvapaikanhakijoiden välillä on raportoitu.

Varmaa on, että ”pakolaiskriisiksi” ristitty ilmiö pitää sisällään monenlaisia kehityskulkuja, ja median välityksellä tilanteesta on vaikea hahmotella realistista kokonaiskuvaa. Asenteiden on odotetusti uutisoitu kärjistyneen ja polarisoituneen kaikkialla: mielenosoituksia sekä turvapaikanhakijoita vastaan että heidän tuekseen on järjestetty Suomessakin toistuvasti. Luonnollisesti suuressa määrässä turvapaikanhakijoita on monenlaisia ihmisiä monenlaisine motiiveineen, eikä ilmiön ongelmallisilta puolilta ja ristiriitaisilta kysymyksiltä pidäkään sulkea silmiään. Toisaalta tilanne vaatii uutta asennoitumista ja uudenlaisia näkökulmia meiltä kaikilta, sillä viimeaikaiset tapahtumat muokkaavat maailmaa ympärillämme, ja muutosten suunnan määrittää se, miten suhtaudumme ja mitä teemme nyt.

Maahanmuuttotutkimuksen piirissä puhutaan symbolisista, sosiaalisesti rakennetuista rajoista, vierauden tai muukalaisuuden merkityksestä kotoiselle järjestykselle sekä vallasta tuottaa noita rajoja ja vierautta. Erilaisuus, kulttuuriset sekä etniset ryhmät eivät ole selvärajaisia, staattisia luokituksia, vaan perustuvat rajanvetoihin sen suhteen, mihin kukakin kuuluu. (Brubaker 2004; Chai 2005.) Nämä luokittelut syntyvät vuorovaikutuksessa, jolloin ne myös rakennetaan yhä uudelleen ja uudelleen tilanteisesti (Chai 2005, 377). Monissa paikoissa pakolaiset ja turvapaikanhakijat nähdään taakkana valtiolle, sekä uhkana poliittiselle ja ekonomiselle vakaudelle. (Whittaker 2006, 25.) Muun muassa näistä näkemyksistä

juontuu keskustelu maahanmuuttajien sopeutumisesta tai integraatiosta uuteen yhteiskuntaan. Olennaista maahanmuuton ja kulttuuristen kohtaamisten suhteen on se, että kaikkien, uusien ja vanhojen yhteiskunnan jäsenten täytyy löytää paikkansa yhteiskunnassa. Tämä ei tapahdu itsestään, ja sopeutumisen prosessi vaatii yhteiskunnan jäseniltä tietoista pyrkimystä erilaisuuden ja erilaisten kokemusten ymmärtämiseen. (Pentikäinen 2005, 248.)

Tämän tutkielman tarkoituksena on tarkastella tuota sopeutumisen prosessia sen alkuvaiheessa, kahdesta eri näkökulmasta. Millaisia rajanvetoja rakentavat puheessaan toisaalta suomalaisiksi luokitellut ja toisaalta Suomessa asuvat, erilaisia kulttuurisia taustoja edustavat turvapaikanhakijat? Kiinnostuksen kohteena ovat turvapaikanhakijoiden luonnehdinnat itsestään ja omasta tilanteestaan ja tulevaisuudestaan, sekä niiden rinnalla turvapaikanhakijoiden parissa työskentelevien suomalaisten tuottama puhe turvapaikanhakijoista ja heidän tilanteestaan. Etnometodologisen jäsenyyuskategoria-analyysin avulla tarkastelun keskiöön otetaan luokittelut, joita edellä mainitut käyttävät puheessaan. Näitä luokitteluja analysoimalla muodostetaan kuvaa siitä, millaista todellisuutta, ja moraalista järjestystä, näissä puheenvuoroissa rakennetaan.

Maahanmuuttaja, pakolainen tai turvapaikanhakija ovat itsessään kategorisointeja, joilla on omat sosiaaliset vaikutuksensa (Juhila ym. 2012, 53). Tavallaan näiden ryhmien tutkiminen on paradoksaalista: samalla kun luokittelujen sisältöjä, merkityksiä ja seurauksia pyritään ymmärtämään, vahvistetaan luokitteluja itsessään niitä käyttämällä. Tästä syystä luokittelut tulee ymmärtää vain yhtenä näkökulmana, ja niiden käytön seurauksiin on kiinnitettävä huomiota.

Turvapaikanhakijoita yhdistää toisiinsa heidän olosuhteidensa väliaikaisuus sekä tulevaisuutensa epävarmuus. Toisaalta he ovat tehneet aktiivisen, itsenäisen ja radikaalin ratkaisun tulevaisuutensa suhteen: he ovat lähteneet kotimaastaan. Tämä tilanne herättää kiinnostavan kysymyksen siitä, miten he kuvaavat omaa elämäänsä nyt ja tulevaisuudessa ja miten he suhtautuvat suomalaiseen yhteiskuntaan. Turvapaikanhakijoiden, kuten muidenkin maahanmuuttajien on paikkansa löytääkseen tutustuttava uuteen kulttuuriin ja yhteiskuntaan. Kysymyksissä sopeutumisesta, vaikka vain väliaikaisestakin, tällä kyseisellä kulttuurilla ja yhteiskunnalla on suuri merkitys. Millaisen tilan se antaa turvapaikanhakijoille, miten

se määrittelee tuon tilan, ja miten se määrittelee turvapaikanhakijat suhteessa itseensä? Nämä kysymykset ovat olennaisia, koska yhteiselämän vaikeuksia aiheuttavat muun muassa erilaisten kulttuurien toisistaan poikkeavat käytännöt. Näihin kysymyksiin etsitään vastausta analysoimalla sitä, millaisia kategorisointeja turvapaikanhakijoiden parissa työskentelevät suomalaiset käyttävät puhuessaan heistä.

Tämän tutkielman kaksi aineistoa ovat siis jo lähtökohtaisesti erilaiset, eikä niitä voi suoranaisesti vertailla keskenään. Aineistosta esille nousseita tulkintoja, turvapaikanhakijoiden itsestään muodostamia kuvauksia sekä suomalaisten heistä muodostamia kuvauksia voidaan kuitenkin rinnastaa, ja tämän rinnakkain asettelun avulla voidaan hahmotella kuvaa siitä, millaisena todellisuus näille turvapaikanhakijoille näyttää, kun he kohtaavat suomalaisen kulttuurin ja yhteiskunnan. Samalla avautuu mahdollisuus tarkastella meille jo luonnolliseksi ja itsestään selväksi muodostuneen suomalaisuuden rakentamista ja ylläpitämistä.

2. MAAHANMUUTTO & MONIKULTTUURISUUS

Vuoden 2014 lopulla maailmassa oli YK:n pakolaisjärjestön UNHCR:n mukaan 59,5 miljoonaa ihmistä, jotka olivat joutuneet pakenemaan kodeistaan ja hakemaan turvapaikkaa muualta (UNHCR 2014). Muuttajien määrää on vaikea laskea, koska joukossa on niin valtavasti vaihtelua, ja sen muoto muuttuu jatkuvasti. Matkustamisen jatkuvan helpottumisen myötä myös pakenemisen vaihtoehto myös avautuu yhä useammille. (Whittaker 2006, 15.) Vuoden 2015 aikana tilanne on kärjistynyt entisestään, ja kodeistaan paenneiden ihmisten määrä on saavuttanut uuden ennätyslukeman (UNHCR 2015).

Suomesta turvapaikkaa on hakenut vuosittain keskimäärin noin 3000 ihmistä. Vuosina 2000-2007 enimmillään puolet hakijoista ja vähimmillään alle kuudesosa on saanut joko varsinaisen oleskeluluvan kansainvälisen suojelun tai inhimillisten syiden perusteella, tai tilapäisen oleskeluluvan. (Himanen & Könönen 2010, 48.) Tilastokeskuksen (2015) mukaan varsinaisen turvapaikan Suomessa on saanut vuosituhaten alussa alle sata hakijaa vuosittain, mutta vuodesta 2009 myöntävien turvapaikkapäätösten määrä on kasvanut, ja vuosina 2012-2014 turvapaikka on

myönnetty yli viidellesadalle henkilölle. Vuoden 2015 aikana tämä kehitys on globaalia tilannetta mukailleen ottanut harppauksen eteenpäin, ja Sisäministeriön (2015) arvion mukaan Suomeen saapuu tänä vuonna 30 000 – 35 000 turvapaikanhakijaa.

Vaikka ihmisten liikkuminen maapallolla paikasta toiseen ei ole uusi ilmiö, liikkuvien ihmisten monimuotoisuus on suurempi kuin koskaan ennen ja heidän mukanaan liikkuu luonnollisesti myös erilaisia kulttuureja ja kieliä. (Guibernau & Rex 2010b, 215.) Uudenlaiset, tai ainakin erilaisiksi koetut kulttuuriset ja kielelliset vaikutteet aiheuttavat laajaa keskustelua, ja tähän keskusteluun osallistuneet osapuolet jakavat yleisesti mielipiteen siitä, että viimeisimmät vuosikymmenet ovat nähneet muuttoliikkeen globalisoitumisen. Mukana on tämän näkökulman mukaan enemmän valtioita ja kansallisuuksia kuin koskaan aikaisemmin, ja entistä suurempi määrä ihmisiä liikkuu nopeammin kuin aikaisemmin. (Fenton 2003, 118.) Monissa maissa maahanmuutosta on tullut keskeinen poliittinen kysymys, ja tutkimusta aiheesta on tehty laajalti. Usein tutkimukset keskittyvät tiettyihin maahanmuuttajaryhmiin, joiden saatetaan nähdä uhkaavan yhteiskunnan materiaalista hyvinvointia ja sosiaalista eheyttä. (Skey 2011, 2-4.)

Suomessa maahanmuutto, erityisesti pakolaisten ja turvapaikanhakijoiden maahantulo, lähti voimakkaaseen kasvuun 1990-luvulla (esim. Wahlbeck 1999; Alitolppa-Niitamo 2004). Selityksinä sille, että ennen 90-lukua Suomeen ei tullut huomattavia määriä maahanmuuttajia on esitetty muun muassa syrjäistä maantieteellistä sijaintia sekä työmarkkinoita, joilla ei ollut tarvetta ulkomaiselle työvoimalle. Myös kolonialististen siteiden puute on nostettu esille Suomeen suuntautuneen maahanmuuton vähäisyyden syynä. Maahanmuuttajien määrän kasvun myötä on alkanut myös laaja julkinen keskustelu väestön muuttuvasta rakenteesta. Keskustelu on keskittynyt paljon kansalliseen turvallisuuteen sekä maahanmuuttajien oikeuksiin, ja tässä suhteessa maahanmuuttajat on usein nähty uhkana. Vuosituhannen vaihteessa alettiin keskustella Suomea tulevaisuudessa uhkaavasta työvoimapulasta, jolloin keskusteluun liittyi näkökulmia, joiden mukaan maahanmuuttajat voidaan nähdä ennen kaikkea työvoimana. (Alitolppa-Niitamo 2004, 15-16.)

Vaikka Suomeen kohdistuneen maahanmuuton voidaan ajatella lisääntyneen voimakkaasti 1990-luvulta lähtien, suomalaisessa kulttuurissa ja yhteiskunnassa tämän myötä tapahtuneita muutoksia korostavaa näkökulmaa on kritisoitu paljon. Horstin (2005, 79) mukaan siirtolaisuutta on ollut Suomessa aina, ja nykyisen maahanmuuton uhkia ja kaaosmaisuuksia on perusteettomasti liioiteltu. Lehtonen, Löytty ja Ruuska (2004) kritisoivat erityisesti staattista käsitystä, jonka mukaan Suomi olisi 1990-luvulle asti ollut pitkälti yhtenäiskulttuurinen yhteiskunta. Löytyn (2004, 46) mukaan ajatus yhtenäisyyskulttuurista on ideologinen ajatusrakennelma ja hegemoninen puhetapa, jota ei pidä ymmärtää todellisuuden kuvauksena.

Poliittisesti ja hallinnollisesti maahanmuuttoon on reagoitu muun muassa laatimalla poliittisia ohjelmia maahanmuuton ja sen vaikutusten hallitsemiseksi. Vuonna 1997 hallituksen maahanmuutto- ja pakolaispoliittisessa ohjelmassa maahanmuuttopolitiikan keskeiseksi tavoitteeksi asetettiin nopea ja joustava integroituminen. Integroitumisella tässä tarkoitettiin maahanmuuttajien osallistumista yhteiskunnan taloudelliseen, poliittiseen ja sosiaaliseen elämään yhteiskunnan tasavertaisina jäseninä. (Jasinskaja-Lahti ym. 2002, 20.) Ohjelmassa keskeiseksi maahanmuuttoa koskevaksi teemaksi muodostuu pakolaisuus maailmanlaajuisena ongelmana. Tähän ongelmaan esitettiin ratkaisuksi valtiollisin toimenpitein tuettua maahanmuuttajien tehokasta integroitumista sekä suomalaisten asenteiden kehittämistä suvaitsevaisemmiksi. Vuonna 2001 toimintaohjelman käsitteelliset kehukset olivat muuttuneet, ja ohjelman lähtökohtana toimi pakolaisuuden ongelmaa laajempi konteksti, etninen yhdenvertaisuus ja monimuotoisuus. (Suurpää 2002, 61.) Vuoden 2006 maahanmuuttopolitiittisessa ohjelmassa painotus oli jälleen muuttunut, ja keskiössä oli nyt työperäisen maahanmuuton edistäminen. Tämän kehityksen syyn on ajateltu olevan Suomen väestörakenteen voimakkaassa muutoksessa, jonka on pelätty johtavan työvoimapulaan. (Jaakkola 2009, 13.) Vuoden 2013 maahanmuuttostrategiassa Suomi nähdään entistä tiiviimmin osana kansainvälistä yhteisöä. Strategiassa haasteiksi muodostuvat entisestään kiihtyvä ihmisten liikkuminen rajojen yli, ja tästä seuraava monikulttuurisen yhteiskunnan rakentamisen tehtävä (Sisäministeriö).

Huolimatta poliittisten linjausten päämääristä, julkisuudessa käydyssä keskustelussa esitetyt näkökulmat maahanmuuttoon ovat olleet usein yksipuolisia ja huomio on kiinnittynyt paljon erilaisiin uhkakuviiin. Keskustelu on suurelta osin keskittynyt

maahanmuuton rajoittamiseen ja suuntaamiseen, ja vähemmälle huomiolle ovat jääneet kysymykset monikulttuurisen yhteiskunnan arjesta ja suomalaiseen yhteiskuntaan osalliseksi pääsemisestä. (Keskinen ym. 2009, 8.) Media sekä Suomessa että muualla Euroopassa on reagoinut voimakkaasti erityisesti turvapaikanhakijoiden määrän kasvuun. Median välittämiin kuviin kohdistuneissa tutkimuksissa on kiinnitetty huomiota prosessiin, jossa media rakentaa turvapaikanhakijoista sosiaalisen ongelman esittämällä heidät esimerkiksi luonnonkatastrofeihin viittaavien metaforien valossa. (Horsti 2005, 81-86.) Östen Wahlbeckin (1999, 87) mukaan maahanmuuttajamäärien nopea kasvu ja sen ajoittuminen samaan ajankohtaan talouden taantumana kanssa 90-luvulla on johtanut joiltain osin jopa ksenofobiseksi luonnehdittuun reaktioon valtaväestön suunnalta, ja yleisten näkemysten mukaan syrjintä on kohdistunut erityisesti pakolaisiin.

Kenties juuri maahanmuuttokysymysten keskeisyyden vuoksi tutkimusta maahanmuutosta ja maahanmuuttajista on tehty laajasti. Maahanmuutto- tai siirtolaistutkimuksen klassikkoina pidetään Chicagon koulukunnan tutkimuksia 1900-luvun alkupuolen Yhdysvalloista (esim. Park 1922, Hughes & MacGill Hughes 1952, Frazier 1967). Silloin tutkijat olettivat eri puolilta maailmaa USA:han muuttaneiden sulautuvan osaksi amerikkalaista kulttuuria ja yhteiskuntaa, mutta tutkimukset osoittivat, että sulautumisen sijaan eri ryhmät säilyttivät oman kulttuurinsa ja elivät rinnakkain amerikkalaisen valtakulttuurin kanssa. Ilmiötä tutkimaan syntyi akkulturaatiotutkimus, joka tarkastelee maahanmuuttajien sopeutumista valtaväestöön. (Huttunen 2002, 41-42; Forsander 2001, 33.)

Suomessa tutkimus on keskittynyt lähinnä yhteiskuntatieteellisille aloille, mutta tutkimusta on tehty myös humanistisilla aloilla. Tutkimuksen kohteina ovat olleet muun muassa maahanmuuttajien sopeutuminen suomalaiseen yhteiskuntaan, ulkomaalaispolitiikka, rasismi sekä monikulttuurisuuden merkitykset. Viestinnän tutkimuksessa on tarkasteltu median tuottamia representaatioita maahanmuutosta ja erilaisuudesta. (Lehtonen & Löytty, 2003 10-11; Horsti 2005.) Psykologian kentällä maahanmuuttajatutkimukset ovat tarkastelleet maahanmuuttoa prosessina ja luoneet malleja maahanmuuttajan sopeutumisen vaiheista uudessa yhteiskunnassa (Huttunen 2002, 345). Transnationaalien ja diasporan käsitteiden avulla tutkimuksissa on laajennettu maahanmuuttajatutkimuksen näkökulmaa tarkastelemaan myös kansallisia ja valtiollisia rajoja ylittäviä käytäntöjä ja identiteettejä (mt., 44).

Maahanmuuttaja käsitteenä

Keskustelussa maahanmuutosta keskiössä ovat maahanmuuttajat. Termi on laaja, ja sillä voidaan viitata hyvin heterogeeniseen ryhmään ihmisiä. Maahanmuuttaja -käsite on kuitenkin vakiintunut suomenkieleen sekä tutkimuksissa, että arkipuheessa (Nisula 2011, 11). Käsitettä käytetään useimmiten muualta Suomeen muuttaneihin ihmisiin viittaavana yleisterminä. Nämä ihmiset ovat erilaisia taustoiltaan ja asemiltaan, sekä myös siinä suhteessa, miten pitkään he ovat Suomessa oleskelleet, ja mihin he itse kokevat kuuluvansa. (Suurpää 2002, 13.)

Termiä onkin kritisoitu kohtuuttomasta yleistämisestä ja siitä, että se jättää huomiotta sosiaaliset, taloudelliset ja poliittiset tekijät, jotka erottavat maahanmuuttajina Suomeen tulleita toisistaan. (Ikäläinen ym. 2003, 18.) Maahanmuuttaja -käsitettä käytettäessä on näin ollen muistettava, että se ei viittaa mihinkään sisäsyntyiseen ominaisuuteen. Se on käsite, jonka avulla ihmisiä luokitellaan erilaisiin kategorioihin. Maahanmuuttajuus voidaan nähdä tietyn yhteisön antamana leimana sen ulkopuolisiksi ymmärretyille ihmisille, ja tästä näkökulmasta maahanmuuttaja -käsitteen voidaan tulkita tuottavan vierautta ja rajoja. (Wrede 2010, 14.)

Maahanmuuttaja -termin epämääräisyyden takia tähän ryhmään luokiteltuja usein luokitellaan edelleen, yleisimmin maahanmuuton syyn perusteella. Toisistaan poikkeaviksi maahanmuuttajaryhmiksi käsitetään työperäiset maahanmuuttajat ja pakolaiset, ja erityisesti termi pakolainen on myös laillisesti määritelty. YK:n Pakolaisten oikeusasemaa koskevan yleissopimuksen mukaan pakolainen on henkilö, joka on kotimaansa ulkopuolella, ja jolla on perusteltua aihetta pelätä joutuvansa kotimaassaan vainotuksi rodun, uskonnon, kansallisuuden, tiettyyn yhteiskunnalliseen ryhmään kuulumisen tai poliittisen mielipiteen johdosta (77/1968 §1). Pakolaisen kategoria voidaan edelleen erilaisten kriteerien perusteella luokitella alaryhmiin. Kiintiöpakolaiseksi kutsutaan henkilöä, jolle YK on myöntänyt pakolaisstatuksen ennen Suomeen tuloa, ja joka on päätenyt Suomeen vuosittaisen pakolaiskiintiön puitteissa. Turvapaikanhakijaksi taas kutsutaan henkilöä, joka pyytää suojaa ja oleskeluoikeutta vieraasta maasta. (Liebkind 1994, 10.)

Rinnastettuna työperäisiin maahanmuuttajiin pakolaiset eivät useinkaan voi valita lähtönsä olosuhteita, kuten maastamuuton ajankohtaa tai kohdemaata (Valtonen 1999, 16). Samaan näkökulmaan liittyen taloudelliset syyt maahanmuuttoon eivät laillisesti eivätkä yleensä valtaväestön silmissäkään sovellu pakolaisuuden syiksi (Pentikäinen 2005, 175). Kriitikkojen mukaan pakolaisuuteen liitetään helposti todellisuutta vastaamaton stereotypia jossa korostetaan yhteistä ja yksilöllinen jää huomiotta (mt., 13). Joidenkin näkemysten mukaan tulkintoja pakolaisuudesta ovat värittäneet leimaavat käsitykset, jotka ovat peittäneet näkyvistä ihmisten lähtemisen yksilökohtaiset syyt ja heidän kykynsä tehdä omia ratkaisujaan (Himänen & Könönen 2010, 51). Monet maahanmuuttajiksi luokitellut ovatkin ilmaisseet tuntevansa usein tulevansa kohdelluiksi pikemminkin kategorian edustajina kuin yksilöinä (Huttunen 2002, 330), ja samasta kulttuurisesta taustasta tulevista maahanmuuttajista muodostetaan usein stereotyyppistä ja yksinkertaistavaa kuvaa (Alitolppa-Niitamo & Söderling 2005, 9).

Nämä luokittelut ja stereotypiat tuottavat ja uusintavat maahanmuuttajiin liitettyä vierauden kokemusta silloinkin, kun lähtökohtainen tarkoitus on kaikkea muuta. Vakiintuneiden kategorioiden käyttämisestä voi olla vaikea välttää, mutta samalla on tärkeää etsiä käsitteitä, jotka vastaavat ihmisten omia tapoja jäsentää identiteettiään. Maahanmuuttajan, samaten kuin turvapaikanhakijan, käsite on kategoria, joka on rakentunut ja jota ylläpidetään sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Julkinen keskustelu, politiikka, tutkimus, instituutiot sekä yksityiset ihmiset arkipuheessaan määrittelevät kategorian merkitykset sekä sosiaalisen järjestyksen, josta maahanmuuttajaksi luokitellun ei ole mahdollista yksiselitteisellä tavalla irtautua. Jako maahanmuuttajiin ja valtaväestöön heijastaa siis sekä hallinnollisia motiiveja, että kulttuurisia arvoja. (Wrede 2010, 10-14.)

Etnisyys ja kulttuurien monimuotoisuus

Kysymykset maahanmuuttajista ja heidän luokittamisestaan voidaan nähdä osana laajempaa keskustelua etnisyydestä ja kulttuurien monimuotoisuudesta. Maahanmuuttajien luokittelu ja erottaminen niin kutsutusta valtaväestöstä herättää uusia kysymyksiä siitä, millä perusteilla erilaiset ryhmät syntyvät, ja mihin rajat vedetään.

Kulttuurin käsitteellä viitataan yleensä yhteisten merkitysten järjestelmiin, joita samaan yhteisöön, ryhmään tai kansakuntaan kuuluvat yksilöt käyttävät luodakseen järjestystä maailmaan. Yhteisesti jaetut merkitykset antavat ihmisille tunteen kuulumisesta johonkin kulttuuriin ja yhteisöön, ja kulttuuri onkin eräs keskeisimmistä identiteetin muodostamisen, ylläpitämisen ja muuttamisen tavoista. Yleensä kulttuureja pidetään suhteellisen vakaina ja pysyvinä merkitysten ja käytäntöjen joukkoina, joilla on ajallista ja paikallista jatkuvuutta. (Hall 2003a, 85.)

Stuart Hallin (2003a, 93) mukaan tietyn kulttuurisen identiteetin omaavien ihmisten oletetaan olevan samankaltaisia, kun taas kulttuurien ajatellaan olevan toisistaan selkeästi erottuvia. Kulttuurierojen muodostaminen sekä kasvattaa yhteisötunnetta, että pitää yllä koettua erilaisuutta suhteessa muihin kulttuureihin. Globalisoitumisen on kuitenkin arvioitu horjuttavan kulttuurin perinteisiä muotoja, kun muuttoliikkeet siirtävät eri taustoista ja perinteistä kotoisin olevia ihmisiä samaan paikkaan. Muutoksen seuraukset kulttuurille ja kulttuurisille identiteeteille ovat suuria, mutta samalla ristiriitaisia, erisuuntaisia sekä vaikeita ymmärtää ja ennustaa. (Hall 2003a, 86.)

Etnisyys on kulttuurisen identiteetin muoto, joka on ollut niin pitkään yhtenäinen monilla eri tasoilla, että se koetaan kulttuurista ja historiasta riippumattomaksi (mt). Karmela Liebkindin (1994) mukaan etnisyys on ryhmän jäsenen omaa samaistumisen kokemusta tätä ryhmää kohtaan. Yleensä etniseksi kuvatun ryhmän jäsenet ajattelevat polveutuvansa samasta alkulähteestä. Ongelmaksi tässä muodostuu kuitenkin se, että ihmiset harvoin samaistuvat mihinkään ryhmään täysin ongelmattomasti tai yksiselitteisesti. (Mt., 23-24.) Lisäksi tällaisen etnisyyden määrittelyn kautta on vaikea tarkastella ryhmän ulkopuolisten määrittelyjä yksilön kuulumisesta ryhmään. Usein luokittelut tulevat ulkopuolelta, eikä luokittelujen kohteella välttämättä ole lainkaan mahdollisuuksia vaikuttaa noihin luokitteluihin. (Huttunen 2002, 313.)

Alkuperältään etnisyys -käsite liittyy kreikankieliseen ethnos -sanaan, ja antiikin aikaisissa teksteissä sillä tarkoitettiin outoa ja vierasta ihmisten tai eläinten joukkoa. Myöhemmin termillä viitattiin kreikkalaisen kulttuurin ulkopuolisiin ihmisiin. Tieteelliseen käyttöön sana otettiin tietävästi 1800-luvulla, jolloin sillä viitattiin

yhteisiä ominaisuuksia omaavaan ihmisryhmään. Sanaan on siis aina liittynyt merkityksiä, jotka viittaavat vierauteen ja toiseuteen. Nykyäänkin yksi termin merkityksistä liittyy puhujan elämänpiirin ulkopuolelle kuuluvan yksittäisen ihmisryhmän yhteisiin ominaisuuksiin. (Viljanen 1996, 143-144.)

Keskeistä etnisyydestä keskusteltaessa on erottaa ryhmän itsensä ja ryhmän ulkopuolisten näkemykset etnisyydestä. Kumpikaan ei perustu mihinkään olemassa olevaan totuuteen vaan subjektiiviseen tulkintaan, ja etnisyys-termiä onkin kritisoitu siitä, että sitä käytetään ainoastaan vähemmistöjen kuvaamiseen. (Guibernau & Rex 2010a, 3.) Myös Suomessa on kiinnitetty huomiota siihen, että tapa puhua etnisyydestä vähemmistöjen, muttei valtaväestön ominaisuutena on yleinen. Etnisyys nähdään vain vieraksi koetuissa ilmiöissä, kun taas oma etnisyys jää tiedostamattomaksi. (Lepola 2000, 205.)

Etnisyys -termin yleistyminen sekä tieteessä että arkisessa kielenkäytössä voidaan nähdä alkaneeksi 60- ja 70-luvulta, kun Nathan Glazer ja Daniel Moynihan julkaisivat ensin kuuluisan tutkimuksensa *Beyond the melting pot* ja myöhemmin etnisyyttä käsittelevän kirjan *Ethnicity: theory and experience*. (ks. Fenton 2003, 91-92; Guibernau & Rex 2010a, 1.) Samoihin aikoihin myös Fredrik Barth esitti tutkimuksissaan näkemyksen, jonka mukaan etniset ryhmärajat ovat vuorovaikutuksessa rakentuvia ja läpäiseviä, minkä takia ne voivat myös muuttua (ks. Huttunen 2002, 43). Barthin mukaan näiden etnisten rajojen muodostamisen ja ylläpitämisen prosessien tulisi olla tutkimuksen kohteena. Tärkeä huomio tässä on, että etnisyyttä ei rakenna sen kulttuurinen sisältö, vaan rajat eri ryhmien välillä. Etnisyys on suhde, ja etniset ryhmät tarvitsevat aina vähintään yhden muun ryhmän, jonka kautta ne voivat muodostaa oman etnisyytensä. Barthin näkemyksellä on ollut perustavanlaatuisia vaikutuksia etnisyyttä koskeviin teorioihin. (ks. Wahlbeck 1999, 23-24.) Etnisyys voidaan siis tulkita sosiaalisesti rakentuneeksi, ja tämä rakenne tilanteesta tilanteeseen muuttuvaksi (Chai 2005, 377). Erontekoihin vaikuttaa sosiaalinen käyttäytyminen, jonka katsotaan olevan olennaista etnisen ryhmän jäsenyyden tunnistamiselle sekä eroavaisuuksien osoittamiselle. Nämä kulttuuriset tekijät, joiden avulla erot tehdään vaihtelevat, ja saattavat olla ainoastaan pieni osa tietyn ryhmän kulttuurisista käytännöistä. (Fenton 2003, 106.) Etnisten rajojen ongelmaa, eli sitä, mitkä kriteerit määrittävät aktiivisen etnisen ryhmän jäsenyyden, ei ole sosiaalitieteissä onnistuttu tyhjentävästi ratkaisemaan (Chai 2005, 379).

Rogers Brubakerin (2004, 12) mukaan keskustelua etnisistä, rodullisista sekä kansallisista ryhmistä hämärtää se, että usein näissä yhteyksissä ei erotella toisistaan ryhmän ja kategorian käsitteitä. Ryhmien valitseminen tarkastelun lähtökohdaksi johtaa erilaisten kysymysten muodostamiseen, kuin kategorioiden valitseminen lähtökohdaksi (mt. 24). Kattegoria-analyysin näkökulmasta etnisyyttä tarkastellaan käytännöllisenä toimintana, ilmiönä, joka muodostuu kun etniset kategoriat tehdään merkittäviksi tietyssä vuorovaikutustilanteessa, tuon tilanteen osapuolille. Tästä näkökulmasta rodullisia, etnisiä sekä kansallisia ryhmiä voidaan tarkastella perspektiiveinä, kollektiivisina kulttuurisina representaatioina, näkemisen ja ajattelemisen sekä sosiaalisen maailman tulkinnan tapoina, ei niinkään todellisina, olemassa olevina kokonaisuuksina. (Brubaker 2004, 69-79.)

Steve Fentonin (2003) mukaan kulttuuriin ja alkuperään liittyvät yhteisöt ovat sekä kuvitteellisia rakenteita, että todellisia. Etniset ryhmät eivät hänen mukaansa ole niin staattisia ja pysyviä rakenteita, kuin ihmiset usein ajattelevat, mutta samalla ne ovat tarpeeksi konkreettisia, että niitä voidaan havainnoida. Termi ei siis ole itsessään selitys millekään. Joissain yhteiskunnissa etnisten ryhmärajojen kaltaiset rajat näyttelevät pääroolia sosiaalisessa järjestyksessä: toisissa olosuhteissa ne ovat lähes merkityksettömiä. (Mt., 6-7.) Paljon riippuu siitä, millä tavalla tilanteita tulkitaan, ja millaisia motiiveja on kulloistenkin tulkintojen taustalla (Brubaker 2004). Toisaalta etnisillä ryhmillä on myös emotionaalinen ja symbolinen puolensa, ja etnisyyys voi antaa yhteenkuuluvuudentunnetta ja merkitystä elämälle, mikä on tärkeää etenkin individualistisissa kulttuureissa (Wahlbeck 1999, 23-24).

Monikulttuurisuus käsitteenä ja monikulttuurisuusdiskurssi

Kulttuurinen ja etninen monimuotoisuus ilmiönä on herättänyt laajaa keskustelua monikulttuurisuudesta läntisissä maissa. Samalla tavoin kuin etnisyydestä, monikulttuurisuudesta käsitteenä, sekä siihen liittyvistä ideologioista ja käytännöistä, on olemassa monenlaisia tulkintoja ja versioita. Monikulttuurisuus -diskursseille yhteisenä piirteenä nähdään huomion kiinnittäminen identiteettiin, kulttuuriin ja etnisyyteen (Horsti 2005,190), mutta nämä käsitteet ovat itsessäänkin vaikeasti määriteltävissä. Kuitenkin ne ovat hyvin keskeisessä asemassa tutkimuksissa, jotka

tarkastelevat valtaväestön ja erilaisten vähemmistöjen välisiä suhteita (Liebkind 1994, 12).

Monikulttuurisuus, kulttuurien monimuotoisuus, on usein liitetty läheisesti kysymyksiin tasa-arvosta, ja se nähdään tärkeänä ideologisena sekä poliittisena lähestymistapana epätasa-arvon ja rakenteellisen syrjinnän kysymyksissä (Verkuyten & Martinovic 2006, 4). Monikulttuurisuuden suuntaukset eroavat toisistaan siinä, missä määrin niissä pyritään pitämään yllä rajoja, mutta kaikille niille on yhteistä se, että kulttuurin ymmärretään olevan yhteydessä valtaan (Hannerz 2003, 218).

Marja Pentikäisen (2005, 29) mukaan Suomessa monikulttuurisuudella ymmärretään usein vähemmistökulttuurien erityistä tukemista, Forsanderin (2001, 47) mukaan monikulttuurisessa yhteiskunnassa kaikki erilaiset kulttuuriset ja sosiaaliset ryhmät pyrkivät muodostamaan kokonaisuuden keskinäisistä voimasuhteistaan riippumatta. Horsti (2005, 188) huomauttaakin, että monikulttuurisuuskurssien heterogeenisyys tuottaa vaikeuksia käyttää monikulttuurisuutta tieteellisenä käsitteenä ja soveltaa sitä käsittelevää kansainvälistä tutkimusta Suomen kontekstissa

Van der Vijverin ym. (2008) mukaan monikulttuurisuudelle voidaan löytää tutkimuksellisessakin kontekstissa ainakin kolme erilaista määritelmää. Se voi viitata demografisiin piirteisiin, eli yhteiskunnan rakenteeseen, tietyn tyyppiseen politiikkaan tai sitä voidaan käyttää psykologisena käsitteenä, jolloin se viittaa asenteeseen (mt., 94-96). Monikulttuurisuus voidaan nähdä myös yksilön ominaisuutena tai yksilöiden kiinnittymisenä omiin kulttuureihinsa yhteiskunnassa, jossa monet erilaiset kulttuurit elävät rinnakkain (Horsti 2005, 29). Laura Huttusen (2002, 14) mukaan keskustelu monikulttuurisuudesta liittyy tarpeeseen kansainvälistyä sekä positiivisiin mahdollisuuksiin, kun taas keskustelussa maahanmuutosta korostuvat ongelmat, joihin kaivataan hallinnollisia ratkaisuja. Keskustelun eri alueilla kansalliset rajat ja niiden kehitys nähdään erilaisista näkökulmista.

Monikulttuurisuus -käsitettä on kritisoitu paljon, ja sen käyttöön liittyvät ongelmat tuodaan usein esille tutkimuksissa. Kritiikkiä on esitetty muun muassa siitä, että monikulttuurisuus -käsite saattaa korostaa ryhmienvälisiä eroja olettamalla erilaisten, selvärajaisten kulttuuriryhmien olemassaolon, ja saattaa näin ollen jopa vaarantaa sosiaalisen yhtenäisyyden ja koheesion (esim. Barry 2001; Verkuyten & Martinovic

2006). Stuart Hallin (2003b) mukaan keskusteluissa usein unohdetaan, että monikulttuuriset yhteiskunnat ovat vanha ilmiö, ja että ihmiset ovat aina muuttaneet monista eri syistä. Terminä monikulttuurisuus on ongelmallinen myös siksi, että se tyypistyy helposti yksinkertaistaviksi ja staattisiksi teoretisoinneiksi. (Mt., 233-235.)

Östen Wahlbeckin (1999) mukaan monikulttuurisuus -käsitteen ongelmallisuus piilee siinä, että mikäli sen käsitetään viittaavan tilanteeseen, jossa ihmiset kuuluvat samaan yhteiskuntaan, mutta muodostavat erillisiä ryhmiä, se kuvaa lähes kaikkia nyky-yhteiskuntia. Monikulttuurisuus on myös myönteisesti latautunut poliittinen termi, jolloin sen käyttöyhteydet ja -merkitykset voivat vaihdella huomattavasti. Lisäksi termiin sisältyvä kulttuurin käsite on ymmärretty usein staattiseksi, ja siksi ongelmalliseksi. Ongelmia saattaa aiheuttaa myös se, ettei kulttuuri-terminkään merkityksistä, tai sen yhteydestä muihin sosiaalisiin ilmiöihin, olla yhtä mieltä. (Mt., 16-20.)

Eri tieteenaloilla kehitetyt teoriat pluraaleista ja monikulttuurisista yhteiskunnista ovat myös vaihtelevia, erityisesti monikulttuurisen yhteiskunnan ideaalin määrittelyissä. Rexin (2010) mukaan monikulttuurisessa yhteiskunnassa perhe ja yhteiskunta muodostavat kulttuurisen jatkumon enemmistön jäsenille, vähemmistön edustajille eivät. Näin ollen monikulttuurisen yhteiskunnan toimivuuden kannalta on tärkeää, että julkisessa elämässä vallitsee yksi kulttuuri, kun puolestaan yksityiselämässä voi vallita kulttuurien moninaisuus. (Mt., 219-221.)

Samalla tavoin kuin yllä käsiteltiin etnisyyttä perspektiivinä, näkemisen tapana, Bikhu Parekh (2010) kirjoittaa ymmärtävänsä monikulttuurisuuden perspektiivinä. Kulttuuri muovaa hänen mukaansa ihmistä voimakkaasti, ja jokainen tarkastelee maailmaa väistämättä jostain kulttuurista käsin. Yksilö voi kuitenkin nähdä oman kulttuurinsa yli ja tarkastella sitä kriittisesti, ja siksi kulttuurit tarvitsevat toisiaan ymmärtääkseen itseään paremmin ja laajentaakseen älyllistä ja moraalista horisonttiaan. Kulttuuri on Parekhin mukaan myös sisäisesti monimuotoinen, sen sisällä käydään jatkuvaa keskustelua erilaisten perinteiden ja ajatusmallien välillä. Voidaan ajatella, että kulttuurit ovat ainakin osaksi monikulttuurisia alkuperältään ja perustuksiltaan: kulttuureissa on aina palasia toisista kulttuureista, eikä mikään niistä ole täysin ainutlaatuinen. (Mt., 238-242.)

Nykyisessä monikulttuurisuuskeskustelussa kysymys ei siis ole ainoastaan siitä, että muut olisivat erilaisia, vaan myös siitä, että käsitys itsestä täytyy muodostaa uudelleen. Ihmisten kahtiajako meihin ja muihin häivyttää näkyvistä jaossa tuotettujen osapuolten sisäisen moneuden. (Lehtonen & Löytty 2003, 7.)

Kysymyksiä kotona olemisesta ja sopeutumisesta

Erilaisten kulttuuristen vaikutteiden ja ilmiöiden läsnäolo tekee näkyvämmäksi sen tosiasian, ettei valtioiden ja kansojen kokemus yhteisestä alueesta ja menneisyydestä synny itsestään. Kansa on tuotettava tarinoissa, joita sen jäsenet itsestään ja historiastaan kertovat. Mitkään tarinat eivät kuitenkaan kuvaa todellisuutta sellaisena kuin se on, vaan ideaa, jota kansasta ja sen olemuksesta halutaan rakentaa ja ylläpitää. Huolimatta siitä, että kulttuuriset rajat saattavat tuntua luonnollisilta, ne ovat jatkuvien neuvottelujen alaisia. (Jokinen & Saaristo 2006, 30-40.) Etnisyys, rotu ja kulttuurikin ovat tässä kontekstissa kerronnan välineitä, joiden avulla maailmaa jaetaan meihin ja heihin (Viljanen 1996, 147).

Kysymykset jäsenyydestä ja kuulumisesta ovat aina olleet keskeisiä kysymyksiä ihmishistoriassa. Modernin kansallisvaltion kehittymisen myötä noita kysymyksiä on jouduttu muotoilemaan uudelleen, kansallisvaltion rakenteisiin sopiviksi. Kansallisvaltio määrittellään sekä tieteen että politiikan kentällä sisäisesti homogeeniseksi ja ulkoisesti rajatuksi lailliseksi, poliittiseksi, sosiaaliseksi ja kulttuuriseksi tilaksi. Liikkuminen näiden rajojen sisällä nähdään normaaliksi, mutta liikkumisen noiden rajojen yli katsotaan olevan poikkeavaa, ja sitä rajoitetaan. Tästä näkökulmasta on helppo ymmärtää, miksi toiseen valtioon sijoittuvat maahanmuuttajaväestöt häiritsevät kansallisvaltion idealle keskeistä yhdenmukaisuutta. (Brubaker 2010, 63-76.)

Löytyn (2004, 233) mukaan kansasta, ja sen rajoista sekä identiteetistä keskustellaankin aktiivisesti juuri silloin, kun jokin sen olosuhteissa on muuttumassa. Jos kuva kansakunnasta on kovin tiukkarajainen ja pysyvä, se on myös haavoittuvainen kohtaamisissa muiden kulttuurien kanssa. Joustavampi kansallinen identiteetti sen sijaan kestää muutosta ja kyseenalaistamista paremmin. Michael Skeyn (2011, 25) mukaan keskustelu maahanmuutosta ja monikulttuurisuudesta

määrittelee joidenkin ihmisten olevan ”väärässä paikassa”, mikä näyttäisi viittaavan kulttuuristen ryhmärajojen ylläpitämisen tärkeyteen kulttuurisen identiteetin muodostumisessa. Myös Skeyn mukaan on tärkeää huomata kansallisvaltion merkitys kysymyksessä maahanmuuton ongelmista. Ilman kansallisia rajoja maahanmuutto ei olisi ongelma. (Mt., 2-4.)

Kansallisen kulttuurin rooli ei siis ole niiden yhteenkuuluvuuden kokemusten ilmaiseminen, jotka jo sisältyvät kulttuuriin vaan todellisten, olemassa olevien erojen representoiminen jonain yhtenäisenä. Kyse on yhteenkuuluvuuden tunteen tuottamisesta jatkuvalla kertomuksella kansakunnasta. Nationalismin tarkoitus on luoda yhtenäinen kulttuuri aineksista, jotka ovat itsessään vaihtelevia ja ristiriitaisia. (Hall 2003a, 96-98.) Näin ollen myös julkisuudessa lausutut puheenvuorot rakentavat kuvaa siitä, ketkä luetaan ”meihin ja heihin”. Tällaisen rajanvedon lisäksi on olemassa lukematon määrä retorisia keinoja, joita arkisessa puheessa on vaikea havaita, mutta jotka yhtä kaikki rajaavat toisia sisäpuolelle ja toisia ulos kansakunnan piiristä. (Löytty 2004, 44.) Nämä retoriset keinot rakentavat yhteiskunnan moraalista järjestystä tuottamalla erilaisia luokittelun käytäntöjä, esimerkiksi puheenvuoroissa, sanavalinnoissa tai sanonnoissa, joissa käsitellään toimijuutta ja siihen kytkeytyviä oikeuksia ja velvollisuuksia (Jokinen 2012, 255).

Sagerin (2011) mukaan koko kansallisvaltio voidaan ymmärtää jatkuvien neuvottelujen alaisena olevana symbolien kokoelmana. Kansalaisuuden luonne on näin ollen kaksinainen, se tekee toisista jäseniä ja toisista ulkopuolisia. Kansallisvaltio voidaan nähdä instituutiona, joka ylläpitää erilaisia rajajärjestelmiä, jotka säätelevät kansalliselle alueelle pääsemistä, muodollisen kansalaisuuden myöntämistä sekä tuon kansalaisuuden sisältöä käytännöllisellä ja symbolisella tasolla. (Mt. 74-75.) Vierauden tai muukalaisuuden rajat eivät siis näyttäyty selkeinä jaotteluina, vaan muuttuvina jäsenyyksinä (Horsti 2005, 12).

Yhteisön kulttuurin yhtenäisyyden perustan kyseenalaistaminen tuntuu epämurkavalta, koska se heikentää yksilön omaa käsitystä itsestään ja omasta paikastaan (Skey 2011, 62). Yhteisöt vahvistavat keskinäistä yhteenkuuluvuuttaan määrittelemällä, mikä kulloinkin on normaalia ja mikä poikkeavaa. Normaaliutta koskevat käsitykset omaksutaan suurelta osin tiedostamattomina, sosiaalistumalla

yhteisön jäseneksi. Sitä, mikä on normaalia, on vaikea selittää, mutta yhteisön jäsenille se on kuitenkin päivän selvää. (Löytty 2004, 45-46.)

David Morleyn (2000) mukaan kansalliselle järjestykselle toiseus, vieraina tai muukalaisina pidettyjen olemassaolo, on välttämätöntä. Kuva yhtenäisestä ja rajatusta kansasta ja kulttuurista on itsessään mahdoton saavuttaa, mutta niin kauan, kuin vieraita tai muukalaisia voidaan syyttää yhtenäisyyden rikkomisesta, tavoitteen lähtökohtaista mahdottomuutta ei tarvitse kohdata. (Mt., 224.)

Suomalaisten asenteet ovat muuttuneet suopeammiksi maahanmuuttajia kohtaan viimeisten 20 vuoden aikana (Jaakkola 2009), mutta silti maahanmuuttajien voidaan sanoa aiheuttavan särön julkisessa keskustelussa korostettuun kuvaan Suomen kulttuurisesta yhtenäisyydestä (Wrede 2010, 12). Kuitenkin keskustelussa huomio kiinnittyy maahanmuuttajiin, eikä suomalaisuus useinkaan päädy tarkastelun keskiöön. Suomalaisuus käsitetään keskustelussa useimmiten luonnolliseksi asiaksi, jota ei tarvitse selittää, saati kyseenalaistaa (Lehtonen 2009, 109-110). Keskustelu maahanmuutosta ja ulkomaalaisten asemasta kertoo kuitenkin jotain olennaista myös Suomea ja suomalaisuutta koskevista käsityksistä, ja väestön heterogeenisyyden lisääntyessä käsitys suomalaisuuden luonteesta menettää itsestäänselvyytensä, ja on muodostettava uudelleen. (Lepola 2000, 19.) Suomi muodostuu määriteltäessä helposti tilana staattiseksi ja jyrkästi rajatuksi. Globalisoituvassa maailmassa tällainen käsitys tilasta kuvaa huonosti todellisuutta. Kun suomalaisuuden sisäiset erot eivät tule esille, voidaan tuottaa vahva käsitys siitä, mikä on normaalia. Erilaisuus ja kuuluminen eivät kosketa vain niitä, jotka koetaan ”erilaisiksi”, vaan koko yhteiskunnan on osallistuttava keskusteluun. (Lehtonen & Löytty 2003, 9.)

3. TODELLISUUTTA RAKENTAVAT PUHUMISEN TAVAT JA SOSIAALINEN INTEGRAATIO

Muuttoliikkeet asemoivat ihmisiä ja kulttuureja uudella tavalla sekä suhteessa paikkoihin, että muihin ihmisiin (Hall 2003a, 85). Yleisen mielipiteen mukaan maahanmuuttajat voivat rikastuttaa valtion kulttuurista elämää, mutta käsitykset ovat skeptisempiä, mitä tulee vaikutusten arviointiin liittyen talouteen tai elämänlaatuun

yleensä. Tällaisiin mielipiteisiin saattaa vaikuttaa julkinen keskustelu, joka tuo esille, että monissa maissa on vaikeuksia löytää sosiaalipoliittikkaa ja opetusjärjestelmää, jotka takaisivat sosiaalisen integraation. (Masso 2009, 256.)

Poliittisena ideana integraatiossa on kyse yhteiskunnan eheyttämisestä, toisinaan myös yhdentämisestä. Kysymys käsittelee enemmistö-vähemmistö -suhdetta ja näkemyksiä siitä, millainen tuon suhteen halutaan olevan. Poliittisena käytäntönä taas integraatiossa on kyse hallinnallisista tekniikoista. Vähemmistön ja enemmistökulttuurin vuorovaikutuksen ihanteen tulisi olla molemminpuolista kulttuuristen vaikutteiden oppimista ja vaihtoa, mutta käytännössä kysymys on yleensä vähemmistön tulemisesta osaksi enemmistöä. (Pyykkönen 2007, 37-38.)

Suomessa keskustelua on kenties entisestään monimutkaistanut integraatio -termin suomentaminen kotoutumiseksi. Virallisesti kotoutuminen tuli korvaamaan integraatiokäsitettä vuonna 1996, ja sen tarkoitus joidenkin lähteiden mukaan oli selkeyttää ja antaa myönteisempää sävyä negatiivisesti värittyneelle integraatio -termille. (Suurpää 2002, 223.)

Maahanmuuttajien sopeutuminen, integraatio, näyttäytyy keskeisenä teemana, tai ongelmana, johon haetaan ratkaisua paitsi politiikan ja akateemisen tutkimuksen kentällä, myös arkisissa keskusteluissa. Erilaisten kulttuurien kohtaaminen on yhä useampien ihmisten arkipäivää, ja tämä herättää kysymyksiä siitä, millainen järjestys yhteiskuntaan syntyy, jos yhä useammat erilaisiksi koetut ryhmät elävät siinä rinnakkain. Pyykkösen (2007, 94) mukaan maahanmuuttajien sopeutumisen edistämiseen pyrkivät käytännöt ovatkin syntyneet oletuksesta, jonka mukaan uusien tulokkaiden integroitumattomuus on vaaraksi koko yhteiskunnalle, toisin sanoen tietynlaiseksi muodostuneelle elämäntavalle.

Erilaisista, sopeutumattomista tai muutoin ongelmallisiksi koetuista ihmisryhmistä puhutaan usein marginaalisina, tai yhteiskunnan marginaalissa olevina. Jokinen ym. (2004) määrittelevät marginaalin ilmaisuksi, joka viittaa yhteiskunnan keskuksen sivussa tai reunalla olemiseen. Marginaalia ei siis voi olla ilman keskusta, eikä näistä kumpikaan ole selvärajainen tai pysyvä. Sekä keskusta, että marginaalia rakennetaan arkisten ja institutionaalisten käytäntöjen kautta. Juuri tämä keskusten

ja marginaalien tuottaminen antaa meille tietoa siitä, ketkä kuuluvat ”meidän” ryhmäämme, ja keitä ovat ”he”. (Mt., 10.)

Marginaalisia ryhmiä pidetään hyvinvointivaltion näkökulmasta ongelmana. Ongelmaa pyritään ratkaisemaan erilaisilla institutionaalisilla käytännöillä, joiden avulla tunnistetaan, nimetään, ja pyritään liikuttamaan näitä ryhmiä ja niihin kuuluvia yksilöitä keskusta kohti. Tällainen politiikka siis paradoksaalisesti samalla tuottaa marginaalisuutta, vaikka se pyrkiikin sen vähentämiseen. Myös tutkimuksen tekeminen määrittelee ja nimeää ihmisiä, mutta tutkimuksen perimmäisenä tarkoituksena on kuitenkin tuottaa välineitä ja näkökulmia, joiden avulla marginaaleja tuottavia käytäntöjä voidaan tehdä näkyviksi ja kyseenalaistaa. (Jokinen ym. 2004, 13-15.)

Maahanmuuttajat, erityisesti pakolaiset ovat ryhmä, jota usein sijoitetaan yhteiskunnan marginaaliin. Maahanmuuttajiin suhtaudutaan eri tavalla sen perusteella, mihin ryhmään heidät voidaan luokitella. Mediassa käytyä keskustelua tarkastelevat tutkimukset ovat esittäneet muun muassa, että kuva joka julkisuudessa muodostetaan pakolaisista ja turvapaikanhakijoista on usein negatiivissävytteinen ja korostaa uhkia, joita nämä maahanmuuttajaryhmät asettavat yhteiskunnalliselle järjestykselle. (Horsti 2005, 178.)

Horstin (2005, 33) mukaan valtaosalla suomalaisista ei ole omia kokemuksia pakolaisten tai turvapaikanhakijoiden kohtaamisista, joten he saavat tietoa näihin ryhmiin luokitelluista ihmisistä vain median ja julkisen keskustelun välityksellä. Näin ollen aiheesta muodostuu helposti hyvin stereotyyppinen mielikuva. Sosiaalisen etäisyyden ollessa pitkä käsitykset ihmisistä muodostetaan yleisten käsitysten ja tyyppitellyn tiedon perusteella (Bauman 1997, 51). Yleisillä puhetavoilla on myös taipumus konkretisoitua käytännöiksi, toimintatavoiksi ja instituutioiksi. Näin ollen sosiohistoriallisesti syntyneet ja kehittyneet puhetavat eivät jää pelkäksi retoriikaksi, vaan voivat muodostua osaksi aineellista todellisuutta. Kysymys on prosessista, jossa kieli tuottaa ja perustelee tekoja, ja teot tuottavat tai uusintavat kieltä. (Ilmonen 2007, 140.)

Hegemonisiksi muodostuneita tulkinnan kehyksiä, tai diskursseja, voidaan avata ja tehdä näkyviksi tekstin tulkintaan perustuvilla menetelmillä (Horsti 2005, 281).

Yhtenä sosiologisen analyysin perimmäisenä tavoitteena voidaan pitää todellisuutta järjestävien ja moraalista järjestystä tuottavien kategorisointien purkamista. Analyysin avulla voidaan tehdä näkyviksi institutionalisoituneita käytäntöjä, jotka tuottavat esimerkiksi sosiaalista eriarvoisuutta. (Wrede 2010, 10-14.) Instituutioiden toimet voivat vaikuttaa esimerkiksi pakolaisten hyvinvointiin, mutta toisaalta niiden kautta voidaan myös ylläpitää ja oikeuttaa erilaisten vähemmistöjen huono-osaisuutta. Julkiset toimenpiteet vaikuttavat siihen, millaisia vaihtoehtoja maahanmuuttajilla on sopeutua yhteiskuntaan. (Matinheikki-Kokko 1994, 83.) Gielingin ym. (2011, 265) mukaan instituutioiden, erityisesti julkisessa keskustelussa, tulisi kiinnittää huomiota siihen, että tapa, jolla ilmiöstä keskustellaan voi toimia myös vaikuttamisen keinona tuota ilmiötä koskevien mielikuvien ja mielipiteiden suhteen. Ihmisten ennakkokäsityksiä esimerkiksi maahanmuuttajista voidaan haastaa käyttämällä ilmiöstä erilaisia representaatioita tai puhetapoja. (Mt.)

On toisaalta ymmärrettävää, että kun vieras ilmestyy tuttuun ja vakiintuneeseen arkisen elämän kenttään, tästä muodostuu ahdistuksen lähde (Skey 2011, 34), mutta jos kulttuurierot ymmärretään konstruktivisiksi ja luokittelun perusteella määrittyviksi, totutuista ajatustavoista ja ennakkoluuloista vapautuminen helpottuu (Löytty 2004, 238). Maahanmuuttajien sopeutumista tarkasteltaessa olisi siis syytä kohdistaa katse niihin tapoihin, joilla heistä yhteiskunnassa puhutaan, millaisia mielikuvia nuo puhettavat pitävät yllä ja millaisia seurauksia ne tuottavat. Tässä työssä pyritään kahden erilaisen aineiston avulla paneutumaan juuri noihin puhetapoihin. Luokitteluja ja kategorisointeja analysoimalla pyritään valaisemaan pieneltä osin prosessia, jota kutsutaan sosiaaliseksi integraatioksi. Taustalla on edellä käsitellyt retoriset tavat, joilla kansallista kuulumista, etnisiä ryhmärajoja ja toiseutta rakennetaan, sekä kysymys siitä, mitä erilaisten kieli- ja kulttuuriryhmien liittyminen osaksi samaa yhteisöä käytännössä tarkoittaa.

Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen

Merkitysjärjestelmät ja kulttuurit toimivat samalla tavoin kuin kielet: ne tarjoavat meille tulkintakehyksen, jonka avulla muodostamme maailmasta itsellemme ymmärrettävän käsityksen. Samaa kieltä puhuvat, samaan kulttuuriin identifioituvat ihmiset ovat saman tulkintayhteisön jäseniä. Kieli on kollektiivinen sosiaalinen konstruktio, mutta

kukin meistä voi käyttää sitä yksilöllisesti. Kieli on yksi kulttuuria tuottava merkitysjärjestelmä, ja kulttuuri muodostuu monista tällaisista järjestelmistä. (Hall 2003a, 89-90.)

Kulttuurin käsitteelle itsessään voidaan antaa lukemattomia merkityksiä ja määritelmiä, mutta kaikkien niiden ydinalueella on ihmisten muodostamat yhteisöt. Kulttuuri on ihmisen aluetta, joka tämän eronteon myötä rajataan rakentamattoman ympäristön ja eläinten alueesta. (Kupiainen & Sevänen toim. 1994, 7.) Kulttuurintutkimus, tai ylipäätään laadullinen tutkimus, ei tähtää todellisuuden tai sen universaalien lainalaisuuksien löytämiseen vaan tekemään ymmärrettäväksi ja selittämään jokin tietty, historiallisesti ja kulttuurisesti paikallinen ilmiö. Tutkimusalana kulttuurintutkimus voidaan käsittää monitieteiseksi teoreettiseksi viitekehykseksi, jonka alueella todellisuus käsitetään sosiaalisesti rakentuneeksi. Todellisuutta ei tämän periaatteen vuoksi yritetäkään havainnoida yksinkertaisena totuutena. (Alasuutari 1995, 55-56.) Maailma nähdään aina kulttuurisesti värittyneen näkökulman kautta, eikä tätä pyritäkään kulttuurintutkimuksessa ohittamaan (Alasuutari 1994, 36).

Näkökulma on olennainen sosiaalisen konstruktionismin teorialle, jonka mukaan todellisuuden havainnointi sellaisenaan, neutraalina tosiasiana, on ihmiselle mahdotonta. Tutkimuksen kohteita voidaan tarkastella ainoastaan kulttuurin tarjoamien symbolien ja merkitysten kautta. (Jokinen 1999, 39.) Sosiaalisen konstruktionismin perustava lähtökohta on, että kaikki tieto on väistämättä sosiaalisesti neuvoteltua. Näin ollen myöskään tieteen käyttämä kieli ei ole kuvaamiensa ilmiöiden ulkopuolella ja niistä irrallaan: tiede osallistuu niiden ilmiöiden rakentamiseen. Kielenkäyttö on sosiaalista toimintaa, jonka myötä sosiaalisesti jaettua tietoa rakennetaan ja ylläpidetään. (Nikander 2001, 282-283.)

Tavat, joilla liitämme asioihin ja ilmiöihin merkityksiä, ovat siis aina vuorovaikutuksellisten prosessien tulosta, ja niillä on paitsi paikallinen, myös ajallinen ulottuvuutensa. (Jokinen 1999, 39.) Vuorovaikutuksessa sosiaalinen todellisuus rakentuu vaihikka, eivätkä ihmiset yleensä ole tietoisia siitä, että he mukautuvat kulttuuriin käytäntöihin ja sitä kautta vahvistavat ja uusintavat vallitsevia rakenteita. Poikkeavan käyttäytymisen selittäminen on epämukavaa, kun taas yleisten käytäntöjen seuraaminen on helppoa. (Suoninen 1999, 25.)

Sosiaalisen konstruktionismin näkökulmasta myös kielenkäyttöä tarkastellaan osana todellisuutta itseään (Jokinen ym. 1993, 9). Kielelliset ilmaisut eivät ole suoria ilmaisuja todellisuudesta, mutta ne eivät ole myöskään riippumattomia ei-kielellisestä todellisuudesta, pikemminkin ne ovat erottamattomia ja jatkuvassa vuorovaikutuksessa. Tekstejä ja puhetta tutkitaan sellaisinaan, eikä niiden takaa yritetä löytää todellisia faktoja. Analyysin näkökulma on aineistolähtöinen, eli aineiston jäsentäminen ei tapahdu ulkopuolisen teorian näkökulmasta vaan aineiston analyysin myötä ja siitä lähtien. Myös tutkijan ja tutkimuskohteen välinen suhde nähdään luonteeltaan konstruktiiivisena, eli kuvatessaan sosiaalista todellisuutta tutkija myös rakentaa sitä. Tutkijankaan kielenkäyttöä ei siis voida tarkastella tiedon yksinkertaisena raportoimisena, vaan siihen täytyy suhtautua refleksiivisesti. (Jokinen 1999, 38-41.)

Tämän tutkielman kahta erilaista aineistoa lähestytään kulttuurintutkimuksen ja sosiaalisen konstruktionismin lähtökohdista käsin. Tämä tarkoittaa sitä, että tarkastelun kohteeksi ei aseteta haastateltavien tuottaman puheen taustalta ”löytyvää” todellisuutta, vaan heidän muodostamia puhetapoja tarkastellaan todellisuudesta muodostettuina tulkintoina, jostain näkökulmasta käsin väritettyinä kuvina. Kielenkäyttöä tarkastellaan aktiivisena, todellisuutta rakentavana toimintona, ja sitä analysoidaan etnometodologisen jäsenyysskategoria-analyysin tarjoaman viitekehyksen avulla.

Etnometodologinen jäsenyysskategoria-analyysi

Mary Douglasin (2000, 50) mukaan kulttuurit ovat syntyneet ihmisen taipumuksesta järjestää maailmaa poistaakseen siitä epäjärjestyttä ja kaoottisuutta. Kategoriat helpottavat toimimista sosiaalisissa tilanteissa, koska ne luovat kaoottiselle ja alati muuttuvalle sosiaaliselle maailmalle pysyvää rakennetta. Voidaan ajatella, että ihmisten välinen yhteisymmärrys sekä yhteinen toiminta olisivat mahdottomia ilman asioiden ja ilmiöiden järjestämistä luokittelun avulla. Kategoria-analyysin piirissä kategorisointi tarkoittaa tuota luokittelua, ja kategoriat puolestaan luokittelun myötä muodostettuja nimityksiä. (Juhila ym. 2012, 18-19.)

Kulttuurisesti monet kategoriat ovat yleisesti käytettyjä ja tunnistettuja, ja tästä johtuen on mahdollista unohtaa kategorisointien keinotekoisuus ja käsittää ne lähes luonnollisina. (Juhila 2004, 23). Tästä syystä kategoria-analyysin menetelmää kehittäneet Stephen Hester ja Peter Eglin (1997a) esittävät, että kulttuurintutkimuksen piirissä kategorisointien analyysillä pitäisi olla keskeinen rooli. Kategorisointien tutkiminen on syventänyt ymmärrystämme tavoista, joilla ihmiset luokittelevat itseään ja muita sekä neuvottelevat sosiaalisten kategorioiden sisällöstä ja perustelevat toimintaansa näillä kategorioilla. (Skey 2011, 21). Tutkimusmenetelmänä kategoria-analyysi on lähellä sosiaalisen konstruktionismin teoreettisia lähtökohtia. Se viittaa ihmisten kielenkäytössään hyödyntämien kategorioiden ja kategorisoinnin tutkimukseen, joka perustuu Harold Garfinkelin etnometodologiseen teoriaan sekä Harvey Sacksin tekemiin tutkimuksiin. (ks. Juhila ym. 2012, 17.)

Harold Garfinkel kiinnostui tavoista, joilla itsestään selvänä pidettyä sosiaalista järjestystä rakennetaan ja ylläpidetään erilaisten arkisten toimintojen avulla. Garfinkel kutsui näitä toimintoja etnometodeiksi. Etnometodit sisältävät hiljaista tietoa normatiivisista käytännöistä, joiden avulla yhteiskunnan jäsenet voivat selittää ja antaa merkityksiä arkiselle toiminnalle. Keskeinen periaate on, että toiminnot, joiden kautta jäsenet hallitsevat ja tuottavat sosiaalista järjestystä ovat peräisin samoista käytännöistä, joiden kautta he selittävät toimintansa. Selitysten oikeutus sisältyy tietoiseen ja tiedostamattomaan ymmärrykseemme sosiaalisesta maailmasta sekä omista toimistamme siinä. (ks. Widdicombe & Wooffit 1995, 48.) Yksi merkittävä aspekti etnometodologisessa lähestymistavassa on se, että yhteiskunnan jäsenten arkijärkisiä ymmärryksiä ei ohiteta merkityksettöminä, mutta niitä ei käytetä myöskään epäkriittisesti suoraviivaisina kuvauksina todellisuudesta. Sen sijaan arkijärkiset käsityksemme nähdään resurssina, joiden avulla sosiaalisesta maailmasta voidaan muodostaa karttaa, joiden avulla voidaan tutkia sen järjestystä, ominaisuuksia sekä sen rakentumisen prosesseja ja ymmärrettävyyttä. (Jayyusi 1984, 9.) Etnometodologian tehtävä on siis purkaa niitä oletuksia, joiden pohjalta sosiaalisen toiminnan merkityksiä muodostetaan tilanteisesti (Hester & Eglin 1997b, 27).

Etnometodologian uranuurtajien, Garfinkelin ja Sacksin jälkeen etnometodologia on kehittynyt laajaksi teoreettis-metodologiseksi näkökulmaksi, joka haarautuu

monenlaisiksi erilaisiksi tutkimuksenteon tavoiksi. Sekä keskustelunanalyysi, että jäsenyysskategoria-analyysi pohjautuvat Harvey Sacksin tutkimuksiin, mutta molemmat ovat kehittyneet toisistaan itsenäisesti. (ks. Hester & Eglin 1997a, 2.) Etnometodologinen kategoria-analyysi kiinnittää huomiota arkijärkiseen tietoon sosiaalisista rakenteista, jota ihmiset hyödyntävät suorittaessaan jokapäiväisiä arkisia toimiaan. Analyysin tarkoituksena on tuottaa muodollisia kuvauksia niistä prosesseista, joiden myötä merkityksiä rakennetaan yksittäisissä ja ainutlaatuisissa vuorovaikutustilanteissa. (Hester & Eglin 1997a, 3.) Analyyttiseksi ydinkysymykseksi muodostuu erilaisten toimintojen sekä niiden vaikutusten ja luonteen tilannekohtainen ymmärrettävyys. Analyysin tuloksena on sellaisten kulttuuristen käytäntöjen paljastuminen, jotka rakentavat sosiaalisten suhteiden järjestystä sekä erilaisia sosiaalisen elämän käytäntöjä. (Jayyusi 1984, 3.) Analysoimalla kategorioiden käyttöä tarkastellaan siis sitä, millaisia kategorioita missäkin tilanteessa otetaan käyttöön, ja millaisia seurauksia näiden kategorioiden käytöllä tuotetaan. Kiinnostuksen kohteena voi olla myös kategorioiden jaetut merkitykset, tai se, millaisia muita kategorioita tilanteessa olisi voinut käyttää. (Juhila ym. 2012, 19-20.)

Käytännössä kategorisoinnissa on pohjimmiltaan kysymys kuvausten tekemisestä ja kuvausten tunnistamisesta. Etnometodologisen jäsenyysskategorisoinnin mallin perustava oletus on vuorovaikutuksessa tuotettujen merkitysten tilanteisuus. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, etteikö olisi olemassa sellaisia tiedollisia rakenteita, joita voidaan luonnehtia järjestelmäksi, ja jonka perusteella jäsenyysskategorioita ja muita kielellisiä käytäntöjä muodostetaan. Kysymys on siitä, että tiedon käyttäminen on aina tilanteista. (Hester & Eglin 1997a, 17.) Jäsenyysskategorisoinnit eivät siis muodostu pysyvistä jaotteluista, vaan ne voidaan rakentaa monilla erilaisilla tavoilla (Jayyusi 1984, 20). Jokaisessa tapauksessa on päätettävä erikseen, mitä kategoria tarkoittaa. Samaten, mikäli konteksti puuttuu, on vaikeaa, ellei mahdotonta määrittää, mitä tietty kielellinen ilmaisu tarkoittaa, ja näin ollen mitkä ovat sille olennaiset jäsenyysskategoriat. (Hester & Eglin 1997a, 18.) Kuvauksen merkitys on aina osa kontekstia, jossa se ilmenee (Hester & Eglin 1997b, 26).

Harvey Sacks (1972, 32) viittaa kategorioilla ihmisiä kuvaaviin ilmaisiin, ja nämä kategorijäsenyydet toimivat tunnistamisen ja toiminnan ohjaamisen välineinä. Tietyn kategorian jäsenten odotetaan suorittavan tiettyjä toimintoja, mikä tarkoittaa analyysin näkökulmasta sitä, että kategorioita voidaan tunnistaa myös niihin

sidottujen toimintojen perusteella. Sacks on nimittänyt näitä kategoriasidonnaisiksi toiminnoiksi, ja myöhemmin hänen ajatteluaan on laajennettu identifioimalla myös muunlaisia määreitä, joita kategorioihin kulttuurisen tiedon perusteella liitetään. Näitä voivat olla esimerkiksi luonnolliset ominaisuudet, motiivit, oikeudet, velvollisuudet, tiedot tai kompetenssit. (ks. Hester & Eglin toim. 1997; Juhila ym. 2012, 61.) Myöhemmin kategoria-analyysin piirissä alettiin kiinnostua myös ei-personoiduista kategorioista. Ei-personoidut kategoriat viittaavat fyysisiin objekteihin, ympäristöihin tai paikkoihin, joihin liittyy kulttuurista tietoa. Ne voivat viitata myös sosiaalisiin järjestelmiin, rakenteisiin, jakoihin tai kollektiiveihin. (Juhila ym. 2012, 58-60.)

Ihminen voidaan kategorisoida monella tavalla, mutta asiayhteys määrittää kategorisoinnin sopivuuden. Vaikka sanalla voitaisiin viitata eri jäsenyyksiin, toimijat ymmärtävät kategoriat sopivalla tavalla kontekstin perusteella. Kategorisoinnin analyysin apuna toimivat Sacksin kehittämät käsitteet kategoriakokoelma sekä kategoriapari, joilla tarkoitetaan tunnistettavaa kokonaisuutta, johon kategorijäsenyyksiä voidaan liittää ja jonka kautta ne voidaan tulkita. Esimerkiksi koulu, tai sairaala voivat olla tällaisia kokoelmia. (Ks. Juhila ym. 2012, 78) Sacksin kehittämän taloudellisuussäännön mukaan yksikin kategoria jostain kokoelmasta riittää kuvaamaan ihmistä, ja johdonmukaisuussäännön mukaan puolestaan jonkun ihmisen kategorisoiminen tietyllä tavalla tietyssä tilanteessa johtaa kategorisoimaan muut ihmiset samalla tavalla. Kuulijan maksimi –säännön mukaan useampi samassa yhteydessä käytetty kategorisointi kuullaan saman kokoelman jäsenyyksinä, jos tämä on mahdollista. (Ks. Juhila ym. 2012, 29-30.)

Kategorioiden käytön yksi piirre on seurauksellisuus: kategorioiden käytöllä tuotetaan konkreettisia seurauksia, ja kategorioita myös valitaan sen perusteella, minkälaisia seurauksia niiden käytöllä on (Juhila ym. 2012, 53). Koska kategorijäsenyys liittää yksilön samaan ryhmään muiden kategorian jäsenten kanssa, hänen toimintansa voidaan ymmärtää myös hänen edustamansa kategorian jäsenen tekona. Näin ollen teon seuraukset voivat ulottua yksilöä laajemmalle, mikä puolestaan johtaa siihen, että kategorioiden ympärille muodostuu sosiaalista kontrollia. (Juhila 2012, 183.) Kategorisoinnit rakentavat moraalista järjestystä: kategorioihin liitettävien toimintojen kautta yksilön toimintaa voidaan selittää ja oikeuttaa. (Hester & Eglin 1997a, 8.)

Luokittelujärjestelmät tekevät joitain asioita näkyväksi ja vaientavat samalla jotain toisia, ja näillä järjestelmillä erotellaan ja yhdistellään, arvostellaan ja leimataan. (Raitakari & Juhila 2011, 195.) Kategorisoinneilla voidaan esimerkiksi luoda poikkeavuutta, ja poikkeavien kategorian aktivoiminen puolestaan voidaan nähdä moraalisen järjestyksen rakentamisena toiminnassa (mt., 190). Yhteiskunnan jäsenille moraalinen järjestys näyttäytyy toiminnan normaaliutena, ja asioiden tutun järjestyksen taustalla ajatellaan olevan tietty moraalinen koodisto. (Garfinkel 1972, 1-2.) Etnometodologinen kategoria-analyysin yhtenä tehtävänä on tutkia tuota moraalista järjestystä ja sen ylläpitämistä (Juhila ym. 2012, 70-71). Tutkimuksen avulla normaalina koettu moraalinen järjestys voidaan tehdä näkyväksi ja sitä kautta myös kyseenalaistaa.

Tietoa moraalista järjestyksestä voidaan nimittää hiljaiseksi tiedoksi, koska se ei ole sellainen vuorovaikutusta tai käyttäytymisen normeja säätelevä pakottavien sääntöjen kokoelma, jonka voisimme tietoisesti pukea sanoiksi, tai jota voisimme tarkastella. Sen sijaan tieto on sulautuneena sosiaalisen elämän kudokseen, ja siksi siitä tulee näkymätöntä ja huomaamatonta. (Widdicombe & Wooffit 1995, 78.) Oikean ja väärän määrittämiseen voidaan löytää kriteerit ainoastaan tietyn moraalin sisällä (Jayyusi 1984, 6), ja moraalisten käsitteiden, kuvausten ja arvostelmien käytettävyyden rajat muodostetaan poikkeusten avulla (mt., 208). Tästä syystä marginaaliin luokiteltujen ihmisryhmien tarkasteleminen on hedelmällinen maaperä tutkia moraalisen järjestyksen rakentumista: koska yhteiskunnan vähemmistöt ja marginaaliset ryhmät nähdään poikkeavina, niihin kohdistetaan erilaisia aktiivisia toimenpiteitä, jotka tekisivät niistä vähemmän poikkeavia. Näin ollen näistä ryhmistä sekä marginaaliin luokitelluista ihmisistä puhuttaessa yhteiskunnan sosiaalista ja moraalista järjestystä rakennetaan ja ylläpidetään aktiivisesti. Noita puhumisen tapoja tarkastelemalla ja analysoimalla voidaan tuota sosiaalista ja moraalista järjestystä sekä sen rakentamisen ja ylläpitämisen tapoja tehdä näkyvämmäksi.

Sosiaalisen identiteetin rakentuminen

Kategoriajäsenyyden ja sosiaalisen identiteetin käsitteet ovat selkeästi yhteydessä toisiinsa. Eri teorioissa identiteetin määrittelyissä painotetaan erilaisia tekijöitä. Toisaalta identiteetillä tarkoitetaan pysyvää ja hitaasti kehittyvää ymmärrystä itsestä,

toisaalta sillä voidaan tarkoittaa vuorovaikutuksessa kehittyviä ja tilanteesta toiseen vaihtelevia käsityksiä siitä, millaisina ihmiset ymmärtävät toisensa. (Suoninen 2012, 89.) Sosiaalipsykologian kentällä monet teoreetikot ovat pitäneet hyödyllisenä erottelua sosiaalisen ja persoonallisen identiteetin välillä. Sosiaalisen identiteetin ajatellaan perustuvan ryhmäjäsennyteen sekä sosiaalisiin rooleihin, kun taas persoonallinen identiteetti sisältää pysyvämmät yksilölliset ominaisuudet (Widdicombe & Wooffit, 27). Stuart Hallin (1999, 22) mukaan sosiologiassa klassiseksi on muodostunut käsitys, jossa identiteetti muodostuu minän ja yhteiskunnan välisessä vuorovaikutuksessa. Tämän näkemyksen mukaan subjektin sisäinen ydin muovautuu vuorovaikutuksessa kulttuurin ja sen tarjoamien identiteettien kanssa.

Monet sosiaalisen identiteetin muodoista voidaan kuvailla myös kategorioina. Kun puhutaan yksilön sosiaalisesta identiteetistä, viitataan samalla hänen jäsenyyteensä tiettyssä kategoriassa, ja näin ollen oikeutetaan tähän kategoriaan sidotut odotukset. Yksilön liittäminen kategoriaan varmistaa, että tietoa samalla tavoin kategorisoitujen ihmisten käyttäytymisestä voidaan soveltaa selittämään myös tuon yksilön tilannekohtaista toimintaa. (Widdicombe & Wooffit 1995, 70.) Voidaan ajatella, että mikä tahansa sosiaalinen identiteetti riippuu sosiaalisen ryhmän tai kategorian jäsenyydestä (mt., 134) ja että kategoriat tuottavat sosiaalisia identiteettejä (Juhila 2004, 23).

Eero Suonisen (2012) mukaan etnometodologisessa lähestymistavassa identiteetti määritellään laajasti tarkoittamaan kaikkea sitä, millaiseksi henkilö voidaan kuvata ja neuvotella vuorovaikutuksessa. Kategorisointi voi kohdistua ihmisiin tai muihin objekteihin, mutta silloin kun kategorisoidaan ihmisiä, on kyse identiteetin rakentamisesta eli sen tulkitsemisesta, millainen tietty henkilö on. Identiteetin rakentaminen voi kohdistua itseensä tai muihin. Suoninen käyttää identiteettikategorian käsitettä silloin, kun kategoria nimeää suoraan sen, millainen ihminen on. (Mt., 89-90.)

Kategoria-analyysin näkökulmasta identiteetti ei viittaa staattiseen, hitaasti muodostuvaan käsitykseen, vaan sillä tarkoitetaan kielellisten kategorioiden kautta rakentuvaa ilmiötä. Tarkastelun kohteena ovat toimintojen mukaan vaihtelevat erilaiset identiteetit. (Mt., 90.) Identiteettien merkitys, sisältö sekä muoto tehdään

tilanteisesti relevantiksi vastaamaan mahdollisiin vuorovaikutukseen liittyviin kysymyksiin. Puheeseen osallistuminen sosiaalisen toiminnan muotona saa aikaan havainnon itsestä ja omasta sosiaalisesta identiteetistä (Widdicombe & Wooffit 1995, 108), eli sosiaalinen identiteetti ei ole jotain mitä olemme, vaan jotain, mitä teemme (mt., 133). Tietyt sosiaaliset kategoriat tai sosiaaliset identiteetit tulevat keskeisiksi silloin, kun ne ovat saatavilla, käytettävissä, ja sopivat tilanteeseen. (Mt., 109.)

Kategorioiden käyttö saattaa vaikuttaa suoraviivaiselta kuvaukselta, mutta identiteetikategoriat eivät ole läpinäkyviä kuvaustapoja, vaan ne sisältävät kulttuurisia oletuksia, jotka kytkeytyvät moraalisiin arvostuksiin (Suoninen 2012, 93). Identiteetin käsite on monimerkityksisyytensä takia jossain määrin hankalasti käytettävissä tieteellisissä yhteyksissä. Käsitteellä on osin päällekkäisiä, osin eriäviä merkityksiä eri suuntauksissa, ja siksi sitä saatetaan pitää epämääräisenä. Rogers Brubaker (2004, 41) ehdottaa, että siirtyminen identiteetin käsitteestä identifioitumisen käsitteeseen ratkaisisi ongelmaa ainakin joiltain osin.

Kaiken kaikkiaan ryhmiin identifioitumisen sekä kategorisointien tutkiminen on syventänyt ymmärrystämme tavoista, joilla ihmiset luokittelevat itseään ja muita, neuvottelevat sosiaalisten kategorioiden sisällöistä ja perustelevat toimintaansa näillä kategorioilla (Skey 2011, 21). Esimerkiksi hyvinvointivaltion instituutioiden on todettu tuottavan nimeämiskäytännöillään marginaalisia identiteettejä ihmisille (Jokinen ym. 2004, 13).

Harvey Sacksin mukaan myös yksilön asemaa tai identiteettiä tavallisena ihmisenä voidaan kohdella saavutuksena, joka ainakin osittain rakennetaan ja jota ylläpidetään diskursiivisten käytäntöjen kautta (ks. Widdicombe & Wooffit 1995, 100). Widdicombe ja Wooffit (1995) huomasivat tutkimuksessaan, että "tavallisuuden tekeminen" on metodi, jonka kautta haastateltavat saattoivat vastustaa niitä tulkintoja, joita toiset ihmiset tekivät heidän identiteetistään tarkastelemalla heidän pukeutumistaan ja ulkomuotoaan. Tämä voidaan nähdä sosiaalisen kontrollin muotona: kategorijäsenyyden myötä yksilön käyttäytymistä voidaan selittää, tulkita ja luonnehtia sen tiedon pohjalta, mitä tuosta kategoriasta tiedetään ja mitä siltä odotetaan. (Mt., 103-104.)

Sosiaalinen identiteetti on kiinnostava käsite tämän työn näkökulmasta erityisesti sen kysymyksen myötä, voidaanko turvapaikanhakijoiden ja suomalaisten haastatteluista löytää tietynlaisten sosiaalisten identiteettien rakentamiseen viittaavia puhetapoja. Kulttuurisesti ja yhteiskunnallisesti marginaalisiksi luokitelluille ryhmille sosiaalista identiteettiä rakennetaan usein ulkoapäin, muiden toimesta, esimerkiksi edellä mainittujen hyvinvointivaltion nimeämiskäytäntöjen perusteella. Erityisesti maahanmuuttajat ovat ryhmänä näiden nimeämiskäytäntöjen kohteena, kuten jo pelkästään maahanmuuttajista puhuminen paradoksaalisesti todistaa.

Kulttuurien kohtaaminen kuvausten tekemisen tasolla

Kysymykset maahanmuuttajien sopeutumisesta kietoutuvat kysymyksiin yhteiskunnan muutoksesta. Esimerkiksi Michael Skeyn (2011) mukaan globalisaation, kasvavan refleksiivisyyden sekä uusien sosiaalisuuden ja yhdistymisen muotojen mukanaan tuoma nopea muutos saattaa johtaa epävarmuuden ja avuttomuuden, pikemmin kuin vapautumisen kokemuksiin. David Morleyn (2000, 3) mukaan perinteiset ajatukset kodista, kotimaasta sekä kansasta ovat muuttuneet epävakaaiksi uusien kommunikaatiomuotojen myötä, jotka jatkuvasti rikkovat sekä yksityisen kodin, että kansallisvaltion symbolisia rajoja. Stuart Hallin (2003a, 114) mukaan globalisoituminen ylittää uusia rajoja, sekoittaa perinteitä ja tuottaa uusia identiteettejä, ja tämän kehityksen myötä monet ryhmät haluavat kääntyä takaisin kohti suljetumpia käsityksiä kulttuurista.

Tilanteessa, jossa maailma muuttuu voimakkaasti vieraat ja muukalaiset ovat konkreettisia todisteita muutoksesta, totutun järjestyksen rikkoutumisesta. Pakolaiset ja turvapaikanhakijat edustavat näkyvällä tavalla vierautta, ja laajojen, hallitsemattomien muutosten keskellä heidän läsnäolonsa on jotain konkreettista, jota on mahdollista jollain tavalla havainnoida ja hallinnoida. Toisaalta, esimerkiksi Lehtosen (2004) mukaan suomalaiset ovat historiansa aikana sopeutuneet monenlaisiin muutoksiin, ja kaikki nämä muutokset ovat jollain tavalla myös muuttaneet suomalaisuutta. Maahanmuuttajista keskusteltaessa ei aina muisteta, että Suomi ja suomalaisuus muuttuvat jatkuvasti joka tapauksessa. (Lehtonen 2004, 263.) Skey (2011, 165) huomauttaakin, että nykyisissä keskusteluissa kuulumisesta, identiteetistä ja kansalaisuudesta unohtuu usein se, ettei erilaisten ihmisten yhdessä

elämisessä ole mitään uutta. Moderneissa yhteiskunnissa on aina elänyt rinnakkain monia kilpailevia intressiryhmiä, ja nykyäänkin on yhtä helppo etsiä esimerkkejä yhteistyöstä ja sitoutumisesta kuin konflikteistakin erilaisten ihmisten ja ryhmien välillä.

Jäsenyyskategoria-analyysin näkökulmasta paljon riippuu siitä, millä tavalla yhteiskunnan jäsenet sosiaalista todellisuutta rakentavat, ja millaisia kategorioita, rajoja ja jaotteluja he tuottavat jokapäiväisessä toiminnassaan. Voidaan sanoa, että representaatio on kontrollia ja valta representoida maailmaa voi toimia diskursiivisesti maailmaa muokkaavana voimana samalla tavoin kuin armeijat sotilaallisesti tai liikeyritykset taloudellisesti. (Fiske 2003, 152.) Arkisen kielenkäytön määrittelyjen valta piilee esimerkiksi siinä, miten sosiaaliset ongelmat käsitteellistetään yhteiskunnissa. Käsitteellistykset vaikuttavat myös siihen, millä tavalla ongelmia pyritään ratkaisemaan. (Sulkunen 1997, 15-16.)

Yhdeksi keskeisistä kysymyksistä muodostuukin David Morleyn (2003) mukaan se, kenellä on oikeus määritellä, kuka kuuluu mihinkin, ja kuka jää ulkopuolelle. Tätä ulkopuolisuutta voivat edustaa epäpuhtaksi mielletyt ainekset, jotka aiheuttavat epäjärjestyttä, toisin sanoen liikaavat tuttua symbolista järjestystä (mt., 165). Esimerkiksi sillä, miten kansalaiset kuvataan taiteessa ja viihteessä, televisio-ohjelmissa ja lehtien palstoilla on olennainen tehtävä siinä, mitä Morley kutsuu representaation politiikaksi, ja joka samalla on sosiaalisen tunnistamisen politiikkaa, jonka avulla määritellään se, mihin itse kukin asianmukaisesti kuuluu (mt., 171).

Yhteiskunnallista, kulttuurista - kansallista - kuulumista säätelevät paitsi valtiolliset ym. instituutiot, myös tavalliset ihmiset arkisessa puheessaan. Michael Billig (1995) kutsuu tätä banaaliksi nationalismiksi: jäsenyyttä ja osallisuutta yhteiskuntaan määritellään jatkuvasti, arkisissa toimissa, tavoissa ja puheissa. Puhumalla asioista tietyllä tavalla, etnometodologisen jäsenyyskategoria-analyysin näkökulmasta erityisesti käyttämällä tiettyjä kategorioita, ihmiset rakentavat ja ylläpitävät yhteiskunnan moraalista järjestystä jokapäiväisissä toimissaan. Esimerkiksi instituutiot rakentavat moraalista järjestystä, eli tuottavat moraalikategorioihin liittyviä määritelmiä suhteessa omaan institutionaaliseen tehtäväänsä. (Jokinen ym. 2012.) Moraalin rakentaminen ei aina tai useinkaan ole ilmiselvää, vaan se voi olla hyvinkin hienovaraista ja implisiittistä vuorovaikutuksellista toimintaa (esim. Jayyusi 1984). Se

voi kätkeytyä monimuotoisesti keskusteluissa tuotettuihin puheenvuoroihin, sanontatapoihin tai sanavalintoihin esimerkiksi puhuttaessa toimijuudesta ja siihen kytkeytyvistä oikeuksista ja velvollisuuksista (Jokinen 2012, 255).

Sosiaalinen integraatio on kysymys, joka liittyy voimakkaasti edellä mainittuun valtaan representoida maailmaa, ja josta keskustellaan kiivaasti erilaisilla foorumeilla kaikissa länsimaisissa yhteiskunnissa. Erilaisten kulttuurien kohtaaminen on yhä useampien ihmisten arkipäivää, ja tämä herättää kysymyksiä siitä, millainen järjestys yhteiskuntaan syntyy, jos yhä useammat erilaisiksi koetut ryhmät elävät siinä rinnakkain. Kokemus vierauden läsnäolosta oman, tutun kulttuurin piirissä saattaa kyseenalaiseksi tuon omaksi koetun kulttuurin jatkuvuuden. Kulttuurista vähemmistöä edustavien puolestaan voi olla vaikea rakentaa omaa elämäänsä ympäristössä, jossa erilaisuus koetaan uhkaavaksi. Vastauksia näistä kohtaamisista nouseviin kysymyksiin etsitään jatkuvasti sekä yhteiskunnan tasolla, että yksittäisten ihmisten kohtaamisissa. Kattavia ja yleistettävissä olevia vastauksia voi kuitenkin olla mahdotonta löytää: kulttuurien monimuotoisuudesta seuraa myös erilaisten kohtaamisten loputon monimuotoisuus.

Kuten edellä on todettu, kategorisoinneilla on myös voimakas, moraalista järjestystä rakentava ja ylläpitävä luonteensa (esim. Jokinen ym. 2012). Esimerkiksi Marja Pentikäisen (2005, 193) mukaan pitkään Suomessa asuneet, pakolaisina tänne muuttaneet ihmiset kokevat loukkaavaksi sen seikan, että huolimatta siitä, miten kauan he ovat Suomessa asuneet, heidät määritellään yhä pakolaisiksi. Pakolaisuus, pakolaiseksi määrittelemisen voidaan nähdä tapana ilmaista erilaisuutta ja luokitella jonkin ryhmän sisään ja toisen ulkopuolelle. Tämä näkökulma on keskeinen tälle tutkielmalle, jonka tarkoituksena on tehdä näkyväksi tuon moraalisen järjestyksen ylläpitämistä ja tuottamista analysoimalla vuorovaikutuksessa tuotettuja kategorisointeja kahden erilaisen aineiston avulla.

Tarkastelu suuntautuu siihen, millaisena näyttäytyy se kulttuurinen, sosiaalinen ja moraalinen todellisuus, jota kummassakin aineistossa rakennetaan ja ylläpidetään. Analyysissa aineistosta pyritään siis nostamaan esille viittauksia kategorioihin, jotka jollain tavalla rakentavat tai vahvistavat tiettyä sosiaalista järjestystä. Erityisesti tämä tarkoittaa huomion kiinnittämistä kategorisen tiedon luonnehtivaan ja kuvaavaan käyttöön. Tarkoituksena on tarkastella moraalisen järjestyksen rakentamista

tilanteisesti, eli nostaa puheenvuoroista esille viittauksia, jotka ilmaisevat tiettyyn sosiaaliseen ryhmään kuulumista, rajaavat ryhmän sisä- tai ulkopuolelle tai määrittelevän käsitystä sosiaalisten ryhmien suhteista. Huomiota kiinnitetään myös siihen, rakennetaanko puheenvuoroissa erilaisuutta, tai sosiaalisia ongelmia, ja jos rakennetaan, millä tavalla ne muodostetaan ja miten niiden kautta asemoidaan turvapaikanhakijoita suhteessa suomalaisuuteen. Samalla tavalla huomiota kiinnitetään edellä mainitun kaltaisten viittausten puuttumiseen. Lisäksi aineistojen analyysissä pyritään kiinnittämään huomiota poikkeavan kategorijäsenyyden esiintymiseen, eli siihen, millä tavalla puheenvuoroissa rakennetaan tai ylläpidetään käsityksiä normaaliudesta ja tavallisuudesta.

Tarkastelun kohteena ovat ensin turvapaikanhakijoiden puheessaan käyttämät määritelmät itsestään, omasta tilanteestaan ja tulevaisuudestaan. Huomio kiinnittyy siihen, miten turvapaikanhakijat kuvaavat itseään ja omaa tilannettaan, millaisia sosiaalisia identiteettejä he rakentavat itselleen, ja minkälaisilla kategorioilla he mahdollisesti kuvaavat suhdettaan Suomeen ja suomalaisuuteen, sekä tulevaisuuttaan Suomessa. Liittävätkö he itseensä turvapaikanhakijan, pakolaisen tai maahanmuuttajan kategorian, vai vastustavatko he näitä kategorijäsenyyksiä? Rakentavatko he itselleen tietyn kulttuurisen ryhmän jäsenyyttä, tai korostuuko kulttuurinen tausta heidän puheessaan, ja liittyykö se kokemukseen poikkeavuudesta? Entä millaisia kategorijäsenyyksiä he hyödyntävät puhuessaan tulevaisuudestaan? Millainen tulevaisuuskuva näistä muodostuu? Millaista identiteettiä he rakentavat puheissaan itselleen, tässä hetkessä ja kuvitellussa tulevaisuudessa?

Toiseksi tarkastellaan turvapaikanhakijoita työssään kohtaavien, suomalaisten kasvatusta ja sosiaalialan ammattilaisten puheessaan käyttämiä määritelmiä turvapaikanhakijoista, heidän tilanteestaan sekä tulevaisuudestaan. Huomio kiinnittyy siihen, millaisia kategorioita he käyttävät puhuessaan turvapaikanhakijoista ja millaisia kuvauksia heidän käyttämistään kategorisoinneista muodostuu. Nousevatko heidän puheessaan voimakkaasti esille turvapaikanhakijan, pakolaisen tai maahanmuuttajan kategoriat? Nousevatko puheenvuoroissa esille yksittäisten turvapaikanhakijoiden yksilölliset ominaisuudet ja taustat, vai viitataan heihin yhtenäisenä ryhmänä? Kategorisoidaanko turvapaikanhakijoita suomalaisiksi tai suomalaisen yhteiskunnan jäseniksi? Rakentavatko haastateltavat yhteiskunnan

keskustaan tai marginaaliin kuuluvia identiteettejä, tai rakentavatko he poikkeavan kategorijäsenyyttä turvapaikanhakijoille? Millaisin keinoin, tässä tapauksessa erityisesti millaisia kategorioita käyttämällä näitä mahdollisia identiteettejä aineistossa rakennetaan? Minkälaisia kategorijäsenyyksiä suomalaiset liittävät turvapaikanhakijoihin puhuessaan heidän tulevaisuudestaan?

Lopussa molemmista aineistosta esille nousseita teemoja kootaan yhteen ja rinnastetaan toisiinsa. Aineistot ovat keskenään hyvin erilaisia, ja tämä tulee pitää mielessä niistä nousseita teemoja tarkasteltaessa. Lisäksi on otettava huomioon, että valitsemalla ja nimeämällä kahden eri aineiston haastateltavat tähän tutkielmaan raja on jo lähtökohtaisesti vedetty turvapaikanhakijoiden ja ”suomalaisten” ryhmien välille. Raja on jo siinä mielessä hyvin keinotekoinen, että turvapaikanhakijoiden lähtökohdat ovat keskenään merkittävästi erilaiset. Yhteiskunnallisesti raja on kuitenkin olemassa siinä mielessä, että suomalaisilla on tämän yhteiskunnan jäsenyys, joka oikeuttaa oleskelun maassa ja pääsyn palveluihin, kun taas turvapaikanhakijoilta tämä jäsenyys puuttuu. Tästä lähtökohdasta käsin mielenkiintoiseksi muodostuikin kysymys, rakentuuko eri aineistoista erilaiset kuvaukset siitä, millainen on turvapaikanhakijoiden nykyhetken tilanne sekä tulevaisuus suomalaisessa yhteiskunnassa.

4. TURVAPAIKANHAKIJOIDEN NÄKÖKULMA: AKTIIVISTA TOIMIJUUTTA RAKENTAMASSA

Tämän luvun tarkoituksena on hahmottaa tapoja, joilla haastatellut, Suomessa oleskelevat nuoret turvapaikanhakijat luonnehtivat ja kuvaavat omaa itseään, omaa tilannettaan sekä tulevaisuuttaan. Perimmäisenä tarkoituksena on pyrkiä valottamaan niitä näkökulmia ja tulkinnan kehyksiä, joista turvapaikanhakijat ja suomalaisen valtakulttuurin edustajat toisiaan tarkastelevat, ja tätä kautta muodostaa parempaa ymmärrystä siitä monimutkaisesta prosessista, joka kaikilla uuteen kulttuuriin sopeutuvilla ihmisillä on läpikäytävänä. Tässä luvussa keskitytään turvapaikanhakijoiden näkökulmaan. Aineistoa analysoidaan jäsenyyskategoria-analyysin näkökulmasta, eli nostamalla esiin ja tarkastelemalla niitä kategorisointeja, joita turvapaikanhakijat hyödyntävät kuvatessaan itseään, omaa tilannettaan ja tulevaisuuttaan.

Tässä ensimmäisessä analyysiluvussa käsiteltävä aineisto koostuu kahdeksan turvapaikanhakijan haastattelusta. Tämä pieni joukko haastateltavia on hyvin heterogeeninen, sillä se pitää sisällään eri kansallisuuksia, eri sukupuolia, eri ikäluokkia sekä erilaisia kulttuurisia ja uskonnollisia taustoja. Iältään haastatellut olivat nuoria tai nuoria aikuisia. Yksittäisiä haastateltavia haastateltiin kerrallaan noin 20-30 minuuttia, ja neljä haastateltavista osallistui haastatteluun pareittain. Haastateltavia kuvataan tässä turvapaikanhakijoiksi, mutta kaksi heistä oli haastattelun hetkellä saanut oleskeluluvan Suomeen. Tämä oli muuttanut heidän tilannettaan olennaisesti, mikä ilmeni myös heidän vastauksissaan.

Haastattelijoita oli kaksi, ja kysymykset koostuivat kahteen eri lopputyöhön liittyvistä teemoista. Haastattelu toteutettiin puolistrukturoituna, eli kysymykset oli laadittu valmiiksi. Haastattelun kuluessa oli kuitenkin mahdollisuus keskustella myös teemoista, joita haastattelussa mahdollisesti nousi esiin spontaanisti. Haastateltavien erilaisten kieli- ja kulttuuritaustojen takia haastatteluissa oli välttämätöntä käyttää tulkkeja. Koska tulkkejakin tarvittiin useampia, tulkkaukset järjestettiin puhelintulkkauksena, mikä luonnollisesti omalta osaltaan vaikutti myös vuorovaikutukseen haastateltavien ja haastattelijoiden välillä. Tästä koituvia hankaluuksia pyrittiin lievittämään yksinkertaistamalla kysymyksiä ja muotoilemalla samaa kysymystä hieman eri näkökulmista. Haastatelluille esitetyt kysymykset koskivat heidän kokemuksiinsa Suomessa olemisesta, heidän näkemystään omasta sopeutumisestaan suomalaiseen yhteiskuntaan, heidän käsitystään hyvästä elämästä sekä omasta tulevaisuudestaan. Kysymysten muotoilu kulttuuria tuntemattomalle on hankalaa, eikä tilanteessa voida olla varmoja siitä, että kysymyksen esittäjä, tulkki sekä kysymyksen vastaanottaja ovat ymmärtäneet asian edes suunnilleen samalla tavalla. Tätä ongelmaa on yritetty ratkaista ottamalla haastatteluihin yhdeksi teemaksi hyvä elämä. Hyvän elämän käsite on noussut esille monissa pakolaisia ja maahanmuuttajia käsittelevissä tutkimuksissa (esim. Huttunen 2002; Pentikäinen 2005), ja voidaan ajatella, että käsite voi yleisesti eri kulttuureissa tunnettuna käsitteenä auttaa rakentamaan ymmärrystä erilaisten kulttuuristen ajattelun tapojen välille. Keskustelu siitä, mikä tekee kenellekin hyvän elämän tarjoaa mahdollisuuden päästä ikään kuin yhteisesti jaetulle käsitteelliselle maaperälle.

Tutkielman näkökulman sekä analyysimenetelmänä käytetyn kategoria-analyysin myötä huomio kiinnittyy varsinaista vastausten sisältöä enemmän niihin kategorisointeihin, joita vastauksissa käytetään. Toisaalta näitä kategorisointeja tulkittaessa niiden esiintymisen konteksti on tärkeää ymmärtää oikein, toisaalta sillä, vastaako kysymys esitettyyn kysymykseen ei ole ratkaisevaa merkitystä. Joka tapauksessa tässä aineistossa kategorisoinnit muodostetaan erilaisesta kulttuurisesta viitekehystä käsin, kuin mistä ne tulkitaan. Kategorisen informaation analysoimisessa tulkinalla on kuitenkin aina olennainen rooli, kuten edellä on esitetty. Tästä syystä aineistoa tarkasteltaessa tulee muistaa, ettei tarkoitus olekaan esittää tulkintoja siitä, mitä haastateltavat puheenvuoroillaan ja kategorisoinneillaan perimmäisesti tarkoittavat, vaan muodostaa kuvaa siitä, millaisia merkityksiä ja millaista sosiaalista todellisuutta nuo puhuvat rakentavat. Ymmärtääksemme paremmin sitä, mikä oikeastaan muodostaa kokemuksen erilaisuudesta, meidän on tarkasteltava tapoja, joilla tulkitsemme ilmaisuja ja kuvauksia sekä tehtävä näkyväksi sitä prosessia, jolla tulkintoja tuotetaan.

Evaldsson huomauttaa, että tunnistessaan kategorioita vihjeiden perusteella tutkija nojaa omaan kulttuuriseen tietoonsa kategorioista (ks. Juhila ym. 2012, 69). Maahanmuuttaja, pakolainen tai turvapaikanhakija ovat jo itsessään kategorioita. Haastateltujen laillinen status turvapaikanhakijoina on olennainen osa tämän työn näkökulmaa. On kuitenkin huomattava ensinnäkin se, että haastatellut ovat paljon muutakin kuin turvapaikanhakijoita, eikä heitä yhdistä toisiinsa välttämättä mikään muu tekijä, kuin se, että he hakevat turvapaikkaa Suomesta. Paradoksaalisesti termi on osa tämän tutkielman aihepiiriä, ja tässä yhtenä tarkoituksena on avata niitä merkityksiä, joita luokituksen taakse kätkeytyy.

Turvapaikanhakijoiden kohdalla haastattelun tarkoitusta koskeneista selvityksistä huolimatta ei voida olla varmoja luottivatko he siihen, että haastatteluaineistoja ei tulevaisuudessa käytettäisi materiaalina turvapaikanhakuprosessissa. Tilanteena oleskelulupapäätöstä odottavien turvapaikanhakijoiden haastattelu on herkkä, koska heidän asemansa on epävarma. Tämä on luonnollisesti voinut vaikuttaa voimakkaastikin heidän puheenvuoroihinsa. Myös tämä näkökulma on otettava huomioon tarkasteltaessa sitä, miten haastateltavat määrittelevät itsensä, oman tilanteensa sekä tulevaisuutensa omissa puheenvuoroissaan.

Käytännön tasolla huomio haastattelun analyysissä kiinnittyy ennen kaikkea siihen, onko haastateltavien puheesta tunnistettavissa ilmaisuja jotka rakentava tietynlaista identiteettiä. Erityisen kiinnostavaa tässä on, millaisia identiteettikategorioita ikään kuin kahden kulttuurin välillä olevat turvapaikanhakijat itseensä liittävät. Korostavatko he omaa kulttuuritaustaansa, vai rakentavatko he itselleen identiteettiä suomalaisuudesta käsin? Korostuuko suomalaisen kulttuurin vieraus, ja muodostuuko se esteeksi oman itsen kategorisoinnille? Entä nouseeko vastauksissa esille poikkeavan kategoria tai marginaalinen identiteetti, tai näiden vastustaminen?

Toinen kiinnostava kysymys muodostuu turvapaikanhakijoiden epävarmasta tilanteesta. Turvapaikanhakijoiden tulevaisuus on epävarma, ja tämä luonnollisesti vaikuttaa heidän elämäntilanteeseensa, ja siksi on kiinnostavaa kysyä, millaisia ovat heidän omat kuvauksensa tulevaisuudestaan. Myös tähän kysymykseen pyritään vastaamaan kategoria-analyysin näkökulmasta käsin, nostamalla esille niitä kategoriajäsenyyksiä, joita turvapaikanhakijat mahdollisesti liittävät itseensä kuvitellessaan tulevaisuuttaan. Näkevätkö he itsensä tulevaisuudessa suomalaisen yhteiskunnan jäsenenä, vai korostuuko vastauksissa oma kulttuuritausta ja kotiinpaluu? Liittävätkö he tulevaisuudesta puhuessaan itseensä kategoriajäsenyyksiä, joita he eivät liittäneet itseensä puhuessaan nykyhetkestään?

Kuten analyysin edetessä selviää, turvapaikanhakijoiden haastatteluissa esiintyy joitakin kategorisointeja ja identifiointeja toistuvasti. Näistä kategorisoinneista on mahdollista muodostaa kokoavia teemoja, joiden avulla voidaan hahmotella kuvaa turvapaikanhakijoiden tilanteesta sellaisena, millaiseksi he itse sen vuorovaikutuksessa rakentavat. Vaikka kategorioita on yleensä löydettävissä pienistäkin aineistoista paljon, turvapaikanhakijoiden haastatteluvastauksia luonnehtii tietynlainen kategorisointien niukkuus. Syitä tähän ilmiöön voi olla monia, ja tätäkin kysymystä pohditaan luvun lopussa.

Vihjattu turvapaikanhakijan kategoria

Kategoria-analyysin kehittäjän, Harvey Sacksin käsitteistössä kategoria tarkoittaa ihmistä kuvaavia ilmauksia. Arkielämässä toimiessaan ihmiset tunnistavat toisiaan sijoittamalla heitä erilaisten kategorioiden jäseniksi ja orientoituvat toiminnassaan

näiden kategorioiden mukaisesti. Kategoriasidonnaisilla toiminnoilla Sacks viittaa siihen, että ihmiset liittävät kulttuurisesti tietynlaisia toimintoja tiettyihin kategorioihin, jolloin tällaisia toimintoja voidaan pitää kategoriaan liittyvinä määreinä. (ks. Silverman 1998, 83.) Nuoret turvapaikanhakijat eivät puhuessaan käytä kovin monia kategorijäsenyyksiä itseään ja omaa tilannettaan kuvatessaan, ja useimmiten he vihjaavat kategorioihin puhumalla niihin liittyvistä määreistä. Haastatteluissa sanaa ”turvapaikanhakija” ei mainita kuin kerran, mutta turvapaikanhakijan kategoriaan vihjataan usein:

Minulla oli sen verran odotuksia, että saisin rauhaa, täältä Suomesta.

Rauhan hakeminen vieraasta maasta voidaan käsittää kategoriasidonnaiseksi toiminnoksi, joka liittyy turvapaikanhakijan ja pakolaisen kategorioihin. Toinen vihje turvapaikanhakijan kategoriasta on Suomalaisessa yhteiskunnassa erityisesti tähän kategoriaan liittyvä paikka, jonne turvapaikanhakijat usein yhteiskunnan toimesta sijoitetaan:

Me oltiin siellä vastaanottokeskuksessa...

Myös vastaanottokeskuksessa asuminen voidaan nähdä turvapaikanhakijan kategoriaan liittyvänä ja siihen vihjaavana toimintona. Vaikka kategoriaa ei suoraan mainita, sen läsnäolon voi tulkita siihen osoittavista vihjeistä. Toimintojen lisäksi kategorioihin voidaan liittää muitakin määreitä, kuten velvollisuuksia tai oikeuksia (Juhila ym. 2012, 61). Turvan hakeminen ja asuminen vastaanottokeskuksessa on mahdollista nähdä myös turvapaikanhakijan kategoriaan liittyvinä oikeuksina. Tähän kategoriaan vihjataan haastatteluissa myös monenlaisilla muilla tavoilla. Yksi tapa on puhua Suomesta turvallisena paikkana verrattuna koti- tai lähtömaahan, joka on jostain syystä turvaton:

Haastattelija: Millaisia odotuksia tai aikeita sinulla oli, kun tulit Suomeen?

Haastateltava: Tietysti minä sain sen turvan, tai pääsin turvalliseen paikkaan, se oli kaikkein tärkein asia. Minulla ei ollut tietoa Suomesta.

Kotimaasta lähteminen sekä halu päästä turvalliseen paikkaan voidaan tulkita määreiksi jotka liittyvät turvapaikanhakijan kategoriaan. Himasen ja Könösen tutkimuksessa kaikkien haastateltujen turvapaikanhakijoiden kertomuksia yhdistivät kokemukset epävarmuudesta, väliaikaisuudesta, pakosta ja paosta (Himänen & Könönen 2010, 46). Muusta syystä, esimerkiksi työn tai avioliiton takia, tai vaikka turistina maahan tulevalla ihmisellä yleensä ajatellaan olevan odotuksia tai aikeita, mutta turvapaikanhakijan kategorijaäsenyyteen viittaamalla tuo kysymys voidaan sivuuttaa. Kestämättömiä olosuhteita pakenevalla ei välttämättä ajatella olevan odotuksia, aikeita tai suunnitelmia minkään muun kuin välittömän selviytymisen suhteen. Kaipaamansa rauhan ja turvallisuuden lisäksi haastateltavat puhuvat usein myös oleskeluluvan puuttumisesta:

Iso asia tällä hetkellä mun elämässä on oleskelulupa, minulla ei sitä tällä hetkellä ole.

Oleskeluluvan puuttuminen voidaan käsittää turvapaikanhakijan kategorian määreeksi, mutta se on hienoisesti erilainen, kuin edellä mainittu rauhan tai turvan etsiminen. On eri asia paeta ja etsiä turvaa mistä tahansa, kuin hakea ja odottaa oleskelulupaa johonkin tiettyyn maahan. Suomalaisen yhteiskunnan näkökulmasta turvapaikanhakijat nähdäänkin kenties pikemmin oleskeluluvanhakijoina, jäsenkokelaina, kuin ihmisinä, jotka etsivät turvaa. Haastateltavat rakentavat turvapaikanhakijan kategorijaäsenyyttä molemmista näkökulmista käsin.

Turvapaikanhakijan kategoria haastatteluissa mainitaan suoraan kerran, pakolaisen kategoriaa tai maahanmuuttajan kategoriaa ei kertaakaan. Kategoriat aktivoituvat ainoastaan toimintojen ja muiden määreiden kautta. Turvapaikanhakijan kategorijaäsenyys muodostuu tässä haastattelussa siis niiden olosuhteiden ja toimintojen kautta, joihin haastateltavat viittaavat, ja nuo olosuhteet myös pakottavat haastateltavat siihen kategoriaan, jonka edustajina heidät on haastateltaviksi valittu. Haastateltavat eivät siis rakenna turvapaikanhakijan kategoriasta sosiaalista identiteettiä, vaan vihjaavat siihen ikään kuin pakosta samalla kun rakentavat kuvausta ongelmasta, jonka nimi on oleskeluluvan puuttuminen.

Pitkä tie yhteiskunnan jäseneksi

Haastateltavat käyttävät puheenvuoroissaan kategorioita muotoillakseen heiltä puuttuvaa suomalaisen yhteiskunnan jäsenyyttä. Henkilötunnus ja kunnassa asuminen nousevat esille haastateltavien vastatessa kysymyksiin tilanteestaan. Sekä henkilötunnus, että kirjoilla oleminen tietyssä kunnassa ovat valtiollisia, institutionalisoituneita käytäntöjä, joilla tuotetaan ja ylläpidetään yhteiskunnallista järjestystä. Kansalaisuus on vaikutusvaltainen tapa säädellä sitä, kuka on sisällä ja kuka ulkopuolella, ja edellä mainitun kaltaisilla käytännöillä on valtaa luokitella ihmisiä ja sijoittaa heitä kategorioihin. (Brubaker 2004, 67.) Michael Skeyn (2011, 31) mukaan niillä, joiden kuuluminen valtaryhmään tunnustetaan ilman kyseenalaistamista, on vakiintuneempi identiteetti sekä pääsy kaikkiin sisäryhmän jäsenyyden tarjoamiin hyötyihin, mutta myös valta määritellä muiden ihmisten asemia. Suomen rajojen sisäpuolella oleminen ei tarkoita sitä, että olisi sisällä suomalaisessa yhteiskunnassa. Henkilötunnus on konkreettinen todiste jäsenyydestä, ja sen puute puolestaan on konkreettinen todiste siitä, että ei ole ”tunnustettu” osa suomalaista yhteiskuntaa. Kenties tätäkin konkreettisempi merkki kuulumisesta tai kuulumattomuudesta on yhteiskunnan tarjoamien palvelujen edellyttämä jäsenyys:

Haastattelija: Mitä täällä Suomessa, mistä on haittaa ja mistä on hyötyä sille hyvän elämän saamiselle?

Haastateltava: Minun on pakko viitata siihen oleskelulupaan, koska asiat on kiinni siitä luvasta, ja turvapaikanhakijana minulla on oikeuksia, mutta mä en voi käyttää niitä kaikkia palveluita.

Puhuja nimeää itselleen turvapaikanhakijan kategorijäsenyyden, ja muodostaa samalla turvapaikanhakijan aseman, suomalaisen yhteiskunnan virallisen jäsenyyden puuttumisen, esteeksi palvelujen saamiselle. Suomalainen yhteiskunta tarjoaa monenlaisia palveluja, mutta vain virallisen oleskeluluvan haltijoille, sellaisille, jotka on hyväksytty yhteiskunnan jäseniksi. Turvapaikanhakijasta muodostuu tässä suomalaiseen yhteiskuntaan nähden ulkopuolinen, ja sillä on konkreettisia seurauksia hänen tilanteelleen.

Toinen asia, mikä toistuu puheenvuoroissa, ja rakentaa osaltaan ulkopuolisen kategorijäsenyyttä, on kielitaidon puute. Haastateltavat asettavat itsensä lähes poikkeuksetta *kielitaidottoman* kategoriaan:

...on hyödyllistä kaikista asioista, esimerkiksi kieli käyttö on hyvä ymmärtää kieltä, että ei tarvi koko ajan käyttää joku tulkki.

Voidaan ajatella, että kielen osaaminen sekä ymmärtäminen ovat suomalaisen yhteiskunnan täysivaltaiselle jäsenelle, suomalaisten kategorian jäsenelle kuuluvia toimintoja. Jos ei osaa sen yhteiskunnan kieltä, jossa fyysisesti asuu, joutuu väistämättä kohtaamaan monenlaisia ongelmia pelkästään päivittäisten asioiden hoitamisessa. Tulkin käyttäminen auttaa asiaa, mutta on itsessäänkin hankalaa. Kaikki eivät kuitenkaan määrittele itseään enää, lyhyen opiskelun jälkeen, täysin kielitaidottomiksi:

Hyötynä on ollut se kielitaito, pystyy käymään paikoissa ja hoitaa asioita.

Asioiden hoitaminen voidaan nähdä täysivaltaisen ihmisen tai aikuisen kategorian määreenä. Raitakari ja Juhila (2011) kutsuvat tätä ikävaihekategoriaksi. Ikävaihekategorioiden on varastoitunut tietoa, jonka perusteella tietynikäisiltä henkilöiltä odotetaan tietynlaista toimintaa. Näiden kategorioiden avulla vuorovaikutuksessa tuotetaan ja tehdään näkyväksi aikuisuuden moraalista järjestystä, eli sitä, millaista on hyväksyttävä aikuisuus. (Mt., 191.) Vähäinenkin kielitaito sallii haastateltavan sijoittaa itsensä täysivaltaisen kategoriaan, johon viitataan ilmaisemalla, että vaatimattomankin kielitaidon tuella voi *käydä paikoissa ja hoitaa asioita*. Yhteiskunnan virallisen jäsenyyden ja kielitaidon puuttumisen lisäksi haastateltavat puhuvat kokemuksen puutteesta suhteessa suomalaisuuteen:

Haastattelija: Onko se täällä Suomessa, kokevatko he että on mahdollista löytää se hyvä elämä?

Haastateltava: Meillä ei ole tämän suomalaisen yhteiskunnan kanssa vielä mitään tekemistä, kieli ei ole vielä hallussa ja sitten varmasti kun me pääsemme asumaan kuntaan, silloin se varmasti vähän, meille tulee kokemusta.

Ulkopuolisuuteen viitataan ilmaisulla *ei ole yhteiskunnan kanssa mitään tekemistä*, ja ulkopuolisuus muodostuu niiden ominaisuuksien puutteesta, joiden voidaan käsittää luonnehtivan yhteiskunnan jäsenyyttä. Kokemus suomalaisesta kulttuurista voi viitata kulttuuriseen kompetenssiin, siihen, että pystyy toimimaan tasavertaisella tavalla kulttuurin muiden jäsenten kanssa. Viittaukset ulkopuolisuuden kokemuksiin ja vähäisiin kokemuksiin suomalaisesta yhteiskunnasta nostavat esille kysymyksen siitä, ovatko haastateltavat alkaneet sopeutua elämään Suomessa. Vastauksissaan haastateltavat käyttävät oppimisen ja tutustumisen käsitteitä, jotka vihjaavat oppilaan tai opiskelijan kategorijäsenyyteen:

Haastattelija: Miten koet sopeutuneesi suomalaiseen kulttuuriin?

Haastateltava 1: Jonkun verran olen oppinut ja paljon on vielä oppimatta.

Haastateltava 2: Minun mielestä käytännössä mä en voi käyttää tätä kulttuuria vaikka olen oppinut ja tutustunut tähän asiaan. Ei ole ollut vielä mahdollisuutta käyttää sitä... mä en tiedä miten mä vastaisin siihen kysymykseen.

Haastateltavan ilmaisun *en voi käyttää tätä kulttuuria, vaikka olen oppinut ja tutustunut* voidaan nähdä vihjaavan oppilaan kategorijäsenyyteen, joka on opiskellut jotain asiaa teoriassa, mutta ei ole vielä päässyt testaamaan taitojaan käytännössä. Oppilaan kategoriaa kenties kuvaavampi kategoria, johon oppiminen sekä tiedon tai taidon käyttäminen käytännössä liittyvät, on harjoittelijan kategoria. Suomalaisessa kulttuurissa Harjoittelijat ovat opiskelijoita, jotka testaavat taitojaan ja oppivat käytännön töissä. He eivät ole täysin osaamattomia, mutta eivät vielä ”valmiitakaan”. Jotkut haastateltavista puolestaan rakentavat itselleen ”suomalaiseen kulttuuriin sopeutumattoman”, eli ulkopuolisen tai erilaisen kategorijäsenyyttä. Lähes kaikkiin ulkopuolisuuteen, vierauteen tai osaamattomuuteen liittyviin määreisiin liittyy kuitenkin ajallinen varaus:

Haastattelija: Miten koet sopeutuneesi suomalaiseen kulttuuriin?

Haastateltava: En ole vielä sopeutunut, mutta kuitenkin haluan sopeutua ja tutustua enemmän.

Haastateltava määrittelee itsensä ihmiseksi, joka on keskellä prosessia. Hän ei ole vielä osa suomalaista kulttuuria, mutta hän ei halua olla myöskään ulkopuolinen, vieras. Haastatteluissa toistetaan yksi kategorijäsenyys ylitse muiden: opiskelija. Kaikissa puheenvuoroissa puhutaan jostain, mikä liittyy oppimiseen ja opiskeluun: koulusta, koulutuksesta, oppimisesta tai tutkinnoista. Tämä on tietysti luonnollista siinä mielessä, että haastateltavat ovat iältään nuoria ja keskellä elämänvaihetta, johon opiskelu kuuluu olennaisesti. Opiskelulla on kuitenkin puheenvuoroissa kahtalainen merkitys: he haluavat opiskella itselleen tutkinnon ja ammatin, että voisivat työllistyä, mutta ennen sitä he haluavat, ja heidän täytyy, opiskella suomen kieltä ja suomalaisuutta. He haluavat opiskella itselleen kulttuurista kompetenssia ja sitä kautta paikan yhteiskunnassa:

Haastattelija: Mikä tekee sen hyvän tulevaisuuden?

Haastateltava: Vaikea vastata tähän kysymykseen, minun mielestä se on kiinni ehkä koulutuksesta, jos saan koulutuksen, sitten jonnekin töihin ja katsotaan miten asiat etenevät sen jälkeen.

Opiskelu otetaan esille lähes poikkeuksetta reittinä työelämään. Opintojen kautta on mahdollista saada töitä, töiden kautta on mahdollisuus elää elämänsä yhteiskunnan jäsenenä. Koska opiskelu voidaan käsittää myös nuoren kategoriaan liittyväksi toiminnoksi, opiskelun korostumisen voi tulkita myös siten, että haastateltavat kategorisoivat itsensä nuoriksi: he puhuvat poikkeuksetta ensin opiskelusta, sitten työllistymisestä. Kukaan haastateltavista ei ilmaise yksin halua työllistyä ilman sitä edeltävää opiskelua.

Koulutus rakentuu turvapaikanhakijoiden vastauksissa avaimeksi tulevaisuuteen, työhön ja mahdollisuuteen rakentaa elämänsä yhteiskunnassa. Samanlaisia havaintoja on tehnyt Kathleen Valtonen (2004) tutkiessaan pakolaisten integraatiota suomalaiseen yhteiskuntaan. Valtonen havaitsi selkeää yhdenmukaisuutta Suomalaiseen yhteiskuntaan sopeutumisen tavoitteissa, joista tärkeimmiksi muodostuivat työ ja opiskelupaikka. Valtonen mukaan työt takaavat materiaalsen

perustan, jonka myötä yhteiskunnan elämään ja toimintaan voi osallistua. Samaten työ on mahdollisuus hankkia sosiaalista pääomaa. (Mt., 75-79.) Normaali tie suhteiden rakentumiseksi suomalaiseen yhteiskuntaan olisi siis osallistuminen työelämään. Keskeiseksi tekijäksi muodostuu koulutus, jonka avulla monet maahanmuuttajat toivovat voivansa parantaa elämänsä. (Huttunen 2002, 342; Pentikäinen 2005, 250.) Kielitaidon hankkimista, kouluttautumista ja työnsaantia voidaan pitää edellytyksinä, joita yhteiskunnan täysivaltaiseen jäsenyyteen tarvitaan (Forsander 2001, 42; Phinney ym. 2006, 223).

Oleskeluluvan saaminen, kielitaidon oppiminen ja opiskelupaikan tai työn saaminen voi kuitenkin kestää vuosia. Haastatteluissa turvapaikanhakijat itse ilmaisevat olevansa kulkemassa *pitkää tietä* kohti hyvää tulevaisuutta Suomessa:

Vielä on pitkä tie edessä, koska vasta vähän opiskellut suomenkieltä.

Puheenvuorossa vähäinen tietämys suomenkielestä vihjaa ulkopuolisen ja maahanmuuttajan kategorioihin, mutta *pitkä tie* ilmaisee jälleen, että kysymys on prosessista, pyrkimyksestä oppia lisää tulevaisuudessa. Haastatteluissa nousee esille kuva eräänlaisesta välitilasta: fyysisestä läsnäolosta Suomessa, jonka rinnalla on kokemus ulkopuolisuudesta suhteessa kieleen, kulttuuriin ja yhteiskuntaan. Tansanialainen Abdulrazak Gurnah puhuu ihmisistä, jotka ovat osa paikkaa, mutta jotka eivät tunne olevansa, ja joiden ei käsitetä olevan osa paikkaa (ks. Morley 2000, 207). Tien käsite viittaa kuitenkin siihen, että on olemassa reitti, jota pitkin voi ”päästä sisään” ja tulla osaksi paikkaa.

Oman elämänsä subjekti

Huttusen (2004, 143) mukaan pakolaiseksi määriteltyyn liitetään usein mielikuvia avun tarvitsijasta, riippuvaisesta ja toimintakyvyttömästä ihmisestä. Kuitenkin yksi huomionarvoinen tapa, jolla tämän aineiston haastateltavat itseään määrittävät on se, miten he rakentavat itsestään aktiivisen toimijan kuvaa:

Haastattelija: Osaatko luetella joitakin asioita, mitkä koet että tekee sulle hyvän elämän?

Haastateltava: Minun mielestä sitä pitäisi rakentaa kuitenkin, sitä ei voi odottaa, että hyvä elämä tulee, ensinnäkin hyvä koulutus, ja työpaikka, ja sen avulla sä kyllä voit sitten vaikuttaa muihin asioihin.

Kysymys liittyy hyvään elämään, ja vastauksessa muodostuu aktiivisen toimijan kuvaus, ihminen, joka rakentaa, vaikuttaa eikä jää odottamaan hyvän elämän ilmestymistä. Aineistossa usein toistuvat, aikuisen, itsenäisen sekä täysivaltaisen ihmisen kategoriaan liittyvät määreet, koulutus ja työpaikka, nousevat jälleen esille. Toisessa puheenvuorossa rakennetaan samankaltaista kuvausta:

Minun mielestä pitää ahkerasti tehdä työtä ja myöskin monipuolisesti ihmisen pitää vaikuttaa se hyvä elämä.

Ahkeruus on hyve, jonka usein ajatellaan kuuluvan vertaistensa kunnioitusta ja arvostusta nauttivalle ihmiselle. Se, että hyvään elämään *pitää vaikuttaa* viittaa vastuuseen, jonka täysivaltaisella ihmisellä ajatellaan olevan omasta elämästään. Kaikki vastaukset korostavat näitä asioita: vastuuta omasta elämästä, ahkeruutta, yritteliäisyyttä sekä vastavuoroisuutta. Outi Välimaa (2011, 55) huomauttaa, että ihmiset saattavat haastattelutilanteissa esittää itsensä moraalisesti suotuisassa valossa välttääkseen esimerkiksi negatiiviseen tai noloon asemaan joutumista, toisin sanoen säilyttääkseen kasvonsa. Epävarmassa asemassa olevalle turvapaikanhakijalle tällainen ”kasvotyöskentely” on ehkä vielä todennäköisempää, kuin yhteiskunnan täysivaltaisille jäsenille. Oli puheen taustalla olevat motiivit mitkä hyvänsä, haastateltavat rakentavat itselleen täysivaltaisen ihmisen ja aktiivisen toimijan identiteettiä.

Etnometodologisen näkökulman mukaan identiteetillä voidaan tarkoittaa kaikkea sitä, millaiseksi henkilö, oma itse tai toinen, voidaan kuvata. Ihmisten kategorisoinnissa on näin ollen kyse identiteetin rakentamisesta. (Suoninen 2012, 89-90.) Vastatessaan kysymyksiin tulevaisuudestaan ja käsityksistään hyvästä elämästä haastateltavat haluavat, toivovat, uskovat ja aikovat. He rakentavat itselleen aikuisen, täysivaltaisen ihmisen kategorijäsenyyttä sekä aktiivisen toimijan identiteettiä:

Haastattelija: Millaisia odotuksia tai aikomuksia sinulla oli kun tulit suomeen?

Haastateltava: Eli siis ajattelen näin, mä tulin suomeen järjestämään itselle hyvän elämän ja vapaan ja turvallisen elämän.

Hyvän elämän järjestäminen itselle kiteyttää aktiivisen toimijan, itsenäisen, vastuullisen ja pystyvän ihmisen kategorijäsenyyden, jonka vastakohta on passiivinen, muista riippuvainen ja aloitekyvytön ihminen. Tämä määritelmä on ristiriidassa useiden luonnehdintojen ja kategorisointien kanssa, joita maahanmuuttajien parissa työskentelevät suomalaiset käyttävät puheessaan. Toisenlainen merkki itsenäisesti ajattelevasta aktiivisesta toimijasta on muiden ihmisten toimintaan kohdistettu kritiikki. Haastattelun aikana haastateltavat eivät ilmaisseet lainkaan negatiivisia arvioita liittyen Suomessa viettämäänsä aikaan. Tähän on olemassa monia mahdollisia syitä, joista kenties kaikkein epätodennäköisin on se, ettei heillä olisi sellaisia. Eräässä puheenvuorossa haastateltava kuitenkin ilmaisee tyytymättömyyttä koulunsa opetukseen:

Haastattelija: Miksi? Mitä täällä ei ole hyvin, täällä koulussa?

Haastateltava: Ei ole hyvä opettaja, en opi paljoa. Ei ole ollut ammatillinen henkilö täällä koulussa töissä, olen opiskellut omassa maassa ja tiedän minkälainen opettaja on, ja tämä ei ollut semmoinen.

Haastattelija: Eli opettajat eivät ole ammattitaitoisia?

Haastateltava: Tämä on sama kuin päiväkotit. Ei ole ammattitaitoisia.

Haastateltava määrittelee koulun opettajat *epäammattillisiksi* tai *ammattitaidottomiksi*. Ihmiset voivat esittää kielteisiä moraalisia arvioita toisista ihmisistä kuvaamalla heidän toimintaansa sopimattomaksi heidän sosiaaliselle identiteetilleen (Silverman 1998, 85). Kirsi Juhilan (2012, 206) mukaan kategorijäsenyydessä epäonnistuminen tuotetaan usein liittämällä toisia kategorijäsenyyksiä epäonnistumisen kriteereiksi. Ilmaisuu päiväkotit on ilmeisen selvästi tarkoitettu kritisemaan koulun opetuksen tasoa: koulu on epäonnistunut tehtävässään. Päiväkodissa oleminen vihjaa lasten

kategoriaan, ja liittämällä tämän kategorian omaan kouluunsa puhuja sekä kritisoi koulun opetuksen tasoa, että sanoutuu itse irti lapsen kategoriasta. Laura Huttunen (2004, 140) on kiinnittänyt huomiota maahanmuuttajien kertomuksiin, joissa he viittaavat oman asemansa, ”ulkomaalaisuuden” tuottaneen kokemuksen alaikäisyydestä tai ei-täysivaltaisuudesta suhteessa täysivaltaiseen suomalaiseen. On mahdollista, että osaamattomana, ymmärtämättömänä ja kykenemättömänä kohteleva sen vuoksi, että on kielitaidoton, aktivoi tarpeen vastustaa tällaista kohtelua rakentamalla toisenlaisia, aktiivisen toimijan ja aikuisen kategorijäsenyyksiä. Myös Östen Wahlbeckin (1999) mukaan pakolaiset nähdään toistuvasti huono-osaisina ihmisinä, jotka tarvitsevat erityistä tukea voidakseen integroitua yhteiskuntaan: heidän oletetaan tarvitsevan eräänlainen uudelleensosialisaatio, mistä johtuen heitä saatetaan kohdella samalla tavoin kuin pieniä lapsia.

Haastateltava jatkaa koulun kritisoimista, ja samalla oman asemansa korostamista täysivaltaisena ihmisenä, joka voi valita, miten käyttää aikaansa:

Haastattelija: Oletko oppinut yhtään mitään?

Haastateltava: Perussanat mutta kaupungilla olen oppinut myös samoja sanoja, ei tarvi mennä kouluun.

Samat asiat voi oppia oleskellessaan kaupungilla, kouluun ei tarvitse mennä. Yleisesti ajatellaan, että ilmaisu ”kaupungilla” viittaa sosiaalisen vuorovaikutuksen kannalta merkittävään keskukseseen, jossa voi hoitaa asioita, viettää aikaa, pitää hauskaa tai, kuten esimerkiksi turistien usein ajatellaan tekevän, tutustua paikalliseen kulttuuriin. Tässä haastattelija muodostaa kaupungista oppimisympäristön, jonka hän on itse arvioinut paremmaksi kuin käymänsä koulutuksen. Tällä tavoin hän korostaa koulutuksen huonoa tasoa, mutta rakentaa samalla myös kuvausta omasta mahdollisuudestaan omaksua ja oppia itsenäisesti.

Haastateltavien aktiivisen toimijuuden rakentamisesta kertoo myös suhtautumisen vapaus, jota eräs haastateltavista muotoilee puheenvuoroissaan:

Haastattelija: Millaista on mielestäsi hyvä elämä?

Haastateltava: Pitää aina hyväksyä elämää ja katsoa hyviä asioita, vaikka huonojakin asioita on. Se riippuu ihmisestä, miten he ajattelee.

Suhtautumisen vapaus on itsenäisesti ajattelevan ja toimivan ihmisen oikeus, minkä haastateltava ilmaisee määrittelemällä, että riippuu ihmisestä, miten asioista ajattelee. Oman toimijuuden, omien ajatusten, valintojen ja mielipiteiden muodostaminen toistuu läpi koko haastatteluaineiston. Se muotoillaan yksittäisten, pintasilmäyksellä vaatimattomien kategoriamääreiden avulla. Samaa ilmiötä kuvaa Laura Huttunen (2004, 143) todetessaan, että maahanmuuttajina Suomeen tulleiden kirjoittamat omaelämäkerrat antavat mahdollisuuden esittää itsensä aktiivisena toimijana sekä oman elämänsä ratkaisujen tekijänä.

Tavallisuutta tekemässä

Kategoria-analyysin isänä pidetty Harvey Sacks huomasi tutkimuksissaan, että ihmiset määrittelevät usein puheessaan itseään ”tavalliseksi ihmiseksi”. Sacksin mukaan kukaan ei yksinkertaisesti ole tavallinen, vaan tavallisuutta täytyy jatkuvasti tuottaa omalla toiminnallaan. (ks. Silverman 1998, 39.) Kirsi Juhila (2004, 30) kutsuu samaa ilmiötä tavallisuusretoriikaksi, ja mainitsee, että monet tutkijat ovat kiinnittäneet ilmiöön huomiota haastatellessaan ihmisiä tietyn ryhmän edustajina. Myös tässä haastatteluaineistossa on nähtävissä määritelmiä, jotka pyrkivät sijoittamaan haastateltavan ”tavallisten” kategoriaan:

Niin kuin jokainen nuori haluaa opiskella, minäkin haluan opiskella. Mä voisin saada peruskoulun päästötodistuksen, en tiedä pääsenkö sen jälkeen johonkin ammatilliseen koulutukseen vai ei, se taas on kiinni oleskeluluvasta.

Haastateltava ilmaisee olevansa *kuin jokainen nuori*, eli aivan tavallinen. Haastattelija itse liittää halun opiskella jokaista nuorta määrittäväksi tekijäksi ja ilmaisee itse olevansa tavallinen halutessaan opiskella. Läpi haastatteluaineiston toistuvat viittaukset pyrkimykseen olla normaali, tavallinen. On luonnollista ajatella, että tavallisuuden tekeminen retorisin keinoin korostuu tilanteessa, jossa yksilöä

määritellään erilaiseksi ulkopuolelta käsin, tai kun yksilö kokee olevansa erilainen ympäristöönsä nähden.

Kulmala ja Vanhala (2004, 105) ovat huomanneet vanhemmuuteen liittyviä kategorisointeja tutkiessaan, että elämän hallinta kuuluu olennaisesti normaalin elämän edellytyksiin. Elämänhallinta ei kuitenkaan kunnolla onnistu, mikäli ei ole yhteiskunnan jäsen. Myös esimerkiksi Pentikäisen (2005, 196-200) haastattelemista maahanmuuttajista eräs kertoo hyvän elämän olevan normaalia elämää, tasavertaisena kansalaisena suomalaisten kanssa. Kulmala ja Vanhala (2004, 103) kiinnittävät huomiota myös siihen, että asuminen, työ sekä läheiset ihmissuhteet mainitaan usein normaalia elämää määrittäviksi tekijöiksi. Vaikka kysymys, joka tämän aineiston haastateltaville esitettiin koski hyvää elämää, vastausten määritelmät olivat hyvin samankaltaisia kuin ne, joiden Kulmala ja Vanhala mainitsevat määrittelevän normaalia elämää. Erään haastateltavan mukaan erityisesti asunto tällainen tekijä:

Haastattelija: Millaista mielestäsi on hyvä elämä?

Haastateltava: Eli sitten kun saa oleskeluluvan. Sen jälkeen järjestyvät kaikki. Kun nyt asutaan silleen että monta ihmistä on samassa asunnossa, ei ole mitään elämää. Oleskeluluvan saamisen jälkeen pääsee omaan asuntoon ja se on hyvä elämä.

Haastattelija: Eli oma asunto ainakin?

Haastateltava: Kyllä se on tosi tärkeä.

Vastauksessa oman asunnon saaminen on tärkeä edellytys hyvälle elämälle. Oman asunnon voidaan nähdä vihjaavan aikuisen ja täysivaltaisen ihmisen kategorioihin, ja sitä kautta elämänhallintaan. Yhteiskunnassa aikuisten, itsenäisten ja täysivaltaisten jäsenten oletetaan osallistuvan yhteiskunnan ylläpitämiseen tavalla tai toisella. Sellaiset kategoriat, joiden jäsenille sallitaan toimettomuus tai joiden ei oletetakaan osallistuvan työelämään, ovat esimerkiksi lapsia, vanhuksia, sairaita tai invalideja. Tästä näkökulmasta tarkasteltuna turvapaikanhakijoiden toimettomuus saattaa korostaa sitä tosiseikkaa, että turvapaikanhakija ei ole yhteiskunnan täysivaltaisen jäsenen, koska ei terveydestään ja iästään huolimatta voi osallistua toimiin, jotka

kuuluvat täysivaltaiselle ihmiselle. Samalla tavoin oma asunto voi merkitä täysivaltaisuutta ja aikuisuutta, omasta elämästä määräämistä.

Läheiset ihmissuhteet mainittiin myös hyvän elämän yhteydessä, perheen muodossa:

Minun mielestä ihan rauhallinen, ja jos löytäisin työpaikkaa, ja mulla nyt lapsi ja vaimo, minusta meidän perhe on ihan onnellinen, tää mun mielestä ihan hyvä elämä.

Puhumalla lapsen ja vaimon kategorioista puhuja rakentaa itselleen isän ja aviomiehen kategorijäsenyydet, ja liittää samalla myös perheen hyvään elämään. Haastateltujen mainitsemat hyvän elämän edellytykset olivat pääpiirteittäin samoja, kuin maahanmuuttajien parissa työskentelevien suomalaisten vastaukset. Molemmissa haastatteluissa vastauksista nousi esille se, ettei hyvän elämän edellytyksiksi riitä pelkät materiaaliset olosuhteet. Samalla tavoin Laura Huttusen (2002, 260) haastatteleminen pakolaisten vastauksissa hyvä elämä edellyttää muutakin, kuin pelkät elämisen puitteet.

Kulmala ja Vanhala (2004, 104) mainitsevat normaaliin elämään liittyvinä määreinä myös sosiaalisen elämän ja harrastukset. Haastateltavat eivät kuitenkaan viitanneet ystäviin, seurusteluun, harrastuksiin tai muihin kiinnostuksen kohteisiin, ja välillä hyvän elämän käsitteellistäminen muodostui ylitsepääsemättömän vaikeaksi tehtäväksi:

Haastattelija: Mitä mielestäsi on hyvä elämä?

Haastateltava: En osaa sanoa, se on tosi vaikea kysymys, ja mitään ei tule nyt mieleen miten minä voisin kuvailla sitä hyvää elämää.

Huomio kiinnittyy useiden muidenkin puheenvuorojen kohdalla hyvää elämää kuvaavien määritelmien tai luokittelujen puuttumiseen, mutta tässä esimerkissä se tulee esille erityisen selkeästi: mikään ei kuvaa hyvää elämää. Hyvän elämän käsite on kuitenkin kulttuurisidonnainen erityisesti sisällöllisesti, eivätkä vasta vähän aikaa Suomessa oleskelleet maahanmuuttajat tunne suomalaisen kulttuurin kategorioihin

varastoitunutta tietoa (Juhila 2004, 22; Huttunen 2004, 137). Tästä näkökulmasta katsoen on ymmärrettävää, miksi haastateltavien vastaukset ovat niin yleisluontoisia, ja lähentyvät normaalin elämän yleisiä määritelmiä enemmän kuin yksilöllisten arvostusten varaan rakennettua kuvaa hyvästä elämästä. Lisäksi turvapaikanhakijoiden puheenvuoroista puuttuvat viittaukset kotimaahan palaamiseen, tai yhteyden pitämiseen sinne. Sen sijaan he rakentavat monella tavalla itsestään kuvaa ihmisenä, joka haluaa tulla suomalaisen yhteiskunnan jäseneksi. Heillä ei luonnollisesti kuitenkaan voi olla kovin tarkkaa kuvaa siitä, mitä suomalaisen yhteiskunnan jäsenyys tarkoittaa. Suuntautuakseen tulevaisuuteen ja tavoitellakseen tietynlaista tulevaisuutta ihmisen täytyy tietää, millaisia erilaisia mahdollisia tulevaisuuden vaihtoehtoja hänellä on, ja lisäksi hänellä täytyy olla käsitys siitä, millainen tulevaisuus ylipäänsä on tavoiteltavaa ja toivottua (Mikkonen 2000, 61). Yksilön joutuessa pois tutusta yhteiskunnasta, erilaisen yhteiskunnan ja kulttuurin piiriin, käsitykset erilaisista mahdollisista tulevaisuuksista saattavat olla hataria. Haastateltavien puheenvuoroissa tulevaisuudesta rakentuukin hyvin epävarma, ja epämääräinen, hahmo:

Haastattelija: Millaisena näet tulevaisuutesi?

Haastateltava: Jos saa oleskeluluvan niin kaikki järjestyy ja edessä on hyvä tulevaisuus, mutta ilman oleskelulupaa tulee epäselvä tilanne, mitä tapahtuu itselle ja miten käy tulevaisuudessa. Kaikki riippuu siitä oleskeluluvasta.

Vastauksissa on kaiken kaikkiaan merkillepantavaa, kuinka haastateltavat välttävät määrittelemästä itseään. Hyvä tulevaisuus pitää todennäköisesti sisällään paljon erilaisia kategorijäsenyyksiä, asioita, toiveita, suunnitelmia, jotka koskevat työtä, perhettä, harrastuksia, ystäviä. Niitä ei esiinny juuri lainkaan koko haastatteluaineistossa. Esteeksi muodostuu oleskelulupa, jonka puuttumisen takia puuttuu yhteiskunnan jäsenyys, ja sitä kautta muitakaan kategorijäsenyyksiä ei voi rakentaa:

Itse voi vaikuttaa siihen, että elämä paranee, mutta ilman oleskelulupaa se ei onnistu oikeasti. Pitäisi olla että pystyisi järjestämään itselle oman elämän, kielitaidon ja sen jälkeen tulee muut asiat.

Ilmaisu *itse voi vaikuttaa* vihjaa monesti aiemminkin käytettyyn aktiivisen toimijan kategoriaan, mutta puhuja ilmaisee sitten, että ilman oleskelulupaa aktiivinenkin ihminen on voimaton. Pitäisi olla yhteiskunnan jäsen, että voisi järjestää itselleen oman elämän, tai että voisi ylipäänsä suunnitella oman elämän rakentamista. *Muut asiat* on ilmaisu, jonka voidaan tulkita viittaavan yksilöllisempiin käsityksiin omasta identiteetistä. Myös Huttusen (2002, 347) haastatteleminen pakolaisten vastauksissa mahdollisuus omaan aktiiviseen toimijuuteen mainittiin edellytyksenä hyvälle elämälle.

Työn, koulutuksen ja perheen korostumisen turvapaikanhakijoiden vastauksissa voidaan ajatella alleviivaavan kuvaa täysivaltaisen ihmisen elämästä. Elämä on normaalia ja hyvää silloin kun siinä täyttyvät ne merkit, jotka kertovat ihmisen olevan itsenäinen, muista riippumaton toimija. Itsenäisen toimijan voidaan ajatella myös olevan tavallinen ihminen, kuten kuka tahansa suomalainen. Turvapaikanhakijoiden puheenvuoroista rakentuu kuva tavallisuudesta, joka peruspiirteiltään muistuttaa suomalaisessa yhteiskunnassa yleisesti jaettua käsitystä tavallisuudesta. Normaali, tavallinen aikuinen ihminen kykenee huolehtimaan itsestään, toimimaan, tekemään päätöksiä ja hoitamaan asioitaan. Tällainen ihminen on kasvanut, löytänyt paikkansa yhteiskunnassa ja hänet tunnistaa siitä, että hän toimii itsenäisesti ja kantaa vastuunsa. Vastuun kantaminen tuottaa iloa ja on todiste myös kyvykkyydestä: holhottavaksi ja huollettavaksi joutuminen puolestaan saattaa muodostaa kuvan kyvyttömyydestä, siitä ettei ole itsenäinen, täysivaltainen, eikä edes normaali ihminen.

Yhteenveto: toisiinsa kietoutuvat kategoriajäsenyydet

Laura Huttunen (2004, 143) kirjoittaa pakolaisia koskevassa tutkimuksessaan: ”pakolaiseksi luokiteltu ei ole ensisijaisesti yksilö, vaan ennen kaikkea paon, kärsimyksen ja osattomuuden leimaama hahmo, pikemminkin avun tarvitsija ja toimenpiteiden kohde kuin aktiivinen toimija”. Tässä luvussa käsitellyssä aineistossa puheenvuoroista nousevat esiin määritelmät hyvän elämän rakentamisesta, ahkeruudesta, omista vaikutusmahdollisuuksista sekä oman toiminnan ja asenteen merkityksestä hyvän elämän rakentamisessa. Nämä määritelmät viittaavat aktiivisen

toimijan kategoriaan ja identiteettiin. On merkillepantavaa, miten monella eri tavalla haastatteluaineistosta nousevat esille tällaiset määritelmät, jotka jollain tavalla muotoilevat puhujien identiteetistä omaa elämäänsä rakentavan itsenäisen ja täysivaltaisen ihmisen identiteettiä. Myös Himanen ja Könönen (2010, 58) korostavat, että paon ja alistumattomuuden lähtömaan tilanteeseen voi nähdä vastarinnan muotona. Heidän mukaansa pakoa ei pitäisi nähdä pelkästään reaktiona, vaan aktiivisena valintana ja pyrkimyksenä kohti itsenäistä elämää.

Kaiken kaikkiaan haastateltavat käyttävät puheenvuoroissaan vähän kategorioita, tai määreitä, jotka voisivat viitata tiettyihin kategorioihin. Haastateltavien puheesta on tunnistettavissa hyvin vähän identiteettikategorioita, ja ne jotka ovat tunnistettavissa, ovat hyvin laajoja, yleisluontoisia kategorisoiteja, jotka kuvaavat ihmistä vain hyvin yleisellä tasolla, eivätkä liitä yksilöä mihinkään selkeästi rajattuun ryhmään. Esimerkiksi aktiivisen toimijan kategoria voidaan nähdä identiteettikategoriana, mutta se ei anna ihmisestä kovin tarkkaa kuvausta. Omaa kulttuurista tai yhteiskunnallista taustaansa haastateltavat eivät nosta ollenkaan esille vastauksissaan. He eivät käytä kategorioita, jotka viittaisivat heidän lähtömaahansa, uskontoonsa tai etniseen ryhmään. Oma kulttuuritausta tai kotiinpaluu eivät nouse haastatteluaineistossa esiin ollenkaan.

Haastateltavat eivät luonnehdi itseään turvapaikanhakijaksi, mutta olosuhteiden tunnustaminen yhtä kaikki liittää heidät siihen kategoriaan. Suorien viittausten puuttuminen turvapaikanhakijan kategorian suhteen voidaan tulkita monella tavalla, mutta kaikissa tapauksissa tämä puhumisen tapa voidaan nähdä valintana, aktiivisena tekona. On mahdollista, että jättämällä itsensä määrittelemättä turvapaikanhakijaksi haastateltavat vastustavat tuota kategorijäsenyyttä, joka saatetaan kokea voimakkaasti leimaavana. Heidän on kuitenkin todennäköisesti vaikea puhua omasta tilanteestaan ilman minkäänlaisia viittauksia kategorijäsenyyteen, joka juontuu heidän akuutista tilanteestaan ja asemastaan suhteessa suomalaiseen yhteiskuntaan. Henkilötunnus, kunnassa kirjoilla oleminen sekä oikeus saada palveluita mainitaan haastatteluissa, kun haastateltavat muotoilevat heiltä puuttuvaa suomalaisen yhteiskunnan jäsenyyttä. Nämä voidaan tulkita kuntalaisen, tai yhteiskunnan jäsenen, kategoriaan viittaaviksi määreiksi. Haastatteluissa niihin viitataan niiden puuttumisen takia, ja näin ollen muodostuu vihaus ulkopuolisen kategoriaan tilanteena, jossa haastateltavat nyt ovat, sekä

kuntalaisen kategoriaan jonkinlaisena tavoitteena. Vastauksissa muotoillaan selvästi kaksi erillistä ryhmää, joista toisen muodostavat suomalaisen yhteiskunnan jäsenet, ja toisen he, joilta suomalaisen yhteiskunnan jäsenyys puuttuu.

Usein esille noussut kielitaito liittyy myös aiemmin mainittuun aikuisen, tai täysivaltaisen ihmisen kategoriaan, ja haastatteluaineistossa sekä kielitaidon että kulttuurisen kompetenssin puuttumiseen ja siitä syntyviin ongelmiin viitataan usein. Haastatteluissa vähäinkin kielitaito antaa haastateltavalle mahdollisuuden määritellä itsensä itsenäiseen toimintaan kykeneväksi ihmiseksi, ja samalla se luo tasavertaisempaa suhdetta suomalaisiin. Oleskeluluvan puute siis estää suomalaisen yhteiskuntaan liittymistä laillisessa mielessä, kielitaidon ja kulttuurisen osaamisen puute puolestaan estää liittymistä sosiaalisessa mielessä.

Puhuessaan suomalaisen kielen ja kulttuurin oppimisesta haastateltavat käyttävät määreitä, jotka viittaavat oppilaan, opiskelijan tai harjoittelijan kategoriaan. Maininnat sopeutumisen puutteesta viittaavat ulkopuolisen kategorijäsenyyteen, mutta monissa puheenvuoroissa haastateltavat muodostavat oppimisesta mahdollisuuden, jonka kautta ulkopuolelta voi päästä sisäpuolelle: suomalaista kieltä ja kulttuuria voi oppia, ja niiden avulla voi päästä suomalaisen yhteiskunnan jäseneksi. Opiskelijan kategoria mainitaan myös toisessa merkityksessä: haastateltavat haluavat opiskella itselleen ammatin. Opiskelijan tai oppilaan kategoria on siis kategorijäsenyys, jonka haastateltavat rakentavat kahdella eri tavalla, toisaalta epävirallisena kielen ja kulttuurin oppimisena, toisaalta virallisen ammatin hankkimisena. Tähän liittyen haastatteluissa muodostuneet tulevaisuuskuvat ovat ehdollisia. Ensin täytyy päästä yhteiskunnan jäseneksi ja oppia ”suomalaisuutta”. Joku liittyy tulevaisuuteensa kategorijäsenyyksiä jotka liittyvät perheeseen ja omaan asuntoon, mutta kaiken kaikkiaan turvapaikanhakijat kuvaavat tulevaisuuttaan niukasti ja vähäisin viittauksin erilaisiin kategorijäsenyyksiin. Tulevaisuus muodostuu hyvin ulkokohtaiseksi asiaksi, ja siitä maalailtaan hyvin epämääräisiä kuvia, jos minkäänlaisia. Mitään omaa ja henkilökohtaista ei tulevaisuuskuviin sijoiteta, ne ovat ikään kuin tulevaisuuskuvan ääriviivoja: halutaan ammatti ja työ, sekä perhe, hyvä elämä. Mutta nämä ovat kenenkä tahansa elämän puitteet, joiden sisältö vielä odottaa muodostumistaan. On vaikea sanoa, kuvastaako vastausten tulevaisuuskuviin eräänlainen tyhjiys tilanteeseen liittyvää toivottomuutta ja näköalattomuutta, vai

olivatko opiskelijat ainoastaan haluttomia jakamaan omia unelmiaan haastattelijoiden kanssa, joihin ainakin jotkut heistä suhtautuivat epäluuloisesti.

Yksi haastatteluista esiin noussut aihe on edellä jo mainittu tavallisuusretoriikka. Haastattelussa tavallisuutta rakennetaan viittaamalla jo edellä mainittuihin täysivaltaisen ihmisen, aktiivisen toimijan sekä yhteiskunnan jäsenen kategorijäsenyyksiin. Tavallisuus kietoutuu yhteen hyvän elämän ja tulevaisuuden kanssa: kun puhutaan hyvästä elämästä, sen mainitaan olevan tavallista. Kun puhutaan tulevaisuudesta ja tulevaisuuden suunnitelmista, ne liittyvät asioihin, joita voidaan pitää ”tavallisina”: koulutus, työ, oma asunto, perhe. Tavallisuus on tasavertaisuutta muiden yhteiskunnan jäsenten kanssa, tavallisuus on elämää täysivaltaisena ihmisenä. Tässä yhteydessä tavallisuus on jotain, mitä haastatteliijoilla ei vielä ole, mutta jonka he voivat tulevaisuudessa saavuttaa. Käytännössä näiden esteiden ylittäminen riippuu paitsi turvapaikanhakijoiden omasta yritteliäisyydestä, myös siitä, millaisia mahdollisuuksia suomalainen yhteiskunta ja kulttuuri avaavat ihmisille, joilla ei ole oleskelulupaa, eikä kielellistä tai kulttuurista kompetenssia.

Ensimmäisen aineiston haastattelujen kautta piirtyy kuva ihmisistä, jotka ovat fyysisesti täällä, mutta tuntuvat kuitenkin sijaitsevan yhteiskunnan, kulttuurin ja elämän ulkopuolella. Pyrkimys päästä sisään kulttuuriin kariutuu ennen kaikkea kielitaidon sekä oleskeluluvan puutteeseen. Himasen ja Könösen (2010) haastatteleminen turvapaikanhakijoiden kuvaukset muodostuvat myös epävarmuuden ja tilapäisyyden ilmaisuista. Elämä sijoittuu odotustilaan, jossa tulevaisuuden suunnittelu on vaikeaa, eikä tämä kokemus välttämättä poistu edes oleskeluluvan saamisen myötä, koska jo pelkästään olemassa oleva karkotuksen uhka tuottaa kokemuksen epävarmuudesta ja pelosta. (Mt., 59-61.)

Psykologien mukaan ihmisyyhteisöjen muodostama kollektiivinen jatkumo tuottaa psyykkistä hyvinvointia, ja arkinen puhetapa, joka sitoo nykyistä menneeseen vahvistaa käsitystä sosiaalisen ryhmän pysyvyydestä suhteessa aikaan (Skey 2011, 54). Tällaiset jatkumot ja puhetavat on yhdistetty suurempaan luottavaisuuteen kohdattaessa epävarmaa tulevaisuutta sekä yksilön elämän ylittävään, symbolisen kuolemattomuuden mahdollisuuteen. (Mt., 157.) Tästä näkökulmasta käsin maahanmuuttaja voi kokea joutuneensa ikään kuin irralleen siitä kollektiivisesta jatkumosta sekä kuvitellusta yhteisöstä, johon hän on aiemmin kuulunut. Tämä

välitila voi tässäkin mielessä olla ”ajaton” tila, jossa on vaikea kiinnittyä sekä omaan menneisyyteen, että epävarmaan tulevaisuuteen vieraassa yhteiskunnassa.

5. SUOMALAISTEN NÄKÖKULMA – TIE SAMANLAISUUTEEN

Ne määrittelyt, joita suomalainen yhteiskunta liittää yhteiskunnan ulkopuolisiksi koettuihin, ja ne kuvat, joita maahanmuuttajista rakennetaan erilaisissa diskursseissa, osaltaan joko tasoittavat tai hankaloittavat tietä jota suomalaisessa kulttuurissa erilaisiksi koetut kulkevat etsiessään paikkaansa yhteiskunnassa. Tässä luvussa on tarkoitus analysoida sitä, minkälaista kuvaa heistä rakennetaan retorisin keinoin keskustelussa, jonka osallistujat on lähtökohtaisesti luokiteltu suomalaisiksi.

Turvapaikanhakijoita työssään kohtaavien suomalaisten haastattelu toteutettiin ryhmähaastatteluna. Tarkoitus oli luoda mahdollisimman vapaamuotoinen keskustelutilaisuus. Haastattelu toteutettiin teemahaastatteluna, jonka pääasialliset aiheet oli määritelty etukäteen, mutta tarkkoja haastattelukysymyksiä ei ollut. Aihetta tukevia kysymyksiä oli valmisteltu ainoastaan haastattelun tueksi, sujuvoittamaan keskustelua tarvittaessa. Haastatteluun osallistui neljä erilaisissa tehtävissä kasvatus- tai sosiaalialalla työskentelevää, ammattinsa tai asemansa puolesta turvapaikanhakijoiden parissa toimivaa henkilöä. Haastattelihoita oli tässäkin haastattelutilanteessa kaksi. Siinä missä turvapaikanhakijoiden haastatteluissa oli välttämätöntä käyttää tulkkia ja tästä samasta syystä haastatella osallistujat erikseen, tämän haastattelun kohdalla kielenä oli kaikkien osallistujien äidinkieli suomi, ja haastattelusta muodostui ryhmämuotoinen keskustelutilaisuus. Näin ollen tässä aineistossa tarkastelun kohteena olevat kategoriat on muodostettu samasta kulttuurisesta viitekehystä käsin, kuin mistä ne tulkitaan.

Keskustelutilaisuuden aikana aihepiiri pysyi alusta loppuun pääpiirteittäin samana: osallistujat keskustelivat turvapaikanhakijoiden sopeutumisesta suomalaiseen yhteiskuntaan ja kulttuuriin. He toivat esille omia kokemuksiaan ja näkemyksiään tulokkaiden kohtaamista haasteista, tekijöistä jotka ovat avuksi sopeutumisprosessissa, sekä toimista, joita suomalaisen yhteiskunnan toimesta järjestetään tukemaan sopeutumisprosessia. Keskustelu kesti kaikkiaan tunnin, ja

tänä aikana haastattelijat osallistuivat keskusteluun enimmäkseen esittääkseen tarkentavia kysymyksiä.

Keskustelun ilmapiiri oli rento ja kaikki osallistujat ilmaisivat olevansa omalla tahollaan tekemässä Suomeen sopeutumista helpommaksi maahanmuuttajille. Tässä haastateltujen suomalaisten voidaan ajatella olevan sosiaalisesti suhteellisen lähellä turvapaikanhakijoita, minkä vuoksi voidaan olettaa, että haastateltavat käyttäisivät yksityiskohtaisiakin määritelmiä turvapaikanhakijoiden ja heidän tilanteensa kuvaamiseen. Siksi onkin erityisen mielenkiintoista kysyä, rakentavatko haastateltavat voimakkaasti käsitystä erilaisuudesta ja tavallisuudesta, luovatko he maahanmuuttajista homogeenistä ryhmää vai vastustavatko he tällaisia ilmauksia, sekä tuottavatko he rajanvetoja suomalaisten ja ei-suomalaisten ryhmien välille.

Tämän aineiston puheenvuoroissa kategorisointien käyttö oli huomattavasti runsaampaa, kuin turvapaikanhakijoiden puheenvuoroissa. Turvapaikanhakijoiden tilannetta ja mahdollisuuksia kuvaillaan värikkäästi, ja myös erilaisia kategorisointeja käytetään muodostettaessa näitä kuvauksia. Erilaiset kategorisoinnit myös vaihtelivat kulloinkin käytetyn näkökulman mukaan, ja saattoivat olla toistensa suhteen ristiriitaisiakin.

Pyrkimyksenä on tarkastella haastatteluaineistoa samalla tavoin jäsenyyuskategoria-analyysin kehyksessä, kuin turvapaikanhakijoidenkin haastatteluja. Analyysin avulla haetaan vastausta kysymykseen, millä tavalla suomalaiset kuvaavat turvapaikanhakijoita ja heidän tilannettaan. Kuten edellisenkin aineiston osalla, nytkin huomio kiinnittyy erityisesti sosiaalisten identiteettien tuottamiseen kategorisointien avulla. Käyttävätkö suomalaiset turvapaikanhakijoista puhuessaan turvapaikanhakijan kategorijäsenyyttä? Entä käyttävätkö he pakolaisen tai maahanmuuttajan kategorioita? Millä tavoin noita kategorioita käytetään, liittyvätkö ne enimmäkseen käytännön kysymyksiin, vai rakennetaanko niiden avulla turvapaikanhakijoille sosiaalista identiteettiä? Viittaavatko suomalaiset puheenvuoroissaan ulkopuolisen tai muukalaisen kategorioihin puhuessaan turvapaikanhakijoista? Entä käyttävätkö suomalaiset joitain muita kategorioita turvapaikanhakijoita sekä heidän tilannettaan kuvatessaan? Kiinnostuksen kohteena on myös turvapaikanhakijoiden tulevaisuus suomalaisten puheissa, käytännössä se,

millaisia kategorioita haastateltavat liittävät turvapaikanhakijoihin puhuessaan näiden tulevaisuudesta.

Tarkastelussa haetaan vastausta myös kysymykseen, käyttävätkö haastateltavat turvapaikanhakijoista puhuessaan poikkeavuuden tuottamiseksi tulkittavia kategorijäsenyyksiä. Jos itsen ulkopuolisen ryhmän jäsenet nähdään erilaisina, toisenlaisina suhteessa omaan ryhmään ja jyrkimmillään heidän ominaisuutensa ja käyttäytymisensä tuomitaan vääriksi ja ei-hyväksyttäviksi, on kysymys poikkeavuuden tuottamisesta. Poikkeavien kategorisaatio on näin vahvasti moraalisen järjestyksen rakentamista, joka toteutuu ihmisten toiminnassa. (Juhila 2012, 190.)

Tarkastelussa kiinnitetään huomiota myös siihen, rakentavatko suomalaiset turvapaikanhakijoista sosiaalista ongelmaa. Sosiaalinen ongelma on yhteiskunnassa laaja-alaiseksi ongelmaksi konstruoitu ilmiö, johon ajatellaan olevan mahdollista vaikuttaa inhimillisellä toiminnalla ja johon nähdään olevan yhteisöllistä tarvetta puuttua. Näin määriteltynä ilmiöstä muodostuu sosiaalinen ongelma vasta, kun siitä herää riittävän suuri huoli ja se on kyetty määrittelemään riittävän tarkasti, eli siitä on muodostettu ongelmakategoria. Usein näiden sosiaalisiksi ongelmiksi määrittyvien pulmien ratkaiseminen ja hoitaminen annetaan instituutioiden tehtäväksi. (Jokinen 2012, 249.) Näkemykset pakolaisista ja turvapaikanhakijoista sosiaalisina ongelmina ovat yleisiä, mutta on mielenkiintoinen kysymys, rakentavatko heidän parissaan työskentelevät suomalaiset tällaista kuvaa.

Samaten kuin jo aiemmin käsitellystä, löytyy tästäkin aineistosta usein toistuvia ja monella eri tavalla muotoiltuja teemoja, joita yhteen keräämällä on mahdollista hahmotella aiheesta muodostuvaa kokonaiskuvaa. On kuitenkin huomattava, että tunnin mittaisessa keskustelussa puhetta ja sen myötä kuvauksia ja kategorioita on paljon. Samalla kun joitain teemoja nostetaan esille, joitain jää pimentoon. Siksi tämänkin aineiston osalta on tärkeää muistaa, ettei tarkastelun ole tarkoitus heijastaa haastateltavien mielipiteitä tai ilmaisujen perimmäisiä tarkoituksia, vaan ainoastaan niitä puhumisen tapoja joita aineistossa usein esiintyy.

Ulkopuolisuus ja sopeutumattomuus

Yksi suomalaisten haastatteluissa runsaasti toistuva teema on erilaisuus, joka liitetään turvapaikanhakijoiden kulttuuriin. Erilaisuus tulee esille monella eri tavalla ja sitä tarkastellaan haastattelun edetessä useammasta näkökulmasta käsin. Yksi erilaisuuden muoto viittaa suomalaiseen yhteiskuntaan sopeutumattomaan ihmiseen, joka ei osaa suomalaisia tapoja, kieltä tai käytäntöjä:

Meil on hirveen paljo irakilaisia, iranilaisia, siis, maahanmuuttajia, jotka elää vaan irakilaisena Suomessa, se ei oo imeny mitään suomalaista, niin se on tavallaan suuri huoli...

Viittaus maahanmuuttajiin, jotka elävät *vaan* oman kulttuurinsa edustajina Suomessa erottelee nämä maahanmuuttajat selkeästi suomalaisista. Vaikka heillä olisikin oleskelulupa maahan, kulttuuri erottaa heidät ”suomalaisten” ryhmästä, ja tämä aiheuttaa huolta, kenties maahanmuuttajan sopeutumisen ja sitä kautta suomalaisen elämänmuodon puolesta. Haastateltava kategorisoi itsensä suomalaiseksi viittaamalla ”meihin ja heihin”, ja asettaa itsensä suomalaisena asemaan, josta hän voi edellyttää tänne tulevalta maahanmuuttajalta suomalaisuuden omaksumista. Tämän kaltainen puhe voidaan tulkita ulkoryhmäkategorisaatioksi, jonka avulla tuotetaan omasta näkökulmasta katsottuna erilaisten ihmisten ryhmä. Ulkoryhmäkategorisaatio tuottaa ja vahvistaa stereotyyppioita, ja se voi myös olla normatiivista, eli toisen ryhmän huonommuuden osoittamista omasta näkökulmasta. Tällöin oma ryhmä nähdään oikeanlaiseksi ja ulkoryhmä jollain tavalla vääränlaiseksi tai epäsovivaksi. Oma ryhmä saattaa puheessa olla läsnä vain implisiittisesti, jolloin kategorisoijan ilmaisuista voi päätellä, ettei hän lue itseään kuuluvaksi siihen ryhmään, josta puhuu. Oma ryhmä voidaan myös rakentaa sanallisesti läsnä olevaksi ja sillä osaltaan vahvistaa toisen ryhmän toiminnan tai käyttäytymisen tuomitsemista. Tällaista puhetta voidaan kutsua myös toiseuden tuottamiseksi. (Juhila 2012, 186-187.)

Michael Skeyn (2011) mukaan toiseuden rajoittamisen oikeutus saattaa olla juurtuneena arkijärkiseen ymmärrykseen kansallisesti määrittyneestä maailmasta. Tämä järjestys tuotetaan jatkuvasti uudelleen päivittäisessä, lukuisten rutiininomaisten aktiviteettien ja puhetapojen toistamisessa, ja näiden prosessien

kautta kansa voidaan nähdä luonnollisena, pysyvänä ja yhtenäisenä asiana. Näin ollen kansoilla on luonnollinen alueellisuus, vaisto suojella omaa tilaa ja elämäntapaa. Tästä näkökulmasta voidaan ymmärtää, että sääntelemättömästä ”erilaisten” ihmisten liikkumisesta kansan piiriin muodostuu uhka asioiden luonnolliselle järjestykselle. (Mt., 76-77.) Käsillä olevassa haastatteluaineistossa tällaisen ”luonnollisena” pidetyn järjestyksen tuottaminen tulee näkyväksi juuri siinä, että suomalaisuutta pidetään itsestään selvänä, eikä suomalaista kulttuuria, tai siihen sopeutumisen tärkeyttä lähdetä lainkaan kyseenalaistamaan.

Maahanmuuttajien eli erilaisten sekä suomalaisuutta tuntemattomien kanssa työskentely kuvataan raskaaksi työksi, koska kulttuuri on niin *erilainen*:

*Kyllä opettajat tekee niinku raskasta työtä ku se kulttuuri on niin
niin paljon erilainen...*

Myös tämä puheenvuoro rakentaa edellä mainitun kaltaista kuvaa kansallisen järjestyksen ja homogeenisyyden säilyttämisestä. Erilaisuus on raskasta, minkä voidaan päätellä vastavuoroisesti tarkoittavan sitä, että samanlaisuus ei ole samalla tavalla raskasta. Elämä on sitä helpompaa, mitä vähemmän siinä kohtaamme erilaisuutta. Samalla kun turvapaikanhakijoita määritellään tässä suhteessa sopeutumattomiksi (koulunkäyntitavat, ruokailutottumukset jne.) heidät määritellään myös ulkopuolisiksi. Vastausten perusteella voidaan muotoilla kuva ihmisistä, jotka ovat Suomessa, mutta eivät kuitenkaan ”sisällä” siinä samassa arkisessa elämänmenossa, kuin muut suomalaiset:

Ne säilötään johonki vanhaan hotelliin pelaamaan biljardia.

Kuva on hyvin samankaltainen, kuin turvapaikanhakijoiden itsensä tilanteestaan muodostama kuva. Puheenvuorot muodostavat näkemystä ihmisistä, jotka ovat fyysisesti täällä, mutta samalla sijoittuvat ulkopuolelle yhteiskunnan elämästä. Termi *säilötään* viittaa tavaroihin, mutta tässä puheenvuorossa viittaus jäsentyy kritiikiksi turvapaikanhakijoihin kohdistuneita sosiaalipoliittisia järjestelyjä kohtaan:

Silloin se välikauden odottaminenkin mun mielestä on täysin turhaa, ihmisen kiusaamista ja antaa olla siellä ja hautoa ja odottaa ja mitään ei tapahdu...

Puheenvuorossa vihjataan *kiusaajan* kategorijäsenyyteen. Kiusaaja ei kuitenkaan tässä yhteydessä määrity yksittäiseksi ihmiseksi tai instituutioksi, vaan asiayhteyden perusteella kiusaajaksi määrittyy yhteiskunta tai ihmiset, jotka päättävät turvapaikanhakijoiden olosuhteista. Taustalla voidaan nähdä myös viittaus siihen, etteivät turvapaikanhakijat voi itse vaikuttaa kyseisessä tilanteessa olosuhteisiinsa. Tulokkaat ovat eräänlaisessa välitilassa, paikassa, joka on täällä, mutta ei kuitenkaan mahdollista toimimista osana paikkaa. Tilanne on toinen sitten, jos turvapaikanhakija saa kuntapaikan:

...ovat tulleet kaupunkilaisiksi, saaneet kuntapaikan...

Kuntapaikan saaminen viittaa yhteiskunnalliseen ja lailliseen järjestelyyn, oleskelupa on myönnetty, ja kuntapaikan myötä saadaan ne oikeudet ja velvollisuudet, joita kuntalaiselle kuuluu. Kaupunkilaisen tai kuntalaisen kategorijäsenyys pitää sisällään oletuksen kuulumisesta johonkin paikkaan, ja samankaltaisiin kategorijäsenyyksiin viitattiin myös turvapaikanhakijoiden haastatteluissa. Virallinen oleskelulupa ja ”kunnan jäsenyys” rakentavat suomalaisen yhteiskunnan todellisuutta hyvin konkreettisella tavalla.

Kansaan tai kansallisvaltioon kuulumisen politiikalla on Brubakerin (2010, 64-65) mukaan sekä muodollinen, että epämuodollinen aspektinsa. Tietyn tyyppisiä jäsenyyksiä hallinnoi tähän tehtävään erikoistunut henkilöstö käyttäen muodollisia, kodifioituja sääntöjä. Jäsenyyttä epämuodollisessa mielessä ei hallinnoi mikään erikoishenkilöstö, vaan tavalliset ihmiset jokapäiväisessä elämässään, käyttäen ääneen lausumatonta ymmärrystä siitä, kuka kuuluu ja kuka ei. (Mt., 66-67.) Voidaan ajatella, että kuntapaikan saaminen on jäsenyyttä muodollisessa mielessä, kun puolestaan kaupunkilaiseksi tuleminen epämuodollisemmassa mielessä. Suomalaisen yhteiskunnan näkökulmasta tämä on osa prosessia, jossa maahanmuuttajat tulevat osaksi yhteiskunnan sosiaalisia ryhmiä ja instituutioita, eli liikkuvat reunoilta lähemmäs yhteiskunnan keskusta osallistumalla keskustan

normien mukaiseen toimintaan (Forsander 2001, 39). Oleskeluluvan saaminen avaa reitin yhteiskunnan elämän ulkopuolelta sisäpuolelle:

...se siirtymävaihe vastaanottokeskuksesta kuntaan...

Vaikka vastaanottokeskus on alueellisesti kunnassa, se sijoittuu symbolisesti ulkopuolelle. Turvapaikanhakijoiden vastauksessa rakentui samankaltainen erottelu vastaanottokeskuksen ja kunnan välillä, joka muotoilee vastaanottokeskuksen paikaksi ulkopuolella, ajattomassa ja näköalattomassa todellisuudessa.

Samalla, kun haastateltavat keskustelevat mahdollisista ratkaisuista turvapaikanhakijoiden ulkopuolisuuden ongelmiin, he tuottavat puhetapoja, jotka itsessään korostavat jakoa suomalaisiin ja maahanmuuttajiin, sekä maahanmuuttajien sopeutumattomuutta suomalaiseen kulttuuriin:

Joskus mä ajattelen näin, että tekis hyvää ku pääsis jonnekki normiluokkaan sen ikänen kaveri, sen ikästen nuorten kans näkemään et mihin hänen suomenkielentaito riittäiskään... ei yhtää mihinkään.

Kirsi Juhilan (2012) mukaan vertailua voidaan käyttää poikkeavuuden rakentamiseen. Ihmisten keskinäisessä toiminnassaan rakentama poikkeavuus perustuu hänen mukaansa suhteellistavaan vertailuun. Poikkeavuuden rakentaminen liittyy arvioitavan asian vertaamiseen keskivertoon tai tavalliseen. Juhila mainitsee erityisen kuvaavaksi esimerkin maahanmuuttokriittisestä keskustelusta. Hänen mukaansa ”kantaväestön ja maahanmuuttajien tapoja vertailtaessa ensin mainitun tavat osoittautuvat usein paremmiksi, ja eri maahanmuuttajaryhmiä laitetaan herkästi paremmuusjärjestykseen sen mukaan, kuinka hyvin ”he” ovat ”meidän” tapamme omaksuneet”. (Mt., 197-199.)

Poikkeavuuden voidaan nähdä rakentuvan edellä mainitulla tavalla myös tässä haastatteluaineistossa. Keskustelun kuluessa esille nousee myös toisenlaisia puhetapoja, ja usein haastateltavat rakentavat kuvaa poikkeavuudesta samalla, kun etsivät keinoja tuon poikkeavuuden tuottamien ongelmien ratkaisemiseksi. Kaikkein vaikeimmaksi ongelmaksi sekä turvapaikanhakijoiden, että suomalaisten

haastatteluissa muodostuu turvapaikanhakijoihin liittyvä yhtäaikainen ulkopuolisuuden ja läsnäolon kokemus. Tulijat ovat ulkopuolisia suhteessa yhteiskunnan tapoihin ja toimintaan, mutta fyysisesti he ovat yhtä kaikki läsnä.

Puhetta lapsista ja eläimistä: täysivaltainen ihminen

Suomalaisten puheenvuoroissa Suomea hahmotellaan koulutuksen varaan rakentuvaksi yhteiskunnaksi, jossa kaikilla täytyy olla mahdollisuus koulutukseen, myös turvapaikanhakijoilla. Turvapaikanhakijoidenkin puheissa koulutus korostui myös erityisesti reittinä työelämään ja sitä kautta suomalaiseen yhteiskuntaan.

Yksi tapa, jolla suomalaiset puheissaan kuvailivat turvapaikanhakijoita, olivat määreet, joiden voidaan tulkita liittyvän lapsen kategoriaan. Samankaltaiseen ilmiöön on kiinnitetty huomiota pakolaisia ja turvapaikanhakijoita käsittelevissä tutkimuksissa (esim. Wahlbeck 1999; Valtonen 2004). Puhuessaan turvapaikanhakijoista suomalaiset käyttävät kategorioita, joilla he kuvailevat turvapaikanhakijoiden erilaisuutta suhteessa suomalaiseen kulttuuriin ja yhteiskuntaan. Samalla he käyttävät sanastoa, joka vihjaa kouluttamattoman ja oppimattoman kategorijäsenyyksiin:

*...onko käynyt omassa maassa koulua vai tuleeeko ihan maalta
jostaki vuoristosta joka ei oo muutaku se oma talo, perhe...*

Emanuel A. Schegloff (1972) liitti kategoria-analyysiin ei-personoidut kategoriat, joilla tarkoitetaan fyysisiä objekteja, ympäristöjä ja paikkoja, joihin liitetään kulttuurista tietoa ja jotka käyttöön ottamalla tehdään ja tunnistetaan kuvauksia. Ei-personoiduilla kategorioilla voidaan viitata myös erilaisiin yhteiskunnallisiin ja sosiaalisiin järjestelmiin, rakenteisiin, jakoihin ja kollektiiveihin (Juhila ym. 2012, 58-60). Vuoristo määrittyy puheenvuorossa paikaksi jossa ei jouduta tekemisiin esimerkiksi koulun kanssa. Sana ”vuoristo” viittaa olosuhteisiin, jotka ovat lähempänä rakentamatonta luonnontilaista ympäristöä, kuin ihmisen muokkaamaa, kulttuurista ympäristöä. Haastattelussa viitataan useasti myös siihen, etteivät turvapaikanhakijat hallitse koulunkäynnin käytäntöjä. Koulunkäynnin mainitaan olevan *uutta ja ihmeellistä* monille turvapaikanhakijoille:

On se ruokailu esimerkiksi, sehän on tosi iso juttu et sä meet syömää joka päivä suomalaista ruokaa, plus sit ne ruokailutavat, kun mones paikkaa syödään sormin, täällä ei syödä sormin kun käytetään niitä vehkeitä, plus sit se hygieniapuoli, et pitää pestä ne kädet...

Suomalaisen ruoan syöminen, ruokailutavat, ruokailuvälineiden käyttäminen ja käsien peseminen vihjaavat suomalaista tai länsimaista kulttuuria tuntevan kategoriaan, ja tekevät tässä eron turvapaikanhakijoihin, joista muodostuu näitä tapoja osaamattomia ei-suomalaisia. Erilaisuus tässä tapauksessa muodostuu asiaksi, joka pitää muuttaa mikäli haluaa osaksi suomalaista yhteiskuntaa, ei-toivotuksi erilaisuudeksi. Samaten puheenvuorossa viitataan ”moniin asioihin”, joita maahanmuuttajat eivät ole tottuneet edes ajattelemaan.

Keskustelussa esiintyy myös ilmaisuja, joilla turvapaikanhakijoilla rakennetaan lapsen kategoriajäsenyyttä:

...kenenkään ei tarvi olla sitte, ei isänä eikä äitinä vaan voi olla opettajana ja välillä vahempana.

Muodostamalla isän ja äidin kategoriajäsenyydet vihjataan lapsen kategoriajäsenyyteen, jolla tässä suhteessa rakennetaan poikkeavuutta ilmaisemalla, että opettaja joutuu välillä toimimaan myös vanhempana. Vaikka puheena olevista turvapaikanhakijoista monet ovatkin iältään nuoria, ja käyvät koulua, he eivät ole enää lapsia. He ovat nuoria tai nuoria aikuisia, joiden voidaan olettaa kykenevän huolehtimaan omista asioistaan etenkin suhteessa opiskeluun tai koulussa olemiseen. Siksi viittaus lapsen kategoriaan muodostaa poikkeavuutta tai epäonnistumista aikuisen, tai nuoren, kategoriajäsenyydessä. Puheenvuoroissa käytetään kuvailemiseen myös sanastoa, joka viittaa eläimiin:

...ei oo minkäänäkösiä eväitä olla minkäänlaisessa koulutuksessa edes kurssilla... ...menee, tulee koko ajan niinku sellanen ihmeellinen levoton lauma, ja täällä sitä justii, sitä

ikävaihetta totutetaan siihen tiettytyyppiseen rauhallisuuteen ja tapoihin...

Lauman käsitteen voidaan nähdä viittaavan eläimiin, ja tällä sanavalinnalla rakennetaan poikkeavuutta siinä mielessä, ettei tämän lauman nähdä kykenevän koulunkäyntiin. *Totuttaminen rauhallisuuteen ja tapoihin* puolestaan viittaa prosessiin, jossa sosiaalistetaan suomalaisen yhteiskuntaan soveltuviksi. Ongelmien diagnosoinnin eli kategorisoinnin lisäksi monien instituutioiden tehtäväksi on nimenomaisesti asetettu ihmisten muuttaminen normaalimmiksi esimerkiksi kasvattamalla, parantamalla tai tukemalla heitä (Jokinen 2012, 251). Haastateltujen puheenvuoroissa tietyn moraalisen järjestyksen rakentaminen ja uusintaminen näkyy tällaisten kategorioiden käyttämisenä muodostettaessa kuvausta erilaisuudesta suhteessa suomalaisuuteen, tämän erilaisuuden rakentamisena ongelmaksi sekä tietynlaisten ratkaisumallien ehdottamisena ongelman poistamiseksi.

Haastattelussa nousi esille myös määrittelyjä, jotka liittyivät *erityisoppilaaseen* tai *erityisluokkaan*:

No ei ainakaan sillä tavalla että ryhmänä tulee, sehän on täys erityisoppilaitos sellanen sitte...

Nuoriin turvapaikanhakijoihin liitetään määreitä, kuten *lyhytjännitteinen, kärsimätön ja tottumaton*, jotka voidaan tulkita myös lapsen kategoriaan liittyviksi määreiksi. Turvapaikanhakijoiden keskittymiskyvyn puute mainitaan useissa yhteyksissä haastattelun aikana. Erityisluokan oppilaille tunnusomaista ovat erilaiset oppimisen vaikeudet ja esteet. Samalla erityisluokan tai -oppilaan kategoria on voimakkaasti leimaava. Käyttämällä tällaista kategoriamääritelmää puhujat rakentavat tietynlaista kuvaa puheensa kohteena olevista ihmisistä. Stephen Hesterin mukaan poikkeavuus tehdään olemassa olevaksi, kun ihmistä kuvattaessa hyödynnetään kulttuurisesti tunnistettavaa poikkeavan kategoriaa. Tällaiseen kategorijäsenyyteen liitetään automaattisesti ominaisuuksia ja toimintoja, jotka poikkeavat normaaleina tai hyväksyttävänä pidetyistä. Poikkeavien kategorioiden avulla voidaan myös tyypitellä ihmisiä tai ryhmiä, jolloin ne toimivat ikään kuin adjektiiveina. (Ks. Juhila 2012, 191.) Suoninen (2012) viittaa tällaisiin kuvauksiin identiteettikategorian käsitteellä. Niiden

käyttö vaikuttaa usein suoraviivaiselta kuvaukselta, mutta ne sisältävät kulttuurisia oletuksia, joiden avulla rakennetaan ja ylläpidetään moraalista järjestystä. (Mt., 93.)

Eräs haastatelluista mainitsee, että turvapaikanhakijat ovat *kauhean huonoja sietämään* sekä toisia kulttuureja että auktoriteetteja. Puhuja ei kuitenkaan määrittele tarkemmin, mitkä ovat näitä erilaisia kulttuureja. Juhilan ym. (2012) mukaan valtaan liittyy kysymys tiedosta ja sen käyttöoikeuksista: asiantuntijatiedon ”omistavat” tiettyyn kategoriaan kuuluvat ihmiset. Asiantuntijan näkemyksen kysyminen tuottaa tai vahvistaa valta-asetelmaa, samalla tavalla kuin asiantuntijatiedon esittäminenkin. (Mt., 39.) Tästä näkökulmasta katsottuna on merkillepantavaa, että haastatteluissa turvapaikanhakijoiden osaamista tai käyttäytymistä arvioidaan usein, mutta suomalaisina pidettyjä tapoja tai käsityksiä ei juuri lainkaan. Arviota turvapaikanhakijoista esitetään asiantuntijatietona, mutta suomalaisuus jää taustalle, ikään kuin luonnolliseksi asiantilaksi.

Haastattelun kuluessa kykenemättömäksi, osaamattomaksi ja levottomaksi määritellyn nuoren turvapaikanhakijan rinnalle muodostuu kuitenkin myös toisenlainen kuva:

Lappiin on ennenkin tullut selviytymiskykyistä ja innokasta väkeä niin vähän mä näkisin tämän samalla profiililla että jos tänne asti on ittensä vääntänyt niin ei se aivan kelvoton tapaus voi olla.

Itsensä *vääntäminen tänne* vihjaa voitettuihin vaikeuksiin, oman elämän hallintaan sekä ongelmien ratkaisukykyyn, itsenäisen, aktiivisen toimijan kategoriajäsenyyteen. Kun näkökulma on avattu, keskustelu jatkuu suuntaan, joka muodostaa hyvin toisenlaisen kuvan kuin aiemmin:

*...hirmuisen innokkaita ja opettajat tykkää niitten kanssa työskennellä koska ne on kiitollisia siitä saamastaan avusta...
...mutta kuitenkin se asiakaskunta on kuitenkin semmosta positiivista ja siitä on annettu paljon hyvää palautetta että niitten kanssa on niin kun tavallaan kiva työskennellä.*

Se, että maahanmuuttajat ovat tässä hirmuisen innokkaita, vihjaa motivoituneen oppilaan tai opiskelijan identiteettiin. Samalla opettajat, joiden mainittiin tekevän raskasta työtä tämän puheenvuoron mukaan tykkäävät työskennellä maahanmuuttajien parissa. Maahanmuuttajista tai turvapaikanhakijoista muodostetut kuvaukset muuttuvat siis näkökulman mukaan voimakkaasti, ja muodostavat keskenään ristiriitaisiakin luonnehdintoja:

Niin ja sitten se on se elämäntapa jotenkin sellainen toisellainen, ne on monesti aika iloisia ja sitten ku se saadaan se elämä sillä tavalla niin kun kohdalleen ja vähän mikä se palautustilanne kenenkin kohdalla on mutta pääsääntöisesti ihan mukavaa porukkaa.

Päinvastoin kuin aiemmin, erilaisuus esitetään nyt positiivisessa valossa, kun turvapaikanhakijoita kuvataan iloisiksi. Samassa kontekstissa suomalaisia määritellään vaivihkaa toisenlaisiksi, vähemmän iloisiksi. Tämä on ainoa kerta koko aineistossa, kun suomalaisuuteen vihjataan jollain tavalla arvioivasta näkökulmasta. Muulloin suomalaisuus on jotain, jota ei tarvitse selittää, määritellä tai perustella. Se on muodostuu ikään kuin luonnolliseksi asiaksi, jonka oikeutusta ei tarvitse kyseenalaistaa.

Uhka suomalaisuudelle keskellä kaupunkia

Kuten voidaan olettaakin, turvapaikanhakijan ja maahanmuuttajan kategoriat esiintyivät usein suomalaisten puheissa. Yksi haastatteluissa esille noussut asia, joka keskustelussa erityisesti liitettiin ”maahanmuuttajanuorten” kategoriaan, oli oleskelu toimeettomana kaupungin keskustassa ja ostoskeskuksissa:

Toinen sitten näkökulma oli tää normaalin arjen, esimerkiksi täällä Rovaniemellä, niin turvaaminen sillä tavalla kun meillä on maahanmuuttajanuorisoa ja muuta niin koulumuotoinen työskentelytapa niin sillä haluttiin varmistaa se että meillä ei ole semmoista sanotaanko levotonta maahanmuuttajanuorisoa joka vähän niin kun hakee itseään tuolla kaupungilla ja

aiheuttaa törmäyskursseja hyvinkin helposti ja siitä oli pikku viitteitä näkyvissä ennen kuin tälle tielle niin kun lähdettiin.

Puheenvuorossa rakentuu vastakkainasettelu rovaniemeläisten ja maahanmuuttajien, tässä tapauksessa nuorten turvapaikanhakijoiden välille. Turvapaikanhakijoiden vihjataan uhkaavan rovaniemeläisten normaalia arkea. Skeyn (2011, 156) mukaan tämän kaltaiset vastaukset maahanmuuton muodostamiin oletettuihin uhkiin voidaan nähdä majoriteetin yrityksinä vahvistaa omaa etuoikeutettua asemaansa, joka määrittyy suhteessa aiemmin määriteltyihin kansallisen kuulumisen ja järjestäytymisen muotoihin. Toinen puheenvuorossa muodostuva kuvaus on se, että levoton maahanmuuttajanuoriso oleskelee kaupungilla. Suomalaisessa kulttuurissa käsite *nuoriso* on tuttu ja paljon käytetty. Sillä tarkoitetaan usein joukkoa nuoria ihmisiä, jotka oleskelevat ryhmissä, ja joiden joskus ajatellaan aiheuttavan häiriötä ympäristölle. Puheenvuorossa maahanmuuttajat ja nuoriso muodostavat yhdistelmän, joka korostaa ongelman luonnetta. Nuoret maahanmuuttajat aiheuttavat läsnäolollaan ongelmia, jotka uhkaavat rovaniemeläisten normaalia arkea.

Sama puhuja käyttää myös ilmaisua *hakee itseään kaupungilla*. Suomalaiset toivat keskustelussa selkeästi esille, että nuorten oleskelu kauppakeskuksissa liitettiin joutenoloon ja toimettomuuteen tavalla, joka on epätoivottava. Täysivaltaisen ihmisen kategorian tunnusmerkkeinä pidetään yleisesti osallistumista yhteiskunnan ylläpitämiseen tavalla tai toisella: on soveliaista tehdä työtä, opiskella tai huolehtia lapsista ja kodista. Oleellista on kuitenkin se, että jotain on tehtävä. Toimeton joutuu selittämään toimettomuuttaan. Lisäksi viranomaiset liittävät toimettomuuteen muunkinlaista ei-toivottua käytöstä, jota osoittavat ilmaisut kuten *jätkät tuola keskuksissa, ku kattelee naisia, pelanneet biljardia tai juoksennelleet pitkin katuja, haahuilu loppuu ja eletään asiallisesti sekä aiheuttaa törmäyskursseja hyvinkin helposti* viittaavat siihen, että toimettomuuteen ja joutenoloon sekä näihin toimintoihin yhdistettäviin kategorioihin voidaan helposti liittää sosiaalisesti arveluttavaa käytöstä.

Monet asiat sosiaalisesta elämästä suoritetaan tavanmukaisesti ja rutiininomaisesti, reflektioimatta niitä lainkaan. Tämä tarkoittaa sitä, että vaihtoehtoisia tapoja tehdä tai ymmärtää asioita ei niinkään hylätä, vaan niitä ei ylipäänsä edes oteta huomioon. (Skey 2011, 14.) Suomalaisen näkökulmasta toiminta voi vaikuttaa arveluttavalta,

kun siihen sovelletaan niitä kategorioita, joita olemme tottuneet soveltamaan ihmisiin, joiden nähdään ainoastaan ”norkoilevan toimeettomana”. Tulkinta voisi kuitenkin olla myös toisenlainen: kuten eräs haastatelluista turvapaikanhakijoista ilmaisi, ”kaupungilla” voi oppia yhtä paljon kuin heikkotasoisessa opetuksessa. Tästä näkökulmasta toiminta ei välttämättä olekaan norkoilua, vaan oma-aloitteinen yritys oppia lisää suomalaisesta kulttuurista lähestymällä sitä siellä, missä se on nähtävillä.

Maahanmuuttajien pulmana on ulkopuolisuus yhteiskunnasta: sekä he itse, että heidän parissaan toimivat suomalaiset tuovat tämän esille haastatteluaineistoissa hyödyntämällä erilaisia kategorisointeja, jotka muodostavat kuvaa näiden ihmisten ulkopuolisuudesta, erilaisuudesta ja vieraudesta. Kummankin ryhmän puheenvuoroissa muodostuu kuitenkin hienoisesti erilainen käsitys siitä, miten fyysisesti täällä sijaitsevat maahanmuuttajat saataisiin myös sosiaalisesti ja symbolisesti sisälle suomalaiseen yhteiskuntaan ja kulttuuriin. Opiskelu ja koulutus muodostuvat osaksi vastausta molemmissa haastatteluaineistoissa, mutta turvapaikanhakijat näkevät oleskeluluvan puuttumisen esteenä opiskelulle. Suomalaisten puheenvuoroissa puolestaan korostetaan muodollisen koulutuksen tarvetta ja samalla arvioidaan turvapaikanhakijoiden edellytykset osallistua koulutukseen heikoiksi. Tällainen kuva tilanteesta vaikuttaa melko lohduttomalta suomalaiseen yhteiskuntaan sopeutumisen kannalta. Mutta vaikka molemmista haastatteluaineistoista voidaan löytää kategorisointeja, jotka muodostavat jakoa meihin suomalaisiin ja heihin, ei-suomalaisiin, suomalaiset käyttävät myös toisenlaisia puhetapoja ja kategorisointeja:

...niin kuinka sielä tuleeki niitä kontakteja, ei ne, vähän aikaa kättelevat ja sitte ne on jo kavereita.

Läpi koko aineiston esiintyy ilmauksia, joissa puhujan perspektiivi muuttuu nopeasti. Tässä kohdin ”ne” ei vihjaakaan toiseen osapuoleen jaottelussa meidän suomalaisten ja heidän maahanmuuttajien kategorioihin, vaan se viittaa heihin nuoriin, sekä suomalaisiin että maahanmuuttajiin, joiden pariin voidaan liittää me, aikuiset.

Sosiaalisesta ongelmasta asiakkaaksi

Turvapaikanhakijoiden tilanne muotoiltiin suomalaisten puheessa yksimielisesti ja yksiselitteisesti ongelmaksi. Sen lisäksi, että tilanteesta puhuttiin suoranaisesti ongelmana tai ongelmakenttänä, ongelmamäärittelyä tuettiin monenlaisilla muotoiluilla: *...kuinka tällänen asia oikeesti niinku ratkastaan, ...tätä ei kukaan yksin voi hoitaa, tää asia on hoidettavissa, jos siihen oikein paneudutaan*. Ratkaiseminen ja hoitaminen viittaavat selkeästi ongelman, ratkaisemattoman tilanteen olemassaoloon. Eräs haastateltavista korosti samalla myös sitä, että maahanmuuttajat uhkaavat jollain tavalla nimenomaan suomalaista elämänmuotoa:

Me ollaan kohta Suomi ongelmassa tietyn ryhmän kanssa, jos ei niinku jämäköitetä tätä koneistoa...

Suomi muodostaa me-ryhmän, ja ”tietty” ryhmä vastaa ”heitä”. Husserl Simthin kehittämä sedimentaation käsite viittaa prosessiin, jossa yhdestä diskurssista muodostuu objektiivisena ja luonnollisena pidetty, sen sijaan, että se nähtäisiin yhtenä mahdollisena tapana jäsentää ja merkityksellistää maailmaa (ks. Skey 2011, 13). Integroitumattomat, sopeutumattomat ihmiset, jotka eivät ole omaksuneet suomalaisuutta muotoillaan ongelmaksi.

Toiseudella on iso merkitys siinä, miten ihmiset muodostavat ja ymmärtävät oman identiteettinsä ja paikkansa, etenkin silloin, kun tarkastellaan niitä piirteitä, jotka liittävät yhteen erilaiset yksilöt, joiden oletetaan muodostavan sisäryhmän. Kuitenkin tämä toiseus on kesytettävä, ettei se uhkaisi kansallista yhtenäisyyttä. Nämä ”toiset” voivat olla pääasiallinen lähde epävarmuuden kokemukselle, koska he haastavat vakiintuneita sosiaalisten suhteiden normeja tai sosiaalisia suhteita, joita majoriteetin jäsenet pitävät itsestään selvinä, ja joihin he nojaavat muodostaessaan omaa tunnettaan omasta paikasta. Erilaisuus voidaan siis toivottaa tervetulleeksi, mikäli sitä voidaan hallita niiden ehdoilla, joiden kuulumista ei kyseenalaisteta. (Skey 2011, 70-71.) Tästä näkökulmasta suomalaisuuden oppimisen korostuminen haastatteluaineistossa voidaan nähdä tällaisena hallintana.

Monikansallisia valtioita tarkastelleen Will Kymlickan (2011) mukaan ongelma on kansalaisuuden määrittelemisessä. Kansallisvaltion on perinteisesti ajateltu pitävän

sisällään yhtenäisen, suhteellisen homogeenisen kulttuurisen ryhmän. Sekä lähtökohtaisesti monikansallisten valtioiden, että lisääntyvän maahanmuuton tapauksissa tällaista mielikuvaa on vaikea ylläpitää, ja valtion sekä kansan jäsenyyden kriteerit nousevat keskusteluun ja tarkastelun alaisiksi. Kymlickan mukaan erimielisyydet kansalaisuudesta ja jäsenyydestä kuuluvat monikansalliseen valtioon, eikä niitä voi lopullisesti ratkaista, vaan niistä täytyy jatkuvasti neuvotella rauhanomaisella ja demokraattisella tavalla. (Mt., 298.)

Sen suhteen, mikä on ongelma, haastatteluaineistoista muodostuu hienoisesti erilainen kuva. Siinä, missä suomalaiset nimeävät ongelmaksi nimenomaan sen, etteivät maahanmuuttajat ole kehittyneet kulttuurisesti suomalaisiksi, turvapaikanhakijoiden mukaan ongelma on opiskelupaikan tai työn puute. Ilman opiskelupaikkaa tai työtä suomalainenkin nuori aikuinen sijoitetaan yhteiskunnan marginaaliin, joten haastatellut turvapaikanhakijat voidaan määritellä marginaaliin kaksinkertaisesti. Molemmat näistä kuvauksista voidaan kyllä liittää yhteiskunnan ulkopuolella olemiseen, mutta ongelman muotoilu eri näkökulmista saattaa johtaa erilaisiin ratkaisuvaihtoehtoihin. Lisäksi ongelmaa on hankalaa lähteä purkamaan, jos se muodostuu kehämäiseksi: kielellisen ja kulttuurisen kompetenssin puute estää opiskelu- tai työpaikan saamista, ja opiskelu- tai työpaikan puute vaikeuttaa kielellisen ja kulttuurisen kompetenssin hankkimista.

Hyödyntämällä puheessaan mekaaniseen rakentamiseen viittaavia termejä kuten työkalu, operoida tai palikka, viranomaiset rakentavat mielikuvaa koneistosta, joka käsittelee elottomia esineitä. Tämä puhetapa muodostaa mielikuvaa maahanmuuttajista tuon koneiston toiminnan kohteina. Jos yhteiskunnassa on tämän kaltainen ongelma, se voidaan korjata, koska kyse on ainoastaan järjestelmässä ilmenneestä toimintahäiriöstä. Tällainen puhe saattaa antaa harhaanjohtavan yksinkertaistetun ja typistetyn kuvan ongelmasta, joka todellisuudessa on luonteeltaan juuri niin moninainen, kuin on Suomeen tulevien maahanmuuttajien määräkin. Keskustelussa liitetään turvapaikanhakijoihin kuitenkin myös asiakkaan kategoria, joka muuttaa jälleen näkökulmaa, josta asiaa käsitellään:

Siinä pitää olla kaikki toimijat niinku mukana, mahdollisimman laajasti, joitten asiakkaita nää, kaikki yhdessä palvellaan.

Erilaisuus, ulkopuolisuus ja vieraus väistyvät tieltä, kun asiaa tarkastellaan ammatillisen roolin näkökulmasta ja kategorisoidaan turvapaikanhakijat asiakkaiksi. Puheenvuorossa käytetään myös verbiä *palvella*, jonka voi tässä yhteydessä tulkita viittaavan asiakaspalvelijan kategorialle ominaiseen toimintoon. *Palvella* –verbi rakentaa myös varsin toisenlaista kuvaa, kuin esimerkiksi aiemmin mainitut jämäkkä ohjaus tai operointi. Kuten jo aiemminkin on esitetty, näkökulma ja sen mukaan puhumisen tapa muuttuu usein haastattelun aikana. Toisaalta tämä kertoo aiheen laajuudesta ja moninaisuudesta, sekä kenties siitä, että haastateltaville aihe on tuttu ja omakohtainen. Toisaalta se kertoo myös siitä, että puhuja valitsee tilannekohtaisesti lukemattomista erilaisista kategorisoinnin mahdollisuuksista tavan kuvata turvapaikanhakijoita, maahanmuuttajia sekä heidän suhdettaan suomalaisuuteen.

Yhteenveto: yhtäläinen erilaisuus, näkymätön tavallisuus

Edellä käsitellyssä haastatteluaineistossa kategorioita käytettiin paljon ja laajasti, ja erilaisia kategorioita hyödynnettiin myös erilaisten näkökulmien muodostamisessa. Maahanmuuttajan ja pakolaisen kategoriat esiintyivät odotetusti aineistossa useasti. Verrattuna turvapaikanhakijoiden haastatteluaineistoon, jossa turvapaikanhakijan kategoriaan viitattiin useammin kuin maahanmuuttajan tai pakolaisen kategoriaan, jälkimmäisessä aineistossa turvapaikanhakijan kategoriaan viitattiin vain harvoin, ja pääpaino oli pakolaisen tai maahanmuuttajan kategorioissa. Kuitenkin, myös tässä haastattelussa rakennettiin ei-suomalaisen, ulkopuolisen tai vieraan kategorioita useammin, kuin suoranaisesti nimettiin maahanmuuttajan, pakolaisen tai turvapaikanhakijan kategorioita. Haastatteluaineistossa ei-suomalaisuus ja ulkopuolisuus rakentuivat uhaksi ja yhteiskunnalliseksi ongelmaksi, huolen ja jopa pelon lähteeksi. Erilaisuus muodostuu ongelmalliseksi, mutta erilaisuuden määrittelyt jäävät hämäräksi. Näkökulmat vaihtelevat sujuvasti keskustelun kuluessa, mutta yhtäläistä niille kaikille on se, että turvapaikanhakijoihin viitataan ryhmänä, eikä yksilöllisistä ominaisuuksista, taustoista tai kyvyistä puhuta juuri ollenkaan. Turvapaikanhakijat muodostuvat erilaisten ryhmäksi, ja suomalaiset tavallisiksi, jolloin näkyvistä häviää tuon erilaisten ryhmän sisäinen monimuotoisuus, samaten kuin suomalaistenkin.

Turvapaikanhakijoita kuvataan puheenvuoroissa monin tavoin, mutta yksi toistuva tapa kuvata heitä hyödyntää poikkeavan kategorijäsenyyksiä. Poikkeavuutta voidaan rakentaa monenlaisilla tavoilla, ja haastatteluissa tämä tapahtuu esimerkiksi lapsen ja erityisoppilaan kategorioita hyödyntämällä. Näistä ilmaisuista syntyy kuva ihmisistä, jotka eivät sovellu hyvin yhteiskuntaan ainakaan sen tavallisina tai täysivaltaisina jäseninä.

Täysin toisenlaista näkökulmaa edustaa itsenäisen ja aktiivisen toimijan kategoria, jonka myötä turvapaikanhakijoille rakennetaan pystyvän ja kykenevän ihmisen, täysivaltaisen aikuisen tai jopa tavanomaista kyvykkäämmän ihmisen identiteettiä. Erilaisuus, poikkeavuus ja osaamattomuus rajoittuu lopulta kuitenkin vieraudeksi suomalaisen kulttuurin suhteen. Kun näkökulma laajenee tai keskustelun painopiste muuttuu hieman, ja otetaan huomioon turvapaikanhakijan laajemmat olosuhteet, puheessa muodostuukin kykenevän ja aikaansaavan ihmisen identiteetti. Keskustelussa turvapaikanhakijoita tarkastellaan kuitenkin valtaosin täällä olevina erilaisina ihmisinä, joiden sopeutuminen yhteiskuntaan on sosiaalinen ongelma. Tuon sosiaalisen ongelman ratkaisun puolestaan ajatellaan olevan suurelta osin yhteiskunnan tehtävä. Kuntalaisen ja kaupunkilaisen kategorioita hyödynnetään kuvaamaan turvapaikanhakijan ”pääsemistä” suomalaisen yhteiskunnan jäseneksi, ja tämä näkökulma on hyvin samankaltainen, kuin turvapaikanhakijoiden haastatteluissakin esiin noussut, yhteiskunnan jäsenyyttä tai sen puutetta käsittelevä näkökulma. Oleskeluluvan saaneestakaan ei kuitenkaan automaattisesti tule suomalaista. Erilaisen ihmisen tulee omaksua suomalaisuutta ja tulla ”samanlaisemmiksi”, jotta tämän erilaisuus ei uhkaisi kulttuurista järjestystä.

Suomalaiset rakentavat turvapaikanhakijoista sosiaalista ongelmaa, johon ratkaisua haetaan institutionaalisista toimista, niiden korjaamisesta ja parantamisesta. Koulu ja koulutus ovat hyvin keskeisessä roolissa keskusteltaessa näkökulmasta, josta katsoen turvapaikanhakijat nähdään ei-suomalaisina ja suomalaiseen yhteiskuntaan sopeutumattomina. Monien tutkimusten mukaan instituutioilla on huomattavan tärkeä rooli tiedon ja asemien rajojen, normatiivisten viitekehysten sekä hierarkioiden tuottamisessa. Valtiolliset instituutiot siis ylläpitävät tehokkaasti näkökulmaa, jossa valtio ja sen rakenteet nähdään luonnollisina, ainoina mahdollisina. (Skey 2011, 13.) Haastatteluissa ongelman ratkaisuksi rakentui suomalaisen yhteiskunnan suunnalta nimenomaan institutionaaliset toimet, ja vaikka useissa puheenvuoroissa

järjestelmän mainittiin tarvitsevan korjaamista tai parantamista, tuota järjestelmää tai instituutiota itsessään ei asetettu kyseenalaiseksi. Sekä yhteiskunnallinen järjestelmä, että sosiaalinen ja kulttuurinen todellisuus johon erilaisten maahanmuuttajien on sopeuduttava muodostuvat luonnollisiksi ja itsestään selviksi asiantiloiksi. Suomalaisesta yhteiskunnasta tai kulttuurista ei puheenvuoroissa muodosteta juuri lainkaan kuvauksia, vaan se rakentuu vaivihkaa tavallisuudeksi erilaisuuden ja vierauden rinnalle.

Koska yhteiskunnalla, sen instituutioilla ja viranhaltijoilla on valta määritellä niiden toimenpiteiden muodot ja sisällöt, joiden kohteeksi turvapaikanhakijat asetetaan, on tärkeää ymmärtää, ettei noita toimenpiteitä tuottava ja toimeenpaneva järjestelmä ole luonnollinen, ainoa mahdollinen vaihtoehto. Samaten on hyvä kiinnittää huomiota siihen, ettei ”suomalaisuuden oppiminen” ole selkeästi määriteltävä suure, tai tarkoita samaa kaikille: näkemykset eroavat pitkälti sen suhteen, kuinka paljon kielitaitoa ja kulttuurista kompetenssia on riittävästi.

6. POHDINTAA

Tämän työn tarkoituksena on ollut tarkastella niitä puhumisen tapoja, joilla toisaalta tänne saapuneet turvapaikanhakijat, toisaalta suomalaiset kuvaavat turvapaikanhakijoiden tilannetta sekä heidän mahdollisuuksiaan rakentaa elämää ja tulevaisuuttaan Suomessa. Lähtökohtana on ollut oletus, jonka mukaan toisesta kulttuurista tänne tullut, suomenkieltä ja suomalaista kulttuuria tuntematon ihminen kohtaa Suomeen tullessaan haastavan sopeutumistehtävän. Samalla tavalla suomalaiset ihmiset joutuvat kohtaamaan näiden vierain koettujen mukanaan tuoman erilaisuuden läsnäolon omassa, tutussa kulttuurisessa ympäristössään. Vierauden tai erilaisuuden kokemus sekä erilaisten kulttuuristen ryhmien rajat ovat lähtökohtaisesti sosiaalisia rakennelmia, joita muodostetaan paitsi institutionaalisella tasolla, myös jokapäiväisessä, arkisessa kanssakäymisessä tekemällä luokitteluja ja kategorisointeja. Noita luokitteluja tarkastelemalla voidaan hahmotella kuvaa siitä, millaista sosiaalista todellisuutta edellä käsitellyissä aineistoissa rakennetaan.

Aineistoista nousee esille muutamia keskeisiä teemoja joita muotoillaan haastateltujen vastauksissa uudelleen ja uudelleen. Yksi teema on ulkopuolisuus,

jota rakennetaan eri tavoin molemmissa aineistoissa. Tähän ulkopuolisuuteen kietoutuvat kaikki muut teemat. Turvapaikanhakijoiden puheenvuoroissa ulkopuolisuus muodostuu eräänlaisessa välitilassa elämiseksi: he ovat fyysisesti täällä, mutta eivät sisällä Suomalaisessa yhteiskunnassa, koska eivät osaa kieltä, eivät tunne kulttuuria, eivätkä omaa oleskelulupaa. Suomalaiset muotoilevat ulkopuolisuuden erilaisuudeksi ja vieraudeksi, sosiaalisesti ongelmaksi, joka on jollain tavalla ratkaistava, jotta näistä ihmisistä voisi tulla osa suomalaista yhteiskuntaa.

Turvapaikanhakijat eivät käytä vastauksissaan monenlaisia kategorioita, päinvastoin, heidän puheessaan rakentuu toistuvasti muutama, sisällöllisesti laaja ulkopuolisen, täysivaltaisen ja tavallisen ihmisen, aktiivisen toimijan sekä opiskelijan kategoria. Vasta hiljattain maahan tulleet eivät ehkä tiedä, miten voisivat kategorisoida itsensä, koska eivät tunne suomalaisessa kulttuurissa vallitsevia tapoja luokitella asioita. Vastaavasti he eivät ehkä uskalla, pelätessään jäävänsä ilman oleskelulupaa omien kommenttiansa johdosta. Suomalaisten puheenvuoroissa kategorioita käytetään paljon, ja niillä kuvataan turvapaikanhakijoita sekä heidän tilannettaan monesta eri näkökulmasta. Keskeinen teema suomalaisten puheenvuoroissa on turvapaikanhakijoiden edustamien kulttuurien erilaisuus suhteessa omaamme. Turvapaikanhakijoista puhutaan ryhmänä erilaisia ihmisiä suhteessa suomalaisuuteen, mutta heidän yksilöllisiin kulttuuritaustoihinsa ei keskustelun aikana juurikaan viitata. Maahanmuuttajien, etenkin pakolaisten ja turvapaikanhakijoiden niputtaminen tällä tavalla yhdeksi ryhmäksi on ongelmallista, koska heistä ei tee ryhmää oikeastaan mikään muu, kuin ei-suomalaisuus. Tässä ryhmässä kulttuurit ja kielet poikkeavat toisistaan, samaten iät, koulutustaustat sekä kotimaasta lähdön syyt. Koska käytännön syistä maahanmuuttajista puhutaan usein ryhmänä, ja erinäiset toimenpiteet luodaan ja kohdistetaan näihin ryhmiin, on tärkeää kiinnittää huomiota siihen, miten pintapuolinen ja keinotekoinen muodostelma tämä ryhmä on.

Etnisyys- sekä monikulttuurisuusdiskurssien näkökulmasta voidaan ajatella, että molemmissa haastatteluaineistoissa rakennetaan voimakkaasti rajanvetoja ja toisistaan erottuvia kulttuurisia ja etnisiä ryhmiä. Noiden ryhmien elämä samassa paikassa nähdään haasteena, joka tulee ratkaista. Ei ole yllättävää, että suomalaisen valtakulttuurin edustajat näkevät erilaisten ryhmien tulevaisuuden Suomessa

vaativan suomalaisuuden oppimista, mutta samanlaista näkökulmaa rakennetaan myös turvapaikanhakijoiden puheenvuoroissa. Se, mitä suomalaisuus konkreettisesti on, saattaa kuitenkin tarkoittaa eri asioita eri ryhmille. Molemmissa haastatteluista suomalaisuudesta piirtyy kuitenkin melko staattinen kuva.

Koska kategorian ympärille syntyy sosiaalista kontrollia, ja kategorian käyttö on aina valinta, on mahdollista, että haastatellut turvapaikanhakijat antoivat positiivisia kuvauksia itsestään ja suhteestaan suomalaisuuteen, koska ovat aiemmin tulleet luokitelluiksi sellaisiin ryhmiin, joiden ajatellaan suomalaisessa yhteiskunnassa aiheuttavan ongelmia. Suomalaisten puheenvuoroissa turvapaikanhakijat muodostetaan yksiselitteisesti ongelmaksi ja yhdeksi tämän ongelman ydinkysymyksistä rakentuu turvapaikanhakijoiden toimettomuus. Toimettomuus on ongelmallista myös turvapaikanhakijoiden puheenvuoroissa, mutta näkökulmat poikkeavat toisistaan hieman. Suomalaisten puheessa norkoilu kaupungin keskustassa edustaa nimenomaan tuota toimettomuutta, kun puolestaan turvapaikanhakijoiden ilmaisuissa se on toimettomuuden poistamista, oma-aloitteinen yritys pyrkiä marginaalista kohti keskusta: kirjaimellisesti vastaanottokeskuksesta kaupungin laidalta keskustaan.

Merkittävä ero haastattelujen välillä muodostuu täysivaltaisen ja vajaavaltaisen luokittelusta. Siinä, missä suomalaisten puheenvuoroissa korostetaan turvapaikanhakijoiden kielellisen ja kulttuurisen kompetenssin puutetta ja siitä juontuvaa kykenemättömyyttä hoitaa omia asioitaan ja hallinnoida elämänsä, turvapaikanhakijat rakentavat pienistäkin aineksista itselleen täysivaltaisen ihmisen kategorijäsenyyttä. Kiinnostava kysymys tässä onkin, mistä usein maahanmuuttajia koskevissa tutkimuksissakin (esim. Wahlbeck 1999; Huttunen 2002, Pentikäinen 2005) esille noussut vajaavaltaisuuden kokemus johtuu. Johtuuko se siitä, että jossain määrin suomalaiset rakentavat tällaista sosiaalista identiteettiä maahanmuuttajille, vai perustuuko se kuitenkin lopulta maahanmuuttajien kokemuksiin siitä, että he eivät voi täysivaltaisesti hoitaa omia asioitaan, muun muassa oleskeluluvan tai kansalaisuuden sekä kielitaidon puutteen vuoksi? Mitä todennäköisimmin kysymys on molemmista. Maahanmuuttajat eivät osaa puhua yhteiskunnan kieltä, he eivät tunne kulttuurisia normeja, eivätkä siksi pysty täysin itsenäisesti hallitsemaan elämänsä ja omia asioitaan. Siinä mielessä he ovat palanneet lapsen asemaan verrattavissa olevaan tilanteeseen. Vastauksissaan

turvapaikanhakijat kuitenkin muotoilevat päinvastaista sosiaalista identiteettiä, kuvausta aktiivisesta toimijasta, täysivaltaisesta ja omaa elämäänsä hallitsevasta ihmisestä. Tämä voidaan nähdä vajaavaltaisen sosiaalisen identiteetin vastustamisena.

Samalla tavoin turvapaikanhakijat rakentavat itselleen tavallisen ihmisen sosiaalista identiteettiä ikään kuin vastakkaisena kuvauksena suomalaisten haastatteluissa korostetulle erilaisuudelle. Kansallisvaltio on instituutio, joka ylläpitää erilaisia rajajärjestelmiä, joiden avulla säädellään muodollista kansallisuutta (Horsti 2005, 12). Kansallista jäsenyyttä hallinnoivat paitsi lailliset instituutiot, myös tavalliset ihmiset arkisessa elämässään, soveltaessaan hiljaista tietoaan siitä, kuka kuuluu ja kuka ei, toisin sanoen tukeutuessaan sisäistettyyn tietoon tutun ja vieraan kategorioista (Brubaker 2010, 64-67). Käytännön tasolla tuota kuulumista edustaa jaottelu samanlaisuuteen ja erilaisuuteen, tavallisuuteen ja poikkeavuuteen. Tavallisuus voidaan nähdä kuvauksena tai identiteettinä, jota tuotetaan ja rakennetaan jokapäiväisessä toiminnassa, esimerkiksi puhetavoissa, ja molemmissa edellä tarkastelluissa aineistoissa esiintyy tuota tavallisuuden rakentamista ja ylläpitämistä. Suomalaisten puheenvuoroissa tavallisuutta ei erikseen kuvailla, vaan se muodostetaan kuvaamalla erilaisuutta, jota turvapaikanhakijat edustavat, ja jonka rinnalla suomalaisuus määrittyy tavalliseksi kuin itsestään. Tavallisuus on tavoiteltavaa, sen voi ajatella olevan sopeutumisen edellytys. Siten sen on tavoiteltavaa erityisesti turvapaikanhakijoille, jotka elävät keskellä itselleen vierasta kieli- ja kulttuuriryhmää, ja joihin suomalaiset liittyvät erilaisen ja poikkeavan määritelmiä. Kuvaamalla itseään tavalliseksi noita määritelmiä voi vastustaa, ja näin turvapaikanhakijoiden puheenvuoroissa myös tehdään. Keskeinen ero näkökulmissa on, että turvapaikanhakijat rakentavat tavallisen ihmisen identiteettiä itselleen nyt, kun taas suomalaisten puheissa heistä voi tulla tavallisia, sitten kun heistä tulee enemmän samankaltaisia suomalaisten kanssa.

Erilaisten kulttuurien jatkuva läsnäolo tekee näkyväksi sen, ettei kokemus kulttuurista pysyvänä rakennelmana synny itsestään. Helpoin ratkaisu tähän on luonnollisesti joko poistaa erilaisuus, tai tehdä siitä samanlaisuutta. Suomalaisuuden kyseenalaistamista, sitä, että monikulttuurisuus pakottaa muodostamaan käsityksen itsestään uudelleen, kuvaa kenties haastatteluissa esille noussut näkökulma, jonka mukaan Suomi on tulevaisuudessa ongelmissa turvapaikanhakijoiden kanssa.

Ongelman sisältöjä ei puheenvuoroissa eritelty tarkemmin, mikä johtaa tulkintaan, jonka mukaan erilaisuus itsessään on ongelmallista.

Tavallisuus, kuten täysivaltaisuuskin, on ennen kaikkea kokemus. Vaikka yksilö olisikin olosuhteiltaan erilainen tai vajaavaltainen, pienillä teoilla, retorisisilla keinoilla ja muotoiluilla voidaan tuottaa käsitystä ja myös kokemusta suuremmasta tavallisuudesta, sekä suuremmasta täysivaltaisuudesta. Vähäinenkin kielitaito sallii turvapaikanhakijan sijoittaa itsensä täysivaltaisen kategoriaan, ja riittävän laajat kategoriat, kuten nuori, opiskelija tai aktiivinen toimija sallivat luokittumisen sellaiseen viiteryhmään, jota voidaan pitää tavallisena, jossa voi olla ”kuten muutkin”.

Vierauden, erilaisuuden ja poikkeavuuden kohtaaminen on kaikille tuttua, ja jokainen yksilö osaa varmasti kuvata kokemuksensa siitä, mikä on vierasta, erilaista ja poikkeavaa. Tavallisuuden ja samanlaisuuden kuvaaminen muodostuu vaikeammaksi tehtäväksi. Michael Billigin (1995, 8) mukaan kansallinen identiteetti on jotain, joka on sisäistynyt yhteiskunnan sosiaalisiin tapoihin niin, että siitä on tullut näkymätöntä, itse itsensä selittävää normaaliutta. Paras tapa nähdä tuon ”normaaliuden” keinotekoisuus on tarkastella tilannetta, jossa se kyseenalaistuu. Tämän tutkielman tarkoitus on ollut matkustaa tuolle alueelle, jossa normaalius ei olekaan kaikille samanlaista ja itsestään selvää, jolloin normaaliuden rakentaminen tulee näkyväksi. Kun emme jaakaan samoja käsityksiä tavallisuudesta ja normaaliudesta, on alettava neuvottelemaan siitä, mikä on normaalia.

Tässä tutkielmassa käsiteltyjen haastatteluaineistojen perusteella sekä erilaisuus, että tavallisuus näyttää muodostuvan vaatimattomista aineksista. Ei ole mikään yllätys, että suomalaisten puheessa rakennetaan kuvaa erilaisista turvapaikanhakijoista, joiden on tultava ainakin jossain määrin samanlaisiksi päästäkseen osaksi suomalaista yhteiskuntaa. Jossain määrin myös turvapaikanhakijat rakentavat tällaista kuvausta, jossa yhteiskunnan kielen ja kulttuurin oppiminen voi tehdä heistä riittävän samanlaisia, jotta tie sisälle yhteiskuntaan avautuisi. Turvapaikanhakijat kuitenkin käyttävät kategorisointeja muodostaakseen jo olemassa olevaa tavallisuutta suhteessa suomalaisiin. On olemassa sellaisia ryhmiä, joihin kaikki ihmiset kaikissa kulttuureissa voivat kuulua, ja näitä kategorijäsenyyksiä aktivoimalla voidaan kenties päästä erilaisuuden taakse ja löytää sieltä samanlaisuutta. Kyse on hyvin pitkälti siitä, millaisia muotoiluja halutaan

käyttää: mitä missäkin tilanteessa todella halutaan sanoa, millaisia kokemuksia halutaan tuottaa ja millaista todellisuutta rakentaa.

Kaikki edellä kirjoitettu tarjoaa tietenkin paljon enemmän lisäkysymyksiä, kuin varsinaisia vastauksia. Olisi mielenkiintoista tietää, onko vajaavaltaisuuden määritelmän vastustamista löydettävissä useinkin sieltä, missä olosuhteet mahdollistavat ihmisten luokittelun vajaavaltaisen kategoriaan. Mielenkiintoinen tutkimuksen aihe olisi myös se, auttavatko erilaiset luokittelut ja identifioitumisen tavat muodostamaan kokemusta täysivaltaisuudesta. Samalla tavoin on kiinnostava kysymys, voidaanko kokemusta tavallisuudesta vahvistaa ulkopuolelta retorisin keinoin etsimällä ja käyttämällä niitä luokituksia ja kategorisointeja, jotka sallivat luokittelun kohteen määrittelemisen tavalliseksi.

Vaikka kysymyksiä avautuukin enemmän kuin vastauksia, tämän työn tarkoituksena on ollut valottaa pieneltä osaltaan sitä prosessia, jossa kaikki me, tavalliset ihmiset, rakennamme sosiaalista todellisuutta. Tuon prosessin näkyväksi tekeminen on haaste, koska emme koskaan voi olla täysin irrallaan siitä: samalla kun tuota prosessia tarkastelemme, olemme osa sitä, rakennamme ja uusinnamme sitä. Siksi erilaisuus on meille niin tärkeää, ja siksi on tärkeää, että yritämme nähdä myös sen, mikä on meille jo muuttunut näkymättömäksi. Erityisesti nykyisessä, globalisoituvassa maailmassa erilaisten ryhmien sopuisa rinnakkaiselo edellyttää taitoa ottaa etäisyyttä siitä, mikä muodostuu tavalliseksi ikään kuin itsestään. Lopultahan se on kuitenkin sosiologisen tutkimuksen perimmäinen tarkoitus.

LÄHTEET

Alasuutari Pertti (1994) Kulttuurintutkimus ja kulturalismi. Teoksessa Kupiainen, Jari & Sevänen, Erkki toim. (1994) Kulttuurintutkimus: johdanto. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 32-50.

Alasuutari, Pertti (1995) Laadullinen tutkimus. Vastapaino, Tampere.

Alitolppa-Niitamo, Anne (2004) The Icebreakers: Somali-speaking youth in metropolitan Helsinki with a focus on the context of formal education. Family Federation of Finland, Helsinki.

Alitolppa-Niitamo, Anne & Söderling, Ismo (2005) Johdanto. Teoksessa Alitolppa-Niitamo, Anne, Söderling, Ismo & Fågel, Stina toim. (2005) Olemme muuttaneet: näkökulmia maahanmuuttoon, perheiden kotoutumiseen ja ammatillisen työn käytäntöihin. Väestöliitto, Helsinki, 7-12.

Asetus pakolaisten oikeusasemaa koskevan yleissopimuksen voimaansaattamisesta 77/1968.

Barry, Brian (2001) Culture and equality: an egalitarian critique of multiculturalism. Polity, Cambridge.

Bauman, Zygmunt (1997) Sosiologinen ajattelu. Suomentanut Jyrki Vainonen. Vastapaino, Tampere.

Billig, Michael (1995) Banal nationalism. Sage Publications, London.

Brubaker, Rogers (2001) The return of assimilation? Changing perspectives on immigration and its sequels in France, Germany, and the United States. Ethnic and Racial Studies 24:4, 531–548.

Brubaker, Rogers (2004) Ethnicity without groups. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts & London, England.

Brubaker, Rogers (2010) Migration, Membership, and the Modern Nation-State: Internal and External Dimensions of the Politics of Belonging. *Journal of Interdisciplinary History*, 41:1, 61–78.

Chai, Sun-Ki (2005) Predicting Ethnic Boundaries. *European Sociological Review* 21:4, 375-391.

Douglas, Mary (2000) Puhtaus ja vaara: ritualistisen rajanvedon analyysi. Suomentaneet Virpi Blom ja Kaarina Hazard. Vastapaino, Tampere. Englanninkielinen alkuteos 1966.

Fenton, Steve (2003) *Ethnicity*. Polity, Cambridge.

Fiske, John (2003) Toimi maailmanlaajuisesti, ajattele paikallisesti. Suomentanut Juha Herkman. Teoksessa *Erilaisuus*, Lehtonen, Mikko & Löytty, Olli toim. (2003). *Erilaisuus*. Vastapaino, Tampere, 131-154.

Forsander, Annika (2001) Etnisten ryhmien kohtaaminen. Teoksessa Forsander, Annika, Ekholm, Elina & Hautaniemi, Petri toim. (2001) *Monietnisyys, yhteiskunta ja työ*. Helsingin yliopiston tutkimus- ja koulutuskeskus Palmenian oppimateriaaleja. Palmenia, Helsinki, 31-56.

Frazier, Edward Franklin (1967) *Negro youth at the crossways: their personality development in the Middle States / with an introduction by St. Clair Drake; prepared for the American Youth Commission, American Council on Education*. Schocken paperbacks. Schocken Books, New York. Alkuteos 1940.

Garfinkel, Harold (1972) *Studies in the routine grounds of everyday activities*. Teoksessa Sudnow, David toim. (1972) *Studies in social interaction*. The Free Press, New York, 1-30.

Gielsing, Maike, Thijs, Jochem & Verkuyten, Maykel (2011) Voluntary and involuntary immigrants and adolescents' endorsement of multiculturalism. *International Journal of Intercultural Relations* 35:2, 259-267.

Global trends 2014: World at war (2015) UNHCR. [WWW-dokumentti]
<<http://unhcr.org/556725e69.html>>
(Luettu 16.11.2015)

Guibernau, Montserrat & Rex, John (2010a) Introduction. Teoksessa Guibernau, Montserrat & Rex, John toim. (2010) The ethnicity reader: Nationalism, multiculturalism & migration. Polity press, Cambridge; Malden, 1-9.

Guibernau, Montserrat & Rex, John (2010b) Multicultural and plural societies. Teoksessa Guibernau, Montserrat & Rex, John toim. (2010) The ethnicity reader: Nationalism, multiculturalism & migration. Polity press, Cambridge; Malden, 213-216.

Hall, Stuart (1999) Identiteetti. Suomentaneet ja toimittaneet Mikko Lehtonen ja Juha Herkman. Vastapaino, Tampere.

Hall, Stuart (2003a) Kulttuuri, paikka, identiteetti. Suomentanut Juha Koivisto. Teoksessa Lehtonen, Mikko & Löytty, Olli toim. (2003). Erilaisuus. Vastapaino, Tampere, 85-130.

Hall, Stuart (2003b) Monikulttuurisuus. Suomentanut Mikko Lehtonen. Teoksessa Lehtonen, Mikko & Löytty, Olli toim. (2003). Erilaisuus. Vastapaino, Tampere, 233-281.

Hannerz, Ulf (2003) Kulttuurien määritelmien yhteentörmäys. Suomentanut Olli Löytty. Teoksessa Lehtonen, Mikko & Löytty, Olli toim. (2003). Erilaisuus. Vastapaino, Tampere, 213-232.

Hester, Stephen & Eglin, Peter toim. (1997) Culture in action: studies in membership categorization analysis. International Institute for Ethnomethodology and Conversation Analysis & University Press of America, Washington D.C.

Hester, Stephen & Eglin, Peter (1997a) Membership categorization analysis: an introduction. Teoksessa Hester, Stephen & Eglin, Peter toim. (1997). Culture in action: studies in membership categorization analysis. International Institute for

Ethnomethodology and Conversation Analysis & University Press of America, Washington D.C., 1-24.

Hester, Stephen & Eglin, Peter (1997b) The reflexive constitution of category, predicate and context in two settings. Teoksessa Hester, Stephen & Eglin, Peter toim. (1997). Culture in action: studies in membership categorization analysis. International Institute for Ethnomethodology and Conversation Analysis & University Press of America, Washington D.C., 25-48.

Himanen, Markus & Könönen, Jukka (2010) Pako ja pakko - turvapaikanhakijoiden kokemuksia prekaarista työstä. Teoksessa Wrede, Sirpa & Camilla Nordberg toim. (2010). Vieraita työssä: työelämän etnistyvä eriarvoisuus. Palmenia-sarja 70. Helsinki University Press, Helsinki, 45-71.

Horsti, Karina (2005) Vierauden rajat: monikulttuurisuus ja turvapaikanhakijat journalismissa. Tampere University Press, Tampere.

Hughes, Everett Cherrington & MacGill Hughes, Helen (1952) Where peoples meet: racial and ethnic frontiers. Glencoe, IL.

Huttunen, Laura (2002) Kotona, maanpaossa, matkalla: kodin merkitykset maahanmuuttajien omaelämäkerroissa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Huttunen, Laura (2004) Kasvoton ulkomaalainen ja kokonainen ihminen: marginalisoiva kategorisointi ja maahanmuuttajien vastastrategiat. Teoksessa Jokinen, Arja, Huttunen, Laura ja Kulmala, Anna toim. (2004). Puhua vastaan ja vaieta: Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista. Gaudeamus, Helsinki, 134-154.

Ikäläinen, Sinikka, Martiskainen, Taina & Törrönen, Maritta (2003) Mangopuun juurelta kuusen katveeseen: asiakkaana maahanmuuttajaperhe. Lastensuojelun keskusliitto, Helsinki.

Ilmonen, Kari (2007) Muuan diskurssianalyysi. Teoksessa Aaltola, Juhani & Valli, Raine toim. (2007) Ikkunoita tutkimusmetodeihin 2, Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle

tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin. PS-Kustannus, Jyväskylä, 127-142.

Jaakkola, Magdalena (2009) Maahanmuuttajat suomalaisten näkökulmasta: asennemuutokset 1987-2007. Tutkimuksia / Helsingin kaupungin tietokeskus 2009:1. Helsingin kaupungin tietokeskus, Helsinki.

Jasinskaja-Lahti, Inga, Liebkind, Karmela & Vesala, Tiina (2002) Rasismi ja syrjintä Suomessa: maahanmuuttajien kokemuksia. Gaudeamus, Helsinki.

Jayyusi, Lena (1984) Categorization and the moral order. Routledge & Kegan Paul, Boston.

Jokinen, Arja (1999) Diskurssianalyysin suhde sukulastraditioihin. Teoksessa Jokinen, Arja, Juhila Kirsi & Suoninen, Eero (1999) Diskurssianalyysi Liikkeessä. Vastapaino. Tampere, 37-53.

Jokinen, Arja (2012) Kategoriat, instituutiot ja sosiaalisen järjestyksen tuottaminen. Teoksessa Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (2012) Kategoriat, kulttuuri & moraalit: johdatus kategoria-analyysiin. Vastapaino, Tampere, 227-266.

Jokinen, Arja, Huttunen, Laura & Kulmala, Anna (2004) Johdanto: neuvottelu marginaalien kulttuurisesta paikasta. Teoksessa Jokinen, Arja, Huttunen, Laura ja Kulmala, Anna toim. (2004) Puhua vastaan ja vaieta: Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista. Gaudeamus, Helsinki, 9-19.

Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (1993) Diskurssianalyysin aakkoset. Vastapaino, Tampere.

Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero. (2012) Kategoriat, kulttuuri & moraalit: johdatus kategoria-analyysiin. Vastapaino, Tampere.

Jokinen, Kimmo & Saaristo, Kimmo (2006) Suomalainen yhteiskunta. WSOY, Porvoo; Helsinki.

Juhila, Kirsi (2004) Leimattu identiteetti ja vastapuhe. Teoksessa Jokinen, Arja, Huttunen, Laura ja Kulmala, Anna toim. (2004) Puhua vastaan ja vaieta: Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista. Gaudeamus, Helsinki, 20-32.

Juhila, Kirsi (2012) Poikkeavan kategorian jäsenyyden tuottaminen ja vastustaminen. Teoksessa Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (2012) Kategoriat, kulttuuri & moraalit: johdatus kategorianalyysiin. Vastapaino, Tampere. 175-226.

Juhila, Kirsi, Jokinen, Arja & Suoninen, Eero (2012) Kategorianalyysin juuret. Teoksessa Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (2012) Kategoriat, kulttuuri & moraalit: johdatus kategorianalyysiin. Vastapaino, Tampere. 17-44.

Juhila, Kirsi, Jokinen, Arja & Suoninen, Eero (2012) Kategorianalyysin teesit. Teoksessa Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (2012) Kategoriat, kulttuuri & moraalit: johdatus kategorianalyysiin. Vastapaino, Tampere. 45-88.

Keskinen, Sivi, Rastas, Anna & Tuori, Salla toim. (2009) En ole rasisti, mutta...: maahanmuutosta, monikulttuurisuudesta ja kritiikistä. Vastapaino & Nuorisotutkimusverkosto, Tampere.

Kulmala, Anna & Vanhala, Anni (2004) Vanhemmuus marginaalissa: kulttuurinen mallitarina osana henkilökohtaista vanhemmuutta. Teoksessa Jokinen, Arja, Huttunen, Laura ja Kulmala, Anna toim. (2004) Puhua vastaan ja vaieta: neuvottelu kulttuurisista marginaaleista. Gaudeamus, Helsinki, 98-114.

Kupiainen, Jari & Sevänen, Erkki toim. (1994) Kulttuurintutkimus: johdanto. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Kymlicka, Will (2011) Multicultural citizenship within multinational states. *Ethnicities* 2011:11, 281-302.

Lehtonen, Mikko (2004) Suomi rajamaana. Teoksessa Lehtonen, Mikko, Löytty, Olli & Ruuska, Petri (2004) Suomi toisin sanoen. Vastapaino, Tampere. 173-202.

Lehtonen, Mikko (2004) Vieraus ja viisaus. Teoksessa Lehtonen, Mikko, Löytty, Olli & Ruuska, Petri (2004) Suomi toisin sanoen. Vastapaino, Tampere. 247-270.

Lehtonen, Mikko (2009) Olen suomalainen (Io sono finlandese). Teoksessa Keskinen, Suvi, Rastas, Anna & Tuori, Salla toim. (2009) En ole rasisti, mutta...: maahanmuutosta, monikulttuurisuudesta ja kritiikistä. Vastapaino & Nuorisotutkimusverkosto, Tampere.

Lehtonen, Mikko & Löytty, Olli (2003) Miksi Erilaisuus? Teoksessa Lehtonen, Mikko & Löytty, Olli toim. (2003) Erilaisuus. Vastapaino, Tampere. 7-20.

Lehtonen, Mikko, Löytty, Olli & Ruuska, Petri (2004) Suomi toisin sanoen. Vastapaino, Tampere.

Lepola, Outi (2000) Ulkomaalaisesta suomenmaalaiseksi: monikulttuurisuus, kansalaisuus ja suomalaisuus 1990-luvun maahanmuuttopoliittisessa keskustelussa. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.

Liebkind, Karmela (1994) Johdanto. Teoksessa Liebkind, Karmela toim. (1994). Maahanmuuttajat: kulttuurien kohtaaminen Suomessa. Gaudeamus, Helsinki, 9-20.

Liebkind, Karmela (1994) Maahanmuuttajat ja kulttuurien kohtaaminen. Teoksessa Liebkind, Karmela toim. (1994) Maahanmuuttajat: kulttuurien kohtaaminen Suomessa. Gaudeamus, Helsinki, 21-49.

Löytty, Olli (2004) Erikoisen tavallinen suomalaisuus. Teoksessa Lehtonen, Mikko, Löytty, Olli & Ruuska, Petri (2004). Suomi toisin sanoen. Vastapaino, Tampere. 31-54.

Masso, Anu (2009) A Readiness to Accept Immigrants in Europe? Individual and Country-Level Characteristics. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 35:2, 251-270.

Matinheikki-Kokko, Kaija (1994) Suomen pakolaisvastaanotto – periaatteet ja käytäntö. Teoksessa Liebkind, Karmela toim. (1994) Maahanmuuttajat: kulttuurien kohtaaminen Suomessa. Gaudeamus, Helsinki, 82-127.

Mikkonen, Anu (2000) Nuorten tulevaisuuskuvat ja tulevaisuuskasvatus. Joensuun yliopiston kasvatustieteellisiä julkaisuja n:o 57. Joensuun yliopisto, Joensuu.

Morley, David (2000) Home territories - Media, mobility and identity. Routledge, London.

Nikander, Pirjo (2001) Kenneth Gergen – Konstruktionistinen ja postmoderni sosiaalipsykologia. Teoksessa Hänninen, Vilma, Partanen, Jukka & Ylijoki, Oili-Helena toim. (2001) Sosiaalipsykologian suunnannäyttäjiä. Vastapaino, Tampere, 275-298.

Nisula, Leila (2011) Vuorovaikutuskulttuuri ja sen jäsentymisen maahanmuuttajien työllistämismallinnuksessa. Lapin yliopistokustannus, Rovaniemi.

Parekh, Bhikhu (2010) What is multiculturalism? Teoksessa Guibernau, Montserrat & Rex, John toim. (2010). The ethnicity reader: Nationalism, multiculturalism & migration. Polity press, Cambridge; Malden. 238-242.

Park, Robert E. (1922) The immigrant press and its control. Americanization studies. New York.

Phinney, Jean S., Berry, John W., Sam, David L. & Vedder, Paul (2006) Understanding immigrant youth: conclusions and implications. Teoksessa Berry, John W., Phinney, Jean S., Sam, David L. & Vedder, Paul toim. (2006) Immigrant youth in cultural transition: acculturation, identity and adaptation across national contexts. Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, NJ, 211-234.

Pentikäinen, Marja (2005) Loputon matka: vietnamilaisten ja somalialaisten kertomuksia pakolaisuudesta. Työpoliittinen tutkimus 274. Työministeriö, Helsinki.

Pyykkönen, Miikka (2007) Järjestäytyvät diasporat: Etnisyys, kansalaisuus, integraatio ja hallinta maahanmuuttajien yhdistystoiminnassa. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.

Raitakari, Suvi & Juhila, Kirsi (2011) Moraalinen järjestys ja aikuisuuden odotukset ammatillisessa vuorovaikutuksessa: esimerkkinä mielenterveyskuntoutus. Teoksessa: Pehkonen, Aini & Väänänen-Fomin, Marja toim. (2011) Sosiaalityön arvot ja etiikka. Sosiaalityön tutkimuksen seuran vuosikirja. PS-kustannus, Jyväskylä, 189-214.

Rex, John (2010) The concept of a multicultural society. Teoksessa Guibernau, Montserrat & Rex, John toim. (2010) The ethnicity reader: Nationalism, multiculturalism & migration. Polity press, Cambridge; Malden. 217-229.

Sacks, Harvey (1972) An initial investigation of the usability of conversational data for doing sociology. Teoksessa Sudnow, David toim. (1972) Studies in social interaction. The Free Press, New York, 31-74.

Sager, Maja (2011) Everyday clandestinity: experiences on the margins of citizenship and migration policies. Faculty of Social Sciences, Centre for Gender Studies, Lund University, Lund.

Schegloff, Emanuel A. (1972) Notes on a Conversational Practice: Formulating Place. Teoksessa Sudnow, David toim. (1972) Studies in Social Interaction. The Free Press, New York, 75-119.

Silverman, David (1998) Harvey Sacks: social science and conversation analysis. Oxford University Press, New York; Polity Press, Cambridge.

Skey, Michael (2011) National belonging and everyday life: the significance of nationhood in an uncertain world. Palgrave Macmillan, Basingstoke.

Sulkunen, Pekka (1997) Todellisuuden ymmärrettävyys ja diskurssianalyysin rajat. Teoksessa Sulkunen, Pekka & Törrönen, Jukka toim. (1997) Semioottisen

sosiologian näkökulmia: sosiaalisen todellisuuden rakentuminen ja ymmärrettävyys. Gaudeamus, Helsinki, 13-53.

Suoninen, Eero (1999) Näkökulma sosiaalisen todellisuuden rakentumiseen. Teoksessa Jokinen, Arja, Juhila Kirsi & Suoninen, Eero (1999) Diskurssianalyysi Liikkeessä. Vastapaino, Tampere, 17-36.

Suoninen, Eero (2012) Identiteettien rakentuminen. Teoksessa Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (2012). Kategoriat, kulttuuri & moraalit: johdatus kategorianalyysiin. Vastapaino, Tampere, 89-130.

Suurpää, Leena (2002) Erilaisuuden hierarkiat: Suomalaisia käsityksiä maahanmuuttajista, suvaitsevaisuudesta ja rasismista. Julkaisuja / Nuorisotutkimusseura; 28. Nuorisotutkimusverkosto, Helsinki.

Turvapaikanhakijat ja pakolaiset -tilasto (2015) Tilastokeskus. [WWW-dokumentti] <http://www.stat.fi/tup/suoluk/suoluk_vaesto.html#turvapaikanhakijat>. (Luettu 16.11.2015)

Turvapaikanhakijoiden määrä kasvaa nopeasti (2015) Sisäministeriö. [WWW-dokumentti] <<https://www.intermin.fi/fi/maahanmuutto/turvapaikanhakijat>> (Luettu 16.11.2015)

Wahlbeck, Östen (1999) Kurdish diasporas: a comparative study of Kurdish refugee communities. Palgrave Macmillan; St. Martin's Press, London; New York.

Valtonen, Kathleen (1999) The integration of refugees in Finland in the 1990s. Työhallinnon julkaisu nro 224. Ministry of labour, Helsinki.

Valtonen, Kathleen (2004) From the Margin to the Mainstream: Conceptualizing Refugee Settlement Processes. Journal of Refugee Studies 17:1, 70-96.

Verkuyten, Maykel & Martinovic, Borja (2006) Understanding multicultural attitudes: The role of group status, identification, friendships, and justifying ideologies. *International Journal of Intercultural Relations* 30:1, 1-18.

Whittaker, David J. (2006) *Asylum seekers and refugees in the contemporary world*. Routledge, Abingdon.

Widdicombe, Sue & Wooffit, Robin (1995) *The language of youth subcultures : social identity in action*. Harvester Wheatsheaf, New York.

Van de Vijver, Fons J.R., Breugelmans, Seger M. & Schalk-Soekar, Saskia R.G. (2008) Multiculturalism: Construct validity and stability. *International Journal of Intercultural Relations* 32:2, 93-104.

Viljanen, Anna Maria (1996) Etnisyys = rotu = kulttuuri? Teoksessa Kupiainen, Jari & Sevänen, Erkki toim. (1994) *Kulttuurintutkimus: johdanto*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. 143-163.

Worldwide displacement hits all-time high as war and persecution increase (2015) UNHCR. [WWW-dokumentti]
<<http://www.unhcr.org/558193896.html>>
(Luettu 16.11.2015)

Wrede, Sirpa (2010) *Suomalainen työelämä, globalisaatio ja vieraat työssä*. Teoksessa Wrede, Sirpa & Camilla Nordberg toim. (2010) *Vieraita työssä: työelämän etnistyvä eriarvoisuus*. Helsinki University Press, Helsinki, 7-31

Välimaa, Outi (2011) *Kategoriat ongelman selontekoina. Pitkäaikaistyöttömyydestä neuvottelemisen ja sen rakentuminen haastattelupuheessa*. Tampere University Press, 2011.